

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara
Doktori Iskolája

Falus Orsolya

ISPOTÁLYOS KERESZTES LOVAGRENDEK
AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

doktori értekezés

Témavezető:
Dr. Béli Gábor
tanszékvezető egyetemi docens

Pécs, 2014.

Tartalomjegyzék

1.1 A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKA	5
1.2. A DOLGOZAT CÉLKITŰZÉSEI, HIPOTÉZISEK	10

1.3. A KUTATÁS MÓDSZERE	13
1.4. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	14
1.5. FORRÁSOK	15
2. A SZERZETES- ÉS LOVAGRENDEK KIALAKULÁSA	16
2.1. A SZERZETESSÉG KIALAKULÁSA	16
2.2. SZENT BENEDEK ÉS REGULÁJA	18
2.3. A BENCÉSEK ÉS SZENT ISTVÁN KIRÁLY	20
2.4. „HARCOLÓ SZERZETESÉK”: A LOVAGRENDEK	21
2.5. FORRÁSOK	23
3. A KERESZTES HADJÁRATOK	24
3.1 A LOVAGI ESZMÉNY	24
3.2. A SZENTFÖLD-GONDOLAT	26
3.3. A SZENTFÖLD AZ ARAB HÓDÍTÁS IDEJÉN	31
3.4. A KERESZTES HADJÁRATOK MEGINDÍTÁSA	34
3.5. A KERESZTES LOVAGRENDEK	36
3.6. FORRÁSOK	42
4. BETEGELLÁTÁS AZ ÁRPÁD-KORBAN	44
4.1. A BETEGELLÁTÁS KEZDETEI MAGYARORSZÁGON	44
4.2. ISPOTÁLYOK	46
4.3. ORVOSTUDOMÁNY AZ ÁRPÁD-KORBAN	50
4.4.GYÓGYFÜRDŐK	53
4.5.FORRÁSOK	55
5. A HITELESHELYEK	57
5.1. A HITELESHELYEK KIALAKULÁSA, SZEREPE	57
5.2. INGATLAN ADÁSVÉTELI SZERZŐDÉS AZ ÁRPÁD-KORBAN	61
5.3. A HITELESHELYEK MŰKÖDÉSÉBŐL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK... ..	64
5.4. FORRRÁSOK	67

6. A SZENT LÁZÁR LOVAGREND	69
6.1. LÁZÁR, MINT JELKÉP.....	69
6.2. A SZENT LÁZÁR LOVAGREND ALAPÍTÁSA	74
6.3. A LAZARITA REND MŰKÖDÉSE	76
6.4. A LEPRÁSOK ELKÜLÖNÍTÉSE	78
6.5. A LAZARITÁK MAGYARORSZÁGON	80
6.6. A LEPRÁ ERDÉLYBEN - A SEGESVÁRI LEPRÁ-SZÓSZÉK	83
6.7. FORRÁSOK.....	86
7. A TEMPLOMOS LOVAGREND	88
7.1. A TEMPLOMOSOK REJTÉLYE.....	88
7.2. A TEMPLOMOS REND ALAPÍTÁSA.....	89
7.3. A TEMPLOMOSOK PÉNZÜGYEI	95
7.4. LOVAGI REGULA ÉS VALLÁS ERKÖLCSE A BANKI TEVÉKENYSÉGBEN.....	99
7.4.1. Mózes törvényei.....	100
7.4.2. A keresztény kamat-tilalom	101
7.5. A TEMPLOMOSOK MAGYARORSZÁGON	102
7.6. FORRÁSOK.....	106
8. A SZENT JÁNOS LOVAGREND	108
8.1. A JOHANNITA REND ALAPÍTÁSA.....	108
8.2. JÁNOS-VITÉZEK AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON	113
8.3. A MAGYARORSZÁGI JOHANNITÁK HITELESHELYI TEVÉKENYSÉGE	120
8.4. FORRÁSOK.....	127
9. A SZENT ANTAL RENDJE	131
9.1. AZ ANTONITA REND ALAPÍTÁSA	131
9.2. AZ ANTONITÁK POZSONYI KÓRHÁZA	135
9.3. AZ ANTONITÁK MAGYARORSZÁGON FENNMARADT OKLEVELEI.....	139
9.4. AZ ANTONITÁK GONDOZÁSI INTÉZMÉNYEINEK SZEKULARIZÁCIÓJA...	142

9.5. FORRÁSOK.....	144
10. A SZENT ISTVÁN LOVAGREND	147
10.1. ARCHEOLÓGIAI LELETEK A STEFANITÁK NYOMÁBAN	147
10.2. A STEFANITA REND ALAPÍTÁSA	150
10.3. ADATOK A STEFANITA REND TÖRTÉNETÉBŐL	158
10.4. A STEFANITÁK TEKINTÉLYE AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON	161
10.5. FORRÁSOK.....	165
11. A SZENTLÉLEK LOVAGREND	167
11.1. A SZENTLÉLEK LOVAGREND ALAPÍTÁSA	167
11.2. A SZENTLÉLEK REND MAGYARORSZÁGON.....	169
11.3. A SZENTLÉLEK REND MAGYARORSZÁGI KÖZPONTJA: A BUDAFELHÉVÍZI HÁZ	170
11.4. A PÉCSI SZENTLÉLEK ISPOTÁLY	174
11.5. A FÖLDVÁRI ISPOTÁLY	175
11.6. A BESZTERCEI (SZÉKELYVÁSÁRHELYI; KIRÁLYNÉMETI) ISPOTÁLY	176
11.7. A SEGESVÁRI ISPOTÁLY	176
11.8. „AZRA” ISPOTÁLYA.....	177
11.9. A SZENTLÉLEK REND NAGYSZEBENI ISPOTÁLYA	179
11.10. A SZENTLÉLEK REND MŰKÖDÉSÉNEK MEGSZŰNÉSE	181
11.11. FORRÁSOK.....	185
12. ÖSSZEGEZÉS	190
12.1. KÖVETKEZTETÉSEK.....	190
12.2. JAVASLATOK	202
12.3. FORRÁSOK.....	205
12.4. SUMMARY.....	208
13. FORRÁSOK, IRODALOM	222
14. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN ÍRT PUBLIKÁCIÓK	238

„Gyermekeim, ne szeressünk se szóval, se nyelvvel, hanem tettel és igazsággal.”

/János I. levele 3, 18/

1. BEVEZETÉS

1.1 A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKA

2010 nyarán Beer Miklós váci püspök atya legújabb könyvét olvasva figyeltem fel a következő gondolatra: „A mindennapi életben is találkozunk az olyan gondolkodásból következő tragédiákkal, amikor nem az embert - a teljes embert - állítják a középpontba, hanem az már csak következményként jelenik meg. Elegendő felidézni, mi ment végbe az egészségügyben és az oktatás területén az elmúlt időszakban. Értetlenül állok a jelenség előtt: nem azt tették fel első kérdésként, mire van szüksége a beteg embernek, s másodsorban, hogy ez mennyibe kerül, illetve mennyit fedez ebből a társadalombiztosítás, hanem alaptételként - mintegy abszolút tényként – kijelentették, mennyi pénz jut az egészségügyre, s az ember gyógyítása másodlagos szempontként következik ebből. Mintha előre meghatároznák, kinek szabad betegnek lennie.”¹

A társadalomnak a munkaképtelenné vált tagjaihoz való viszonyulásának kérdése minden korban univerzális: a válasz lehet orvosi, közigazgatási, politikai, jogi, azonban a legfontosabb, hogy mindenkor legyen humánus – állítsa a középpontba „a teljes embert”.

A betegség, a fertőzések, a járványok egyidősek az emberiséggel. Már az Ószövetség is több helyen említi a „poklosságot”, más néven a leprát, amely a mai napig szedi áldozatait. A munkaképtelenné válás nem csak az egyes emberek sorsát, de családjaikét, nemzetükét is befolyásolja, sőt, néha még a történelmet is. Hatásuk ambivalens. Ki tudja, mi történt volna például, ha az Ázsia meghódítását célként kitűző Nagy Sándor nem hal meg maláriában? Senki nem vitatja továbbá, hogy a Boccaccio által is emlegetett 1380-as pestisjárvány a nemzetközi gazdasági élet fellendülését eredményezte, úgy, hogy a következőben kialakult munkaerőhiány a bérek emelkedését, és ezáltal a kereslet élénkülését vonta maga után.

¹ Beer, 19. o.

A XX. században Magyarországon a betegek ellátására, a munkaképtelenek segítésére évtizedeken át kizárólagos jogot formált az állam. Néhány kivételtől eltekintve kizárólag állami intézményekben volt lehetőség egészségügyi és szociális ellátások igénybevételére. A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok segítésének szándéka mellett a 90-es évektől kezdve az önszerveződés szabadságának újbóli felfedezése, az orvosláshoz, a gyógyításhoz, a társadalom egy részének a saját egészségéhez való megváltozott viszonya a non-profit szerveződések igényét generálta. Megváltoztak az emberek igényei és szükségletei, észrevehetően csökkent az állami intézmények által nyújtott szolgáltatásokba, azok színvonalába, minőségébe vetett állampolgári bizalom. Az uniformizált, személytelen módon nyújtott szolgáltatások helyett egyre inkább egyénre szabottakat kezdtek igényelni az érintettek. A rendszerváltás célja, a polgári demokrácia megvalósításának igénye, ugyanis megfogalmazta az egyén emberi méltóságának eszméjét is.

A fejlett jóléti demokráciák többségében a közjavak előállításában, a közszolgáltatások biztosításában a nonprofit szektor, mint harmadik szereplő, már régen kivívta a helyét az állam és a piac mellett. A XXI. század elejére Magyarországon is tetten érhető a szolgáltatások decentralizációja: kialakulóban van a közszolgáltatások többszektorúsága. Ez a törekvés és folyamat kezdetben főképpen az oktatás, a szociális ellátás, a kultúra, a környezetvédelem, valamint a területfejlesztés ágazataiban kezdett meghonosodni. A gyógyászati - egészségügyi ellátás – speciális feltételeire tekintettel - később kapcsolódott be a folyamatba.

A XXI. században Magyarországon az egészséghez és a szociális ellátáshoz való állampolgári jogot az Alaptörvény „Szabadság és felelősség” című fejezetének XIX. és XX. cikke garantálja:

„ XIX. cikk (1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegyiség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. (2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. (3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez

igazodóan is megállapíthatja. (4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.

XX. cikk (1) Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez. (2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.”

A közegészségügyi ellátás biztosítása tehát közszolgáltatás: az állam feladata. Az Országgyűlés, elismerve, hogy az emberek önkéntes összefogása nélkülözhetetlen Magyarország fejlődéséhez, továbbá azt is, hogy a civil szervezetek a társadalom alapvető egységei, amelyek folyamatosan hozzájárulnak közös értékeink mindennapi megvalósulásához; az egyesülési szabadság érvényesülése, valamint a civil szervezetek működési alapjainak megteremtése, társadalmilag hasznos és közösségteremtő tevékenységük elismerése, közérdekű, illetve közhasznú tevékenységük támogatása érdekében - összhangban az Alaptörvénnyel – megalkotta az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvényt, az úgynevezett „Civil törvényt”.

A jogszabály 2.§-a, az Értelmező rendelkezések 20. pontja határozza meg a közhasznú tevékenység fogalmát:

„minden olyan tevékenység, amely a létesítő okiratban megjelölt közfeladat teljesítését közvetlenül vagy közvetve szolgálja, ezzel hozzájárulva a társadalom és az egyén közös szükségleteinek kielégítéséhez”.

Ide tartozik a gyógyítás, valamint a betegek, rokkantak, idősek, valamint az egyéb okból munkaképtelenek ápolása, gondozása is. Világosan el kell azonban különíteni az egészségügy medikális oldalát annak többi elemétől, mint például az egészségmegőrzés, a felvilágosítás, az önségítés. Fontos továbbá az is, hogy az egészségügyi non-profit szervezetek tevékenységét a civil szervezetek által végzett egyéb tevékenységektől - mint az oktatás, a kultúra, a környezetvédelem - elhatároljuk. Gyógyítás természetesen történhet állami és nem állami – egyházi, alapítványi – keretek között is, azonban kizárólag szakképzett orvossal és ápolószeméllyel. Ebből a rendszerből a gyógyítást, mint közfeladatot, tehát szakképzetlen civilek nyilvánvalóan nem vehetik át úgy, mint más ágazatoknál a kulturális, környezetvédelmi feladatokat: egy magánbölcsőde például különösebb akadályok nélkül nyitható, ha megvan hozzá az ÁNTSZ és más szakmai felügyeleti szervek engedélye.²

Az állam az ilyen - közfeladat ellátásában önkéntesen és nem vagyoni haszonszerzés céljából történő - non-profit tevékenységet végző szervezeteket különféle kedvezményekben részesíti. A közhasznú szervezetek többek között számos - a nem közhasznú tevékenységgel foglalkozó civil szervezeteknek járó kedvezményeken felüli - adókedvezményben is részesülnek, így mentesülnek az ÁFA megfizetése alól az általános forgalmi adóról szóló 2007. évi CXXVII. törvény (a továbbiakban: ÁFA tv.) 85. §-ában taxatívén felsorolt esetekben. Az ÁFA tv. 257/A §-a továbbá lehetővé teszi, hogy külföldi adományozás és segély esetén az abból beszerzett termék és szolgáltatás után a közhasznú szervezetre áthárított ÁFA-t vissza lehet igényelni, abban az esetben, ha a termék, illetve a szolgáltatás beszerzésére a közhasznú feladat ellátása érdekében került sor. A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény I. mellékletének 3.3. pontja alapján mentesül továbbá a személyi jövedelemadó alól a közhasznú egyesület részéről a közhasznú feladat ellátásával magányszemélynek adott nem pénzbeli juttatás, valamint a pénzbeli juttatásnak a mindenkori minimálbér 50%-át meg nem haladó összegben havonta történő juttatás. A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 9.§-a alapján a közhasznú szervezetek társasági-adó alapjának megállapítására általánosságban is kedvezőbb társasági-adó szabályok vonatkoznak. A gépjárműadóról szóló 1991. évi LXXXII. törvény 5.§ b) pontja értelmében mentes a gépjárműadó alól az egyesület, az alapítvány a tulajdonában lévő gépjármű, feltéve, ha a tárgyévvel megelőző évben társasági adófizetési kötelezettsége nem keletkezett. A közhasznú

² Péntek-Sándor-Tigyi-Máté, 8-14. o.

szervezetre, valamint az azokban tevékenységet végzőkre vonatkozó kedvezményeken, mentességeken felül a jogalkotó még a közhasznú szervezetek szolgáltatásainak igénybevevőit is támogatja.

Az egészségügy belépése a non-profit ellátások körébe azonban olyan problémákat vethet fel, amelyeket a közelmúlt tapasztalataival képtelenek vagyunk megválaszolni. A magasztos célok mögött ugyanis egyes esetekben nyereszkedést, visszaélést sejtünk. Az utóbbi időben több olyan büntetőügyről szerezhettünk tudomást, amelyekben kifejezetten az állam által biztosított kedvezmények jogosulatlan igénybevétele volt a vád tárgya. 2012 novemberében például sikkasztás és csempészet büntette miatt jogerősen hat év börtönre ítélte a Fővárosi Ítéltábla az Egymásért Egy-Másért Alapítvány egykori kuratóriumi elnökét, Földesi-Szabó Lászlót. Az idei év első jelentős - egészségügyi közhasznú szervezettel kapcsolatos - botránya a Gyermekrák Alapítvány ügye. A Fővárosi Főügyészség 2014. január elején rendelte el a Gyermekrák Alapítvány törvényességi ellenőrzését, többek között azért, hogy kiderítsék: jogosan használta-e saját célra a kuratórium elnöke az alapítvány mentőautóját, illetve az alapítvány éves közhasznúsági jelentéseiben feltüntetett bevételi összeg megegyezik-e a közhasznú célra fordított kiadások, valamint az alapítvány számláján kezelt pénz összegével.

A témaválasztás alapja tehát az az érdeklődés volt, hogy megtudjam: az értekezés első soraiban feltett kérdésre hogyan válaszolt az Árpád-kori társadalom; működtek-e a maiakhoz hasonló közhasznú civil szervezetek; ezeket milyen mentességekben, kedvezményekben részesítették az akkori államhatalom gyakorlói; előfordultak-e visszaélések ezen szervezetek működése során; hogyan befolyásolta a tevékenységük a társadalmi változásokat; és végül, mi vezetett a megszűnésükhöz, melyik és miért lehetett túlélő.

1.2. A DOLGOZAT CÉLKITŰZÉSEI, HIPOTÉZISEK

A kutatás elsősorban a magyarországi állam- és jogtörténet évszázadaira koncentrált, azonban országunk földrajzi- és történelmi sajátosságai elengedhetlenné teszik a kitekintést a keresztény Európára is. A témaválasztás, a speciálisan magyar állam- és jogtörténeti érdeklődés oka pedig a magyar Szent Korona. A Szent Korona jóval több, mint egyszerű koronázási jelkép. Szimbólumai magyarázatul szolgálnak arra is, hogy miként maradhatott fent és létezhet a harmadik évezredben is a magyar nemzet.

A korona „abroncs” részének elején, Jézus Krisztus képe alatt, jobb oldalon Mihály, bal oldalán Gábrriel arkangyal. Mihály mellett Szent György (†303), a katonák védőszentje, Gábrriel mellett Szent Demeter (†304/306 körül), az országvédő katona szent. E szentek mögött két orvos, mégpedig balról Szent Damján (†303), jobbról Szent Kozma (†303) képe látható.³ Szent Damján és Szent Kozma a keleti egyház két nagy szentje, ikertestvérek voltak. A legenda szerint Arábiában születtek, majd Szíriában tanultak orvostudományt. Betegeiket ingyen gyógyították, még a gyógyszerekért sem fogadtak el pénzt. Jámborságuk és prédikációik hatására sokan megtértek. Justinianus császárnak (525-565) köszönhetően - aki súlyos betegségéből való gyógyulását nekik tulajdonította - vértanúhaláluk után tiszteletük a Római Birodalom egész keleti felében elterjedt.⁴

Magyarországon a Szent Korona előbb a királyi hatalomnak, majd a Szent Korona-tan alapján az egész magyar államiságnak a szimbóluma lett. A korona abroncsán álló két orvos-szent védelmezi a nemzet minden tagjának - az állampolgároknak - egészségét, a király, a kormány, a nemzet mindenkori vezetőjén keresztül. Kutatásom tehát arra irányult, hogy az államalapítástól kezdődően miként felelt meg ennek a feladatnak a király, mit tett az egyház, hogyan igyekeztek segíteni civil szervezetek, milyen jogi, igazgatási-rendészeti intézkedéseket hoztak, és végül mindezekből levonható-e következtetés az utókor számára.

Kutatásaim eredményeként hamarosan arra a következtetésre jutottam, hogy az érdeklődésem középpontjában álló Árpád-korban a nomád időszakból fennmaradt családi-vérségi beteggondozó kötelezettségen túlmenően leginkább az egyház végzett ilyen tevékenységet

³ Csomor, 14. o.

⁴ Tarr, 248. o.

szervezett keretek között. Az egyházi szegénygondozás már Szent István király (1000/1001-1038) idejében megkezdődött. A felebaráti szeretet első munkásai hazánkban is a szerzetesrendek, és ezek közül is az elsőként betelepült bencések voltak. Pannonhalmán, Bakonybélben, majd szerte az országban a későbbiekben alapított kolostoraikban kivétel nélkül működtek kórházi részlegek és fürdők. A Pécsváradon Szent István király által alapított bencés kolostorban például három szoba állt az átutazó vendégek, négy pedig a betegek szolgálatára.

A betegek ápolásába a bencéseket követően - II. Géza (1141-1162) uralkodása alatt - 1142-től a ciszterciek, majd III. Béla király (1172-1196) korától, 1179-től a premontreiek és 1308-tól a magyar alapítású szerzetesek, a pálosok is bekapcsolódtak. Magyarországon az első lovagrendek a ciszterciekkel és a premontreiekkal egy időben jelentek meg. 1147 nyarán a második keresztes háborúba induló hadak ugyanis hazánkban vonultak át VII. Lajos francia király (1137-1180) vezetése alatt, aki annyira megbarátkozott II. Gézával, hogy gyermekének a keresztapja lett. Az átvonuló keresztesek között számos templomos és johannita lovag is volt, akik ekkor megismerték Magyarországot, majd rendtartományokat is létesítettek. A megtelepedett lovagokat a király birtokadományokkal látta el, amelyek megalapozták rendházaik, ispotályaik építését, fenntartását is.

A kizárólagosan, vagy kiegészítő jelleggel a betegek ápolását, gyógyítását célul kitűző lovagrendek közül hatot találunk, amelyek oklevelekkel bizonyíthatóan tartósan és nagy hatékonysággal voltak jelen a Magyar Királyságban az Árpád-korban: a Szent Lázár-, a Templomos-, a Szent János-, a Szent Antal-, a Szentélek-, valamint a magyar alapítású Szent István lovagrend.

Kutatásom kiindulópontjai a következő hipotézisek voltak:

- I. Az Árpád-kori Magyarországon a betegápoló kereszties lovagrendek, mint közhasznú non-profit szervezetek, vettek részt a betegek, munkaképtelenek ápolásában, gyógyításában.
- II. A betegápoló kereszties lovagrendek a szervezetüket a közhasznú cél elérése érdekében alakították ki, és rendelkeztek a közhasznú cél eléréséhez szükséges önálló vagyonnal is.
- III. A betegápoló kereszties lovagrendek ezért a tevékenységükért az (állam) hatalom gyakorlójától kedvezményekben, mentességekben is részesültek.
- IV. A betegápoló kereszties lovagrendek közül voltak olyanok, amelyek az egészségügyi jellegű közszolgáltatáson túlmenően egyéb közhasznú tevékenységet is folytattak.
- V. Minél többféle közhasznú tevékenységet végzett egy betegápoló kereszties lovagrend, annál hasznosabbnak bizonyult az (állam)hatalom számára.
- VI. A közhasznú tevékenységek ellátása során az (állam)hatalom gyakorlója által a részükre biztosított mentességek, kedvezmények igénybevétele során a betegápoló kereszties lovagrendek is követtek el visszaéléseket.
- VII. A betegápoló kereszties lovagrendek tevékenysége hatással volt a környezetükben végbemenő társadalmi fejlődésre, a polgárosodásra.
- VIII. A közhasznú tevékenységek, valamint a szervezetük kialakításának jellege határozta meg azt, hogy melyik betegápoló kereszties lovagrend lett a társadalmi változások túlélője, melyik működik közülük megszakítás nélkül egészen napjainkig.

1.3. A KUTATÁS MÓDSZERE

Az értekezésben szereplő betegápoló keresztes lovagrendek speciálisan magyarországi, ezen belül Árpád-kori működésének elemzése kizárólag a társadalmi környezetükben felmerült különféle - közhasznú tevékenység, illetve ellátás - iránti igények kialakulásának feltárása után válik lehetségessé. A dolgozatban ezért elsőként bemutatom a szerzetes- és lovagrendek, mint szervezetek létrejöttének folyamatát. Ezt követően a keresztes hadjáratok célját és a „Szentföld-gondolatot” ismertetem, amely életre hívta a keresztes lovagrendeket. A korabeli betegápolás jellemzőinek feltárása pedig ahhoz szükséges, hogy lássuk: mi vezetett a keresztes lovagrendeken belül a specializációhoz, nevezetesen a betegápoló rendek megszerveződéséhez. Az ispotályos lovagrendek közül többen foglalkoztak más jellegű közhasznú tevékenységekkel is, így részt vettek a hivatali írásbeliség megteremtésében. Mivel ez utóbbinak szervezett kereteket az Árpád-kori Magyarországon a hiteleshely intézménye biztosította, nem kerülhettem meg a hiteleshely fogalmának és a hivatali írásbeliség fejlődésében betöltött szerepének tisztázását sem. Ilyen elméleti alapok után kezdetem csak bele az egyes lovagrendek tevékenységének feltárásába.

A kutatás középpontjában álló hat betegápoló keresztes lovagrend megkülönböztetésében nehézséget okoz, hogy a fennmaradt oklevelekben a rend védőszentjének megjelölése helyett sok helyen csak a „cruciferi” (keresztes), illetve a „hospitalis” (ispotályos) szó szerepel megnevezésként, amely azonban valamennyi szervezet közös jelzője lehet. Ezért fordulhat elő, hogy a szakirodalom több helyen következtetlenül hol egyik, hol másik lovagrend házának, ispotályának tulajdonítja ugyanazt a helyet, amely akadályozza az adatok rendszerezését.⁵

Itt szükséges megemlítenünk azt a tényt is, hogy magyar középkorral foglalkozó irodalomban a stefanita rendről csak az 1970-es évek óta olvashatunk. Győrffy György kutatásai⁶ nyomán ekkortól különítjük el a johannitáktól a stefanitákat, Szent István király ispotályos kereszteseinek kanonokrendjét. A rendet II. Géza alapította az 1150-es években Szent István király tiszteletére, az ekkor már működő európai lovagrendek mintájára. A rend nem csak Magyarországon, de a Szentföldön is tartott fenn ispotályt egészen Akkon elestéig, 1291-ig. Jeruzsálem eleste után az ispotályok működtetése mellett egyre inkább hiteleshelyként is

⁵ VÖ: Józsa, 2008. 19. o.

⁶ Boroviczeny, 133-140. o.

fontos szerepet töltött be a stefaniták esztergomi és budafelhévízi konventje, amelyet korábban helytelenül a Szent János lovagrend házaival azonosítottak.

Bár a tatárjárás során több oklevél is elveszett, illetve megsérült, az esztergomi érseki, illetve egyes püspöki levéltárakban azért nagy számban maradtak fenn olyan dokumentumok, amelyekből képet alkothatunk a lovagrendek működéséről és a korabeli társadalomban betöltött jelentős szerepéről. Láthatjuk, hogy ezen szervezetek közül melyik volt az, amelyik kizárólag a betegápolás - esetenként kifejezetten egyes betegségekben szenvedők gondozása - feladatát tűzte ki célul, és melyek voltak azok, akik ezen túlmenően a hadakozásban, a hivatali írásbeliség egyes feladatainak ellátásában, esetleg pénzügyi-jellegű tevékenységben is kitűntették magukat.

A témára vonatkozó nemzetközi szakirodalom - a témaválasztás sajátosan magyar jellege folytán - szegényes. A keresztes hadjáratokkal, illetve a nem kifejezetten magyar alapítású Szent István lovagrend kivételével a rendek nemzetközi vonatkozású adataival azonban számos, Magyarországon is elérhető mű foglalkozik. A Szentlélek rend magyarországi történetét bemutató átfogó tanulmányt nem találtam, ezért a rendelkezésemre álló okiratok alapján a jelen értekezés egyik feladatául tűztem ki a rend hazai működésének összefoglaló jellegű feldolgozását, továbbá az eddig közölt adatokban észlelt ellentmondások feloldását.

Az adatgyűjtés több mint három évig tartott, és rendkívül szerteágazónak bizonyult. Az egyes témakörökkel foglalkozó fejezetek végén ezért minden esetben szükségesnek tűnt az ott felhasznált források külön-külön történő feltüntetése.

1.4. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondok elsősorban szerető és támogató családomnak, alma materemnek, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának, kedves tanárainknak, professzorainknak – közülük elsősorban dr. Béli Gábornak, a Jogi Történeti Tanszék vezetőjének, a témavezetőmnek.

1.5. FORRÁSOK

Beer, Miklós: Mindenhol pap vagyok. Szent István Társulat. Budapest. 2009.

Boroviczény, Károly-György: Cruciferi Sancti Regis Stefani. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. IN: Orvostörténeti Közlemények. 1991-92. 133-140.

Csomor, Lajos: Szent István koronája nyomában. Panoráma Kiadó. Budapest. 1987.

Józsa, László: A kórházi ápolás kialakulása a 11-14. századi Magyarországon. IN: Debreceni Szemle. 2008. 1. szám.

Péntek, Eszter - Sándor, János – Tigyi, Zoltánné – Máté, Orsolya: A civil szervezetek részvételi lehetőségei az egészségügyi ellátásban. IN: Egészségügyi Gazdasági Szemle. 47. évf. 2009. 2. szám.

Tarr, György: Élet és egészség, orvos és beteg, jog és erkölcs, az emberi méltóság fogalom szférájában. Püski Kiadó. Budapest. 2003.

„Nincs többé zsidó vagy pogány, szabad vagy rabszolga, férfi vagy nő, hanem mind testvérek Krisztusban.”

/Pál levelei a Galatáknak. 3,28/

2. A SZERZETES- ÉS LOVAGRENDEK KIALAKULÁSA

2.1. A SZERZETESSÉG KIALAKULÁSA

A szerzetességhez hasonlító életformák már a kereszténység előtt megjelentek, mind Európában - így például a görög „pitagoreusok” -, mind pedig Ázsiában a hinduizmus és a buddhizmus keretein belül. Mivel azonban a kereszténységet nem lehet levezetni ezekből az előzményekből, a keresztény szerzetesség is csak egyes elemeiben hasonlítható a másutt megjelenő szerzetességhez. A kereszténység gyökerének számító ószövetségi zsidó nép története során többször előfordult, hogy próféták a sivatagi vándorlást annak aszkétikus jellege és lélektisztító hatása miatt dicsérték. Illés próféta tanítása végül az esszénus mozgalomban érte el a csúcspontját.

Keresztelő Szent János (†ie. 29), mint új Illés lépett fel: böjtöt tartott, sáskával táplálkozott a pusztában, egyszerűen ruházkodott, nem nősült meg. Szent János ebben a vonatkozásban nem csak Jézus Krisztus előhírnöke volt tehát, hanem aszkéta életmódja a későbbi keresztény aszkéták, remeték példájává is vált.

A keresztény szerzetesség Jézus Krisztus tanításából fakad, méghozzá legfőbb parancsából, a szeretet gyakorlásából. Már a legelső keresztény közösségekben voltak olyan tanítványok, akik a szeretet főparancsát (Márk evangéliuma 12,30-31), vagyis az Isten és a felebarát iránti szeretetet a lehető legteljesebben akarták megélni. A segítő szeretet önkéntes vállalásához csatlakozott a szegénység és az alázatosság, valamint az önmegtágadás gyakorlása is: „Aki követni akar engem, vegye föl keresztjét!” (Máté 16,24; Márk 8,34)

A jeruzsálemi keresztények közösségének vezetőjéről, Jakab apostolról, Caesareai Eusebiosz, az első keresztény történetíró, ezt jegyezte fel: „Bort és részegítő italt nem ivott,

húst nem evett, borotva nem érintette fejét, nem kente testét olajjal és nem fürdött. Egyedül neki engedték meg, hogy belépjen a szentélybe, ugyanis nem gyapjúból, hanem lenvászonból készült ruhát viselt. Egyedül ment be a templomba, és mindig térdre borulva és a nép számára bocsánatért esedezve találták, ezért aztán olyan kemény volt térdén a bőr, mint a tevéé, az örökös térdreborulásoktól, melyekkel Istent imádta és bocsánatért esedezett.”⁷

Attól a pillanattól kezdve, hogy Szent Pál apostol kinyilatkoztatta: „*nincs többé zsidó vagy pogány, szabad vagy rabszolga, férfi vagy nő, hanem mind testvérek Krisztusban*”⁸, a nők sem maradtak le az evangéliumi tanácsok gyakorlásában, a betegek ápolásában, a szegények gondozásában. A kereszténység terjedésével párhuzamosan az aszkéták mindkét nemből elterjedtek és munkálkodtak a Római Birodalom városaiban.

Az első közismert remete Remete Szent Antal (†356) volt, annak ellenére, hogy kortársa, Remete Szent Pál (†341), akit élete végén felkeresett, megelőzte őt. Remete Szent Antal közösségben élt együtt remete társaival, amely közös munkát és imádságot jelentett. Ugyanebben az időszakban Szent Pakhomiosz (†346) Dél-Egyiptomban maga is alapított hasonló közösségeket, és regulát is írt a számukra, amelyben életvitelüket, napirendjüket szabályozta. A közös életet folytatók - a „*koinobiták*” – maguk is remeték voltak abban az értelemben, hogy a világtól elvonulva éltek⁹.

Azokon a vidékeken, ahol a hellénizmus hatása jobban érvényesült, az egyiptomi remeték szigorú életmódja követhetetlennek bizonyult. A keresztény szerzetesség alapelveit ezért itt Szent Bazil (Baszileiosz, Vazul) (†379) fogalmazta újra. A keleti egyház meghatározó szentje a kisázsiai Kappadokia városában született 330 környékén, az akkor újonnan kiépült Konstantinápolyban és Athénben tanult, majd hosszú utat tett meg Egyiptomon, Palesztinán, Szírián, Mezopotámián keresztül, ahol a keresztény aszkéták, remeték, szerzetesek életét tanulmányozta. Apja, a neokaiszareiai Baszileosz rétor, Csodatévő Szent Gergely (†270) tanítványa volt, anyja, Emmeleia pedig Kappadókiából, magas rangú tisztségviselő családból származott. Nagyszülei a Diocletianus uralkodása alatti keresztényüldözés vértanúi voltak.

⁷ Galsi, 41-42. o.

⁸ Biblia. (Pál 3,28)

⁹ Török, 3. o.

Nagybátyja és két testvére, Nüsszai Szent Gergely (†389-390) és Szebasztai Szent Péter is a keresztény egyház felszentelt püspökei voltak, de legfiatalabb hűgát, Makrénát (†379-380) is szentté avatták. 370-tól halála évéig, 379-ig Caesarea püspöke volt. A szerzetesi étellel kapcsolatban két fontos írása maradt az utókorra. A *Nagyobb Szabályzat* az aszkétikus életről szól, a *Kisebb Szabályzat* pedig 313 pontban válaszol a szerzetesi élet fontos kérdéseire, így az irgalmasság testi jócselekedetei, mint a vendégszeretet, a betegek ápolása is szerepelnek benne.¹⁰

2.2. SZENT BENEDEK ÉS REGULÁJA

A Nyugatrómai Birodalom hatalmának megszűnése és intézményeinek összeomlása után, az V. században tűnt fel nyugaton a mai értelemben vett szerzetesség. Hippói Szent Ágoston (†430) az V. század elején Afrikában gyűjtötte maga köré a tökéletességre törekvőket. A pannóniai születésű Tours-i Szent Márton (†397) Galliában, a Poitiers-hez közeli Ligugé-ben és Tours városával átellenben a Loire folyó túlsó partján telepített le két szerzetesi közösséget.¹¹ Nursiai Szent Benedek (†547) életét Nagy Szent Gergely pápa (590-604) *Párbeszéd* című könyve őrizte meg az utókornak. Benedek itáliai vidéki nemesi családból született 480 táján a nursiai provinciában, a Rómához közeli hegyvidéken. Római tanulmányai során a nagyvárosban tapasztalt züllöttség miatt inkább egy, az Anio folyóhoz közeli, barlangba vonult vissza, ahol egy idős remete vezette be az aszkétizmus, a szemlélődés és a bűnbánat világába. Bölcsességének híre hamarosan bejárta a környéket és a közeli szerzetesek meghívták, legyen az apátjuk. Benedek szigorúsága ellen azonban meghívói nemsokára fellázadtak. Néhány tanítványával ezért kivált közülük. Dél felé vándoroltak, ahol a Róma és Nápoly között félúton, a Cassisum melletti magas domb tetején ősi, pogány templomot találtak. Benedek és társai ezt a templomot lebontották, köveiből monostort és Szent Márton tiszteletére egy kápolnát építettek. Itt, Monte-Cassinóban szervezte meg Szent Benedek a bencés közösségi életet, amely imádsághól és munkából állt. Innen a jelszavuk is: „*Ora et labora*”. Nővére, Szent Skolasztika (†547 körül) irányítása mellett, az ő jóváhagyásával apácaközösség is szerveződött a közelben, amelynek lelki vezetését szintén Szent Benedek vállalta. Szent Benedek az általa szervezett közösségek

¹⁰ Török, 3. o.

¹¹ Török, 4. o.

részére írta híres szabályzatát, a *Regulát*.¹² Művére hatottak a korai, remeteségben, illetve szerzetességben élő elődök tanításai: Szent Márton, Szent Ágoston, Cassianus, illetve közvetve Remete Szent Antal, Pakhomiosz valamint Bazil mellett a „*Regula Magistri*” ismeretlen szerzője is.¹³

A VIII. századtól a XIII. századig a szerzetesek voltak a nép orvosai. Összegyűjtötték az ókori egyiptomiak, hellének és latinok gyógyító tudományát, és az orvostudomány vívmányait a krisztusi szeretet gyakorlásával kiegészítve ápolták a rászorulókat. A bencések a gyógyászat terén is úttörőnek bizonyultak. Szent Benedek regulája tartalmazza azt a gondolatot, hogy a betegekről való gondoskodás minden más kötelességnél előbbre való:

„36.1 „*A betegekről kell mindenekelőtt és mindenek fölött gondoskodni, és valóban mint Krisztusnak úgy szolgáljanak nekik.*”

36.2 *Hisz ő maga mondta: "Beteg voltam, és meglátogattatok engem" (Mt 25, 36)*

36.3 *"Amit egynek ezen legkisebbek közül cselekedtetek, nekem cselekedtétek" (Mt 25, 40)."*¹⁴

A bencések szentgalleneni kolostortervrajza évszázadokig meghatározta a rendházak kialakítását. A gyógynövénykertet ennek megfelelően közvetlenül az ispotály mögé kellett telepíteni. Külön épület szolgált a gyógynövények szárítására és tárolására is. Ezekből alakultak ki később a kolostori ispotályok és patikák. Kolostori gyógyászatuk történelmi szempontból azért is jelentősnek bizonyult, mivel az orvos-szerzetesek - lévén írástudók is - olyan átfogó szakmai műveket alkottak meg, amelyek közül több egészen a XIX. századig is megállta a helyét, mint például Bingeni Hildegard kéziratai, vagy a „*Macer floribus*”. Ez utóbbi egy hexameterekbe foglalt tanköltemény, amelynek eredeti címe „*De viribus herbarum*”, és egy Odo Magdunensis nevű bencés szerzetes írta a XI. század második felében.¹⁵ Bingeni Szent Hildegard (†1179) Disibodenberg és Rupertsberg benedek rendi apátnője volt. Már első írásában, a *Regula Benedicti* egy magyarázatában hivatkozott

¹² Szent Benedek Regulája

¹³ Török, 5-6. o.

¹⁴ Szent Benedek Regulája 36.1-3.

¹⁵ Mayer-Uehleke-Saum, 8. o.

Galénoszra az orvosi ellátás kapcsán. Több műve között két orvostudományi témáját is alkotott: a „*Physica*”, valamint a „*Causae et curae*” címűeket.¹⁶

A kolostori ispotályok nem csak a beteg rendtársak ápolásának céljára jöttek létre. Falai közé minden beteg rászorulót befogadtak. A betegeket hússal, tejjel, sajttal és tojással táplálták. Bort is kaptak, azonban nem élvezeti cikként, hanem inkább gyógynövényekkel keverve, mint gyógyszer. Korabeli forrásokból arra is következtethetünk, hogy a betegek különleges ellátása szimulánsok megjelenéséhez és visszaélésekhez vezetett már a középkor elején is. Különösen böjt idején növekedett meg hirtelen az ilyen álbetegek száma, mivel az ápoltak a húsadagjukat ilyenkor is megkapták.¹⁷

Ebben az időszakban jött létre Nápolytól délre a nagyhírű salerno-i orvosiskola is. A bencések anyaháza, Monte Cassino a közelben van, ezért a rend egyfajta „kezelőhelyet” tartott fenn Salernóban, ahol férfiak és nők is dolgoztak: tanítottak és ápoltak, még hozzá vallási hovatartozástól függetlenül.¹⁸

2.3. A BENCÉSEK ÉS SZENT ISTVÁN KIRÁLY

A magyarok a kereszténységgel a bizánci egyház révén már a honfoglalás előtt kapcsolatba kerültek, és a Kárpát-medencében letelepedve az itt élő néptörzsek között keresztény hitre térteket is találtak.¹⁹ Az első térítők, akik nyugatról érkeztek Magyarországra, valószínűleg már a 960-as évektől kezdve jelentek meg. Voltak közöttük szerzetesek és világi papok egyaránt.

A szerzetesek valamennyien Szent Benedek Reguláját követték, mivel a X-XI. században a szerzetesi életmódot, az „*ordo monasticus*”-t lényegében minden monostor esetében Szent Benedek Regulája szabályozta. Szerzetesre alkalmazva a „bencés” elnevezés és a „bencés

¹⁶ Mayer-Uehleke-Saum, 27. o.

¹⁷ Mayer-Uehleke-Saum, 25. o.

¹⁸ Mayer-Uehleke-Saum, 26. o.

¹⁹ Török, 12. o.

rend” – mint más szerzetesi csoporttól való megkülönböztetés - csak a XIV. század óta létezik.²⁰ Szent István király 1077 táján elkészült *Nagy Legendája* szerint az uralkodó a térítéshez munkatársakat kívánt szerezni, ezért követekkel, levelekkel mindenfelé hírül adta kívánságát. „*Erre sok pap és egyházi személy, kit a vigasztaló Szentlélek ösztökél, úgy határoz, hogy elhagyva székhelyét, vándorútra kél; apátok és szerzetesek semmi tulajdont sem kívánva csupán arra vágytak, hogy ilyen mélyen vallásos fejedelem oltalmában szabályaik szerint éljenek.*” (SRH II. 382. Leg. ford. 26.) Majd valamivel később: „*Mindenfelé megvetik a szent egyházak alapjait, emelik a kanonokok klastromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek.*” (SRH. II. 383. Leg. ford. 26-27.)²¹

A Szent István alapításának tartott Szent Márton-monostor - népszerű, Kazinczy Ferenc alkotta, újkori nevén, és a továbbiakban itt is: Pannonhalma - alapítása már Géza fejedelem (971-997) idejében, valószínűleg 996-ban történt. Erre utal az 1001-ben vagy 1002-ben keletkezett alapítólevél, amelyet a monostor templomának felszentelése alkalmából állítottak ki. Mivel az oklevél csak XII. századi átiratban maradt fenn, tartalmának bizonyos pontjain máig vitatkozik a történettudomány. Annyi azonban bizonyos, hogy az első pannonhalmi apát Anasztáz és a szerzetesek az Adalbert püspök által alapított brevnovi monostorból érkeztek. Az oklevél említi azt is, hogy Pannonhalma a Monte-Cassinó-i monostor kiváltságaiban részesült, vagyis szerzetesei szabadon választhatták meg apátjukat. Az apátság közvetlenül az ország első főpapja, az esztergomi érsek alá tartozott, és megkapta a lázadó Koppány vezér somogyi birtokainak tizedét.²²

2.4. „HARCOLÓ SZERZETESEK”: A LOVAGRENDEK

A középkor legsajátosabb intézményei, a lovagrendek tagjai, szerzetesi szabályok alapján élő világi lovagok voltak. Az evangéliumi tanítás egyértelműen elítéli az erőszakot, azonban a lovagrendek esetében úgy tűnik, mintha az Egyház az erőszakot szentesítené. Tisztázni szükséges tehát, hogy a lovagrendek tagjai nem szerzetesek voltak, akik engedélyt kaptak a

²⁰ Török, 13. o.

²¹ Török, 17. o.

²² Török, 18. o.

hadakozásra és a vérontásra, hanem olyan világi harcosok, akik a hadakozáson kívüli életvitelüket szerzetesi regula alapján folytatták.

A szerzetesrendek által megindított karitatív tevékenység folytatói a XI. századtól kezdődően azok a lovagrendek lettek, amelyek célul tűzték ki a betegek ápolását, a szegények gondozását. Ezek voltak az ispotályos rendek, amelyek gyökerei az ispotályos testvérületek („confraternitas”) szervezetéből nőttek ki. A testvérületek azonban éppen a kolostorok laikus intézményéből („fratres conversi”) fejlődtek önálló együttélési formává. Ezen alakulatok nagy része Magyarországra is eljutott.²³

²³ Somogyi, 20-21. o.

2.5. FORRÁSOK

Galsi, Árpád: Jakab, az Úr testvére. Jakab az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Doktori Iskolája. <http://hu.scribd.com/doc/14355565/Galsi-Arpad-Jakab-az-Ur-testvere-doktori-disszertacio> (letöltve: 2014.01.11.)

Katolikus Biblia. Szent István Társulat. Budapest. 1973.

Mayer, Johannes Gottfried-Uehleke, Bernhardt-Saum, Kilian: Kolostori gyógyászat. Magyar Könyvklub. Budapest. 2004.

Somogyi, Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra Cala Sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 1941.

Szent Benedek Regulája. (http://bences.hu/data/files/regula_magyar.pdf)

Török, József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

„Lábunk már átlépi kapuidat, Jeruzsálem!”

/Zsoltárok könyve. 122,2/

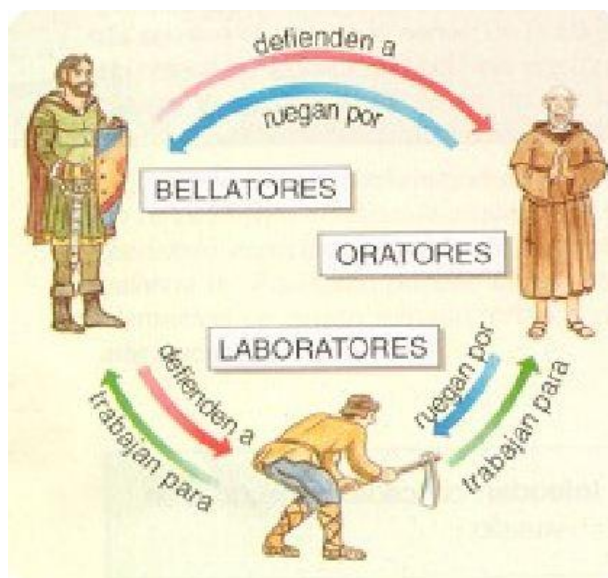
3. A KERESZTES HADJÁRATOK

3.1 A LOVAGI ESZMÉNY

A lovagi lét a középkor sajátos életformája volt. Nemesi címet és birtokot ugyanis lehetett örökölni, azonban lovagságot nem. Lovaggá azt avatták, aki azt kiérdemelte: harcban, ura szolgálatában, cselekedeteivel. Akit ura, vagy uralkodója lovaggá ütött, bekerülhetett a nemesség soraiba, függetlenül a származásától. A keresztény egyház a kezdetekben ezt a heterogén fegyveres társadalmi réteget ugyan még nem kezelte nemesekként, hanem egységesen a „bellatores”, a hadakozók megnevezéssel illette őket, azonban a későbbiek során, a keresztes hadjáratok megindításával, szerepük az egyház számára is felértékelődött. A lovaggá válás a társadalom alsóbb rétegeiből való kiválás, a felemelkedés lehetősége volt, ahogyan az egyházi szolgálat is.

Aelfric of Eynsham (950–1010), angol író a következőképpen foglalta össze ezt a folyamatot: "Köztudott, hogy ebben a világban három rend alkot egységet: a dolgozók ('laboratores'), a papok ('oratores') és a hadakozók ('bellatores'). A dolgozók azok, akik a mi megélhetésünkért tevékenykednek; a papok könyörögnek Istenhez a békénkért; a hadakozók azok, akik azért szállnak harcba, hogy városainkat és termőföldjeinket védelmezzék az ellenséggel szemben"²⁴

²⁴"It is well known that in this world there are three orders, set in unity: laboratores, oratores, bellatores. Laboratores are those who labor for our living; oratores are those who plead for our peace with God; bellatores are those who battle to protect our towns and defend our land against an invading army." Ælfric's Colloquy, in Swanton, M. T., 174. o.

A lovagi felemelkedés lehetősége²⁵

A „miles” (chevalier, Ritter, lovag) szó hamarosan átvette a „bellatores” értelmét, és a lovagság eszménye intézményesült. Az egyház minden erejével a hadra foghatók mozgósításán fáradozott a keresztes hadjáratok sikere érdekében, ezért maga is részt vett a lovagi eszmény, értékrend kialakításában. Ennek köszönhetően a született nemesség is elfogadta és tagjai közé tartozónak ismerte el a szegényebb sorból közéjük emelkedett harcos lovagokat. Ez már csak azért sem volt nehéz, mivel értékrendjük megegyezett: a lovagiasság, a bátorság, a hírnévre, dicsőségre törekvés, az uralkodó iránti hűség és tisztelet összekapcsolta egymással a születéssel és a harccal megszerzett nemesség tagjait.

Az addig szójhagyomány útján terjedő lovagi irodalomban megjelenő irányadó erkölcsöket, amelyek a lovagi értékrendet testesítik meg, később a katalán Raymundus Lullus (1235-1315) „*Libre del orde de cavayleria*” című művében összegezte. Raymundus Lullus polihisztor filozófus volt, akit később, 1857-ben IX. Pius pápa (1846-1878) boldoggá avatott. A szerző tíz lovagi erényt sorol fel: 1. az egyház tanainak és a keresztény hitnek megtartása; 2. az egyház védelmezése; 3. a gyengék és elesettek oltalmazása; 4. a haza szeretete; 5. bátorság (nem futamodhat meg az ellenség elől); 6. önzetlenség (szüntelenül és ellenszolgálatás, díjazás nélkül harcol a hitetlenekkel szemben); 7. hűség (eleget tesz a hűbéri kötelezettségének, kivéve, ha az az egyház érdekével ellentétes lenne); 8. becsületesség

²⁵ <http://penandsword.wikispaces.com/canterburytalescontext>

(megtartja adott szavát); 9. irgalmasság és nagylelkűség; 10. az igazságtalanság és a gonosz elleni küzdelem.²⁶ Ezeket az értékeket az egyház is támogatta azzal, hogy a lovagi avatás ceremóniáját liturgiává emelte. A lovagi esküt a jelölt az oltár előtt térden állva tette le, miközben fegyvereit a pap megáldotta.

Nem hagyható ki természetesen a lovagi eszmény bemutatásakor a szerelem érzése sem. A lovagi szerelem azonban minden testiségtől mentes, szűzies és erényes, amely a XI-XII. századtól kezdődően kialakuló Mária-kultuszhoz köthető. Ez az aszkétikus, önmegtartóztató érzés az üdvösséghez vezető utat jelentette a lovagok számára. Az eszményített hölgy a legtöbb esetben ugyan létező személy volt, azonban magas rangja miatt elérhetetlennek bizonyult az őt bálványozó lovag számára, aki jellemzően a nemesi családok fiatalabb tagjai közül került ki. Az elsőszülöttek ugyanis örökölték a címet és a birtokot, amelyre alapozva törvényes házasságot köthettek. A később születettek azonban ki voltak zárva ebből a lehetőségből, ezért a papi hivatást választották, vagy lovagként rangjukhoz méltó hölgyért epekedtek, miközben alacsony sorból tartottak szeretőt maguknak. Az elnyomott érzelmek, az önmegtartóztatás eszméje azonban a valóságban megtúrta a durva viselkedést. Erre utal az is, hogy 1024-ben Beauvais püspöke esküvel volt kénytelen egyházmegyéje lovagjait arra kötelezni, hogy ne támadjanak rá védtelen nemesasszonyokra, férjük nélkül utazó hölgyekre, vagy apácákra.²⁷

3.2. A SZENTFÖLD-GONDOLAT

A keresztes lovagrendekről és a Szentföldre vezetett hadjáratokról a nemzetközi szakirodalom bőven közöl adatokat, így a Bull és Housley szerkesztésében megjelent tanulmánykötet²⁸, Constable műve a lovagrendek eredetéről²⁹, Forey több munkája^{30, 31}, King összefoglalója a

²⁶ Hunyadi-Pósán, 11. o.

²⁷ Pósán, 54. o.

²⁸ Bull-Housley

²⁹ Constable

³⁰ Forey, 1989, 1-24.o.

³¹ Forey, 1992.

betegápoló keresztések szabályzatairól³², továbbá Lutrell³³ és Sweeney³⁴ tanulmányai. A legrészletesebb összefoglaló azonban kétségtelenül Sir Steven Runciman háromkötetes műve.³⁵

A zarándoklás vágya nem kizárólag a keresztények érzése, de felekezettől független emberi jelenség. Ha elmehetünk azokra a helyekre, ahol egykor azok éltek, akiket tisztelünk, látjuk születésük, küzdelmeik és haláluk helyszínét, úgy érezhetjük, hogy misztikus kapcsolatba kerülünk velük, és így nagyobb átéléssel róhatjuk le előttük a tiszteletünket is. A kereszténység kezdetén még viszonylag ritkán szerveztek zarándoklatokat. A Titus római császár (79-81) által elpusztított Jeruzsálem városa mindaddig romokban hevert, amíg Publius Aelius Traianus Hadrianus császár (117-138) római városként - a saját nevét megörökítve benne - „Aelia” néven újjá nem építtette. A keresztények azonban továbbra is szent helyként tartották számon Jeruzsálemet, és főképpen Krisztus földi életének utolsó helyszínét, a Kálváriát, ezért Hadrianus szándékosan ott emeltetett templomot Venus Capitolina tiszteletére. A harmadik században már Krisztus születési helye, a betlehemi barlang is jól ismert szent hely volt, és az olajfák hegyére, a Getsemáne-kertbe, valamint a mennybemenetel helyére is zarándokoltak a keresztények.³⁶

Miután a kereszténységet I. Constantinus császár (306-337) - Szent Konstantin - államvallássá emelte, természetesen a szentföldi zarándoklatok tekintetében is fordulópont következett be. A milánói rendelet (312-313), amely szabaddá tette a keresztények vallásgyakorlását, a katakombai élet végét is jelentette. E rendelet meghirdetését követően ült össze a niceai zsinat 325-ben, és nem sokkal ezután került sor a császár anyjának, Ilonának a szentföldi látogatására is. A császár édesanyja, Ilona császárnő - Szent Ilona (†330) -, akit Runciman „*minden idők legelőkelőbb és legsikeresebb régészeként*” jellemez,³⁷ azért utazott Palesztinába, hogy ott feltárassa a Kálváriát, és megtalálja Jézus kínszenvedésének ereklyéit.

³² King

³³ Luttrell, 326-364.o.

³⁴ Sweeney, 467-481.o.

³⁵ Runciman

³⁶ Runciman, 43. o.

³⁷ Runciman, 43. o.

Szent Ilona ösztönzésére hallgatták ki Jeruzsálem legöregebb keresztény és zsidó polgárait, és az ő útmutatásuk alapján sikerült megtalálni a romok alatt a Kálvária hegyét és a keresztfát. Krisztus hajdani feltámadásának helye, a kőszir fölé emeltette a császári család a kor legszebb bazilikáját: a Szentsír templomát. A csodával határos módon megtalált keresztfát azonnal kettéfűrészelték. Egyik fele Jeruzsálemben maradt, míg a másikat az új fővárosba, Konstantinápolyba szállították.³⁸

A feltárások nyomán újabb zarándoklatok indultak a Szentföldre. Az első ilyen szervezett zarándokútról szóló írásos beszámoló 333-ból maradt fenn, tehát még az ásatások befejezése előtt. Ebben egy Bordeaux-ból érkezett francia utazó írta le palesztinai utazásának élményeit. Nem sokkal ezután keletkezett az a beszámoló, amely ugyanott jelent meg J. H. Bernard angol fordításában. Ebben a későbbi Nagy Szent Gergely pápa (†604) édesanyja, Aquitániai Szent Szilvia (†592) foglalja össze zarándoklatának tapasztalatait.³⁹ A IV. század végén a horvát származású egyházatya, Szent Jeromos (†420) is Palesztinában telepedett le. Betlehemi cellájában fogadta a zarándokokat, akik megtekintvén a szent helyeket, hozzá is eljöttek tiszteletüket leróni. Szent Jeromos Betlehemben hunyt el.

A szentek tiszteletének növekedésével egyidejűleg megnőtt a testük csodatévő ereklyéi iránti igény is. Zarándoklatok sora indult azzal a céllal, hogy ilyen kincseket hozzanak haza, netán a Szent Kereszt egy darabkáját. Nyugat- Európában ekkor kezdték építeni a keleti szentekről, vagy éppen a Szent Sírról elnevezett templomokat, melyek jövedelmük egy részét eltették, hogy elküldhessék azokra a szent helyekre, amelyektől a nevüket vették, és természetesen igyekeztek a patrocíniumukkal összefüggő ereklyéket is beszerezni.

Az ereklye-kereskedelem a nyugat elszegényedése és a kalóztámadások veszélye ellenére is fennmaradt, méghozzá egészen az arab hódításig. Fontos hangsúlyozni, hogy a jeruzsálemi utazás veszélyes és költséges volt, a palesztinai muszlim vezetők pedig gyanakodva tekintettek a keresztény zarándokokra. Amikor 682-ben I. Szent Márton pápát (†653) azzal vádolták, hogy túlságosan barátságos a muszlimokkal szemben, azt a magyarázatot adta, hogy

³⁸ Bozsóky, 26. o.

³⁹ Runciman, 44. o.

azért viselkedett ilyen előzékenyen, mert engedélyt akart szerezni arra, hogy Jeruzsálembé adományokat küldjön.⁴⁰

A VIII. században tovább emelkedett a Szentföldre utazó zarándokok száma. Néhányan még Angliából is érkeztek. A legismertebb a zarándokok közül Willibald volt, aki 781-ben a bajorországi Eichstatt püspökeként halt meg. Fiatal volt még, amikor 722-ben elindult Rómából Palesztinába, és számos kellemetlenség után csak 729-ben tért vissza.⁴¹ A VIII. század vége felé Nagy Károly frank császár (768-814) védnöksége alatt újabb szervezett zarándokutak indultak Keletre. Nagy Károly helyreállította a rendet, fellendítette a gazdaságot, és jó viszonyt alakított ki Hárún ar-Rasíd kalifával (786-809). A Nagy Károly támogatásával a Szentföldön emelt zarándokházak száma jelzi, hogy sok zarándok jutott el ebben az időszakban Jeruzsálembé, köztük nők is. A keresztény Spanyolországból ekkor már apácákat is küldtek szolgálatra a Szent Sírhoz.⁴²

A zarándokutak nagy korszaka azonban később, csak a X. században kezdődött el igazán. Ekkor vesztették el az arabok utolsó kalózfészszeiket Itáliában és Dél-Franciaországban, Krétát pedig 961-ben vették el tőlük. Ebben az időben már a bizánci flotta uralta a Földközi-tenger vidékét, ezért a kereskedelem ismét fellendülhetett. A görög és az itáliai kereskedők szabadon hajózhattak Itália és a császárság kikötői között. A barátságos pápai politika eredményeként a muszlim hatóságok is jóindulatúnak bizonyultak, így elkezdhették kiépíteni a kereskedelmi kapcsolataikat Egyiptommal és Szíriával is. A zarándokok egyre könnyebben juthattak el Velencéből, vagy Bariból közvetlenül Tripoliszba, illetve Alexandriába. Palesztinában az abbászida, ihsídida vagy fátimida muszlim hatóságok többnyire szívesen látták az utazókat, hiszen vásároltak és szolgáltatásokat vettek náluk igénybe, és ezzel gazdagságot hoztak a tartományba.⁴³

A zarándoklatok körülményeinek javulása, az utazás csökkenő veszélyessége, a nyugati vallásos gondolkodásra is hatással volt. A kora középkori penitenciális könyvek már

⁴⁰ Runciman, 45. o.

⁴¹ Runciman, 47. o. (Willibald Hodoeporiconját Brownlow fordította angolra, és a P.P.T.S. 3. kötete adja közre)

⁴² Runciman, 47. o.

⁴³ Runciman, 48. o.

javasolták a zarándoklatot bűnbocsánat elnyerése céljából, azonban célját rendszerint nem határozták meg. Egyre inkább elterjedt az a hit, hogy a szent helyeknek határozott spirituális kisugárzásuk van, amelyek áthatják az oda ellátogatókat, akik ezáltal még bűneikre is bocsánatot nyerhetnek.⁴⁴

A nyugati zarándokok még a X. század derekán is kénytelenek voltak a Földközi-tengeren átkelve eljutni Konstantinápolyba, illetve Szíriába. Ez az út igen költséges volt, ráadásul nem is lehetett könnyen helyet szerezni a hajókra. 972-ben azonban Géza fejedelem megkeresztelkedett, és ezzel megnyílt a Duna mentén a szárazföldi út a Balkánon át Konstantinápoly felé. Mivel pedig Magyarország határos volt Bizánccal, a közbiztonság is jelentősen javult. Szent Istvánnak a belső helyzetet az 1020-as évek végére sikerült stabilizálnia. Hozzáfoghatott a zarándoklatok biztonságosabbá tételéhez, mai szóhasználattal: az idegenforgalom infrastruktúrájának kialakításához. Ennek első állomásaként 1030 táján kijelölte és megépíttette a Szentföld és Róma irányába vezető országutakat, azok mentén királyi várakat létesített és állandó őrséget is szervezett ezek védelmére. A várak szomszédságában piacokat, étkező-, valamint szálláshelyeket biztosított. A Karasó folyón Baranyavár mellett hidat veretett, Eszéknél a Dráván átkelő-kompot, a Száván pedig rendszeres hajójáratot üzemeltetett.⁴⁵ Az útvonalak mellett templomok épültek, amelyekben a védőszentek ereklyéit őrizték. A zarándokok ellátásának részeként létesültek az ispotályok is. A Szentföldre utazó zarándok-csapatok élén általában főpapok, vagy főurak álltak. Korabeli forrásokból tudomásunk van egy-egy ilyen csoport létszámáról is. I. Endre király (1046-1060) uralkodása alatt, 1054-ben Lietbertus cambriai püspök vezetésével például háromezer, 1065-ben a mainzi érsekkel tizenkétezer zarándok utazott át a Magyar Királyság területén. Józsa László közlése⁴⁶ alapján ebben a korszakban a Szentföld felé igyekvők átkelése Magyarországon tizenkilenc napig tartott az alábbi útvonalon: Hainburg → Győr (2 nap), Győr → Fehérvár (3 nap), Fehérvár → Tolnavár (3 nap), Tolnavár → Baranyavár (4 nap), Baranyavár → Valkóvár (4 nap), és Valkóvár → Nándorfehérvár (3 nap). A napi 25–30 km járófölddel számoló út mentén Győrben 1031-ben, Pécsváradon 1007-ben nyílt a

⁴⁴ Runciman, 49. o.

⁴⁵ Györffy, 1977, 305-307. o.

⁴⁶ Józsa, 2008., 12. o.

zarándokokat ellátó ispotály. A XI. század második felében Tolnaváron, Baranyaváron, Valkón és Nándorfehérváron kezdte meg működését a kórház.

A másik kiemelkedő fontosságú zarándokút, amely Rómába vezetett, Esztergomból indult. Ide érkeztek a Dunán hajóval a nyugat-európai zarándokok, akik Pannonhalmán, Bakonybélen, Zalaváron áthaladva Varasd után léptek ki Magyarország területéről. Ezen az útvonalon – Varasd kivételével – valamennyi jelentősebb helyen ispotály működött már Szent István király uralkodása alatt. Szent István király legendáiból tudjuk, hogy az első magyar király 1038-ban bekövetkezett haláláig minden, Magyarországon átvonuló, zarándokcsapat bőséges pénzjáradékot kapott a jeruzsálemi szent helyek javára, ami nagyban segítette a Szent Sír Bazilika restaurálását és zarándokházak létesítését.⁴⁷

3.3. A SZENTFÖLD AZ ARAB HÓDÍTÁS IDEJÉN

A Jeruzsálem-gondolat tehát már régóta összefonódott a zarándoklás gondolatával. Az egyház tanította, hogy érdemeket szerez az, aki elzarándokol olyan helyekre, ahol vallási ereklyék találhatóak, vagy ahol csodák történtek. Különleges hatást tulajdonítottak az ilyen helyeken elmondott imáknak, és annak, hogy az ilyen helyeken tisztelt szentek szót emelnek Istennél a zarándokért. Ezért a zarándoklatok már igen korán nagy népszerűsége tettek szert, és Jeruzsálem is nagy tekintélynek örvendett, noha a „hitetlenek kezén volt”, és a társadalom minden rétegéből összetevődött zarándokcsapatok vonultak oda. A Szentföldre irányuló zarándokutakkal szemben az iszlám uralkodók általában nem tanúsítottak ellenállást. Egyetlen kivétel al-Hákim Fátimida-kalifa (996-1027) volt, aki 1009-ben leromboltatta Jeruzsálemben a Szent Sír templomot, és szabályos keresztény-, valamint zsidó-üldözést rendezett.⁴⁸ Leromboltatta a Szentsír-bazilikát, a latinok két kolostorát és nagyobb templomaikat. A szerzeteseket elűzték. Al-Hákim kalifa 1009. szeptember 28-i rendeletével a város muzulmánjait a keresztények kifosztására buzdította. Rendeletét egy év alatt a fátimida kalifátus egészére kiterjesztette. A kegyetlen jogrend egészen a haláláig hatályban is maradt.⁴⁹

⁴⁷ Bozsóky, 37. o.

⁴⁸ Zöllner, 42-43. o.

⁴⁹ Bozsóky, 34. o.

Az muszlimok magukat Ábrahám második fiának, Izmael leszármazottainak tartják (Teremtés könyve. 16,1-15 és 21,8-20). Jeruzsálem elfoglalása ezért az ő számukra is vallási jellegű hódítás volt. Szent könyvük, a Korán 17. szúrája szerint ugyanis Mohamed halála előtt legendás paripáján egy csodálatos éjjelen lélekben meglátogatta azt az áldozati helyet is, ahol Ábrahám Izsák nevű fiát szándékozott feláldozni, hogy hithűségét igazolja (Teremtés könyve. 22,2). Ugyancsak a hagyományból tudjuk, hogy Salamon templomának áldozati oltára Ábrahám hajdani áldozati sziklája fölé épült. Amikor tehát a hódítást követően Szent Szofróniusz (†639) jeruzsálemi pátriárka a várost 638-ban az araboknak átadta, Omár kalifa ezt a helyet kereste fel elsőként.

A hosszú és kíméletlen hadjáratok alatt természetesen szóba sem kerülhetett zarándoklatok vezetése Jeruzsálembe. Már azt is szerencsésnek mondhatták az ott lakók, hogy súlyos adók árán életben maradhattak. A súlyos adókkal a keresztényeket arra igyekeztek ösztönözni, hogy az iszlám hitre áttérjenek.⁵⁰ Az államvalláshoz, az iszlámhoz való csatlakozás különféle előjogok élvezetével járt, azonban megtúrték a keresztény és a zsidó vallást is, mivel a Koránhoz hasonló saját „szentírással” rendelkeztek.⁵¹ A nem muszlim vallású megtúrt egyéb felekezetek tagjai azonban külön feladót kényszerültek ezért fizetni, a „dzsizját”, vallásuk szabad gyakorlásának megváltása és védelmi díja gyanánt.

Abú Júsuf ibn Ibráhím al-Kúfi (al-Anszári), Abú Hanifának (731-798) a róla elnevezett muszlim jogtudományi iskola tanítványának, a későbbi bagdadi főbírónak fennmaradt a „*Kitáb al-kharádzs*” (A földadó könyve) című műve. A „*kharádzs*” földadó volt, amely a föld hozamának 50%-áig terjedhetett, úgy, hogy fizetése mellett a föld a muszlim lakosság tulajdonában maradt. Ebben történik említés a dzsizjáról, amelyet a nem muszlim kinyilatkoztatott vallások híveitől szedtek, sőt, itt került rögzítésre a keresztének megbélyegző ruhaviseletének szabályozása is:

„Közben pedig bélyeget kell sütni a keresztények nyakára, mikor az adó befejezése folyik, és amíg szemléjük be nem fejeződött...És meg kell parancsolni, hogy egyikük ruhája, hátasállata, vagy külseje se hasonlítson a muszlimokéra. Kötelezni kell őket, hogy a durva

⁵⁰ Bozsóky, 30. o.

⁵¹ Zöllner, 24. o.

zsineghez hasonlatos övet hordjanak, és mindannyian ilyennel övezzék fel magukat. Fejrevalójuk keményített vászonból készüljön, nyergeikre káraposztót akasszanak, szandáljuk szíjait kétszeresre kössék és ne úgy szabják, mint ahogyan a muszlimok szabják; tiltsák meg asszonyaiknak, hogy tevén járjanak; tiltsák meg nekik, hogy új szentélyeket vagy templomokat építsenek a városban, azokon kívül, amelyeket szerződésben kikötöttek maguknak...A keresztényeknek meg kell engedni, hogy a városokban élhessenek és a muszlimok piacain adhassanak és vehessenek, de nem szabad sem bort, sem disznót árulniuk, és a városokban nem mutogathatják keresztjeiket...⁵²

A kereszties hadjáratok talán legismertebb összefoglaló művének szerzője, Steven Runciman, a dzsizja jogintézményét így ismerteti:

„Mohamed próféta maga rendelte el, hogy a pogányok térjenek meg, máskülönben halál fiai lesznek, de a Biblia népei, vagyis a keresztények és a zsidók megtarthatják és háborítatlanul használhatják szent helyeiket, azzal a kikötéssel, hogy újabbakat nem építhetnek, fegyvert nem viselhetnek és lóra sem szállhatnak, ezeken felül pedig fizetniük kell a különleges fejadót, a dzsizját.”⁵³

A keresztényeket és a zsidókat azonban műveltségük miatt mégis általános tisztelet övezte. Al-Mukaddaszi (meghalt: 1000 körül) „A muszlim birodalom leírása” című könyvében így ír róluk:

„Itt ritkán találni...olyan muszlimot, aki írni tudna...Amikor Bagdadban jártam, pirulnom kellett, , amint egy törvényszéki tárgyaláson hallottam, milyen hibásan fejezi ki magát a főbíró. Ott ezt nem tekintik fogyatkozásnak. Szíriában a legtöbb pénzváltó, szövetfestő és tímár – zsidó, a legtöbb orvos és írnok pedig keresztény.”⁵⁴

⁵² Jónás, 57. o.

⁵³ Runciman, 19. o.

⁵⁴ Jónás, 59. o.

Al-hákim kalifa 1027-es halálával a keresztények helyzete és megítélése egyaránt javult. A velük szemben törvénybe iktatott kegyetlen intézkedések enyhültek, és újra megindulhattak a zarándoklatok a Szentföldre.⁵⁵

3.4. A KERESZTES HADJÁRATOK MEGINDÍTÁSA

A keresztes háborúk ideológiájának a magvát a szent háború képzete adta, amelyet a keresztény vallás és egyház érdekében, a hit céljaiért szükséges viselni. Ez ellentmondásokat rejtett magában, hiszen a korai kereszténység idején a hívő számára idegen volt a háború jogos voltának igazolása. A prédikáció a felebaráti szeretetről és a maga-megadó szenvedésről, amelyet Jézus kínszenvedése és kereszthalála is példázott, nem volt összeegyeztethető az erőszakkal. Ebben az időben a kereszténység még nem vált állami ideológiává, még nem kapcsolódott össze az államhatalommal. A Szentírásban azonban már felfedezhető volt egyfajta katonai fogalomvilág, amelyet később könnyedén át lehetett emelni a szimbolikusból a valóságba. Pál apostolnak az epheszosziakhoz írt levelében ez olvasható:

„...erősödjete meg az Úrban és az ő erejének hatalmasságában. Öltözzetek fel az Isten fegyverébe, hogy az ördög leselkedéseinek ellene állhassatok (...) Annak felette vegyétek fel a hitnek paizsát, amelyben ama gonosznak minden tüzes nyilait elolthassátok. Vegyétek fel az üdvösségnek sisakját és a Léleknek kardját, mely az Isten igéje.”⁵⁶

A római birodalom bukásával a katolikus egyház mind jobban belenőtt az állami funkciókba. Míg korábban a római birodalmi egyház még a császár védnökeinek háborúival szemben védekezni kényszerült, most már a klérus, maga, lépett elő hadviselő féllé. Saját haderővel rendelkeztek, sőt, maguk is parancsnoki szerepet töltöttek be, vagy egyenesen személyesen rántottak kardot.

A felhívás, hogy az egyházért és a keresztény vallásért hadba vonuljanak, vagy Jeruzsálembé zarándokoljanak, kevés eredménnyel járt volna, ha az egyház nem alkalmazza az

⁵⁵ Bozsóky, 37. o.

⁵⁶ Káldi György fordítása-1835. évi pozsonyi kiadás

érdemszerzés tanát. A középkori keresztény hitte, hogy jó cselekedetei révén érdemeket szerez Isten előtt, és ezek segítenek az isteni büntetés elhárításában, és az örök boldogság elnyerésében. Példaként lebegett a harcias nemesurak előtt Szent György, Demeter, Móric (†280 táján) és Teodor (†840) példája, valamint Mihály arkangyal képe is. A keresztések érdemeit az egyház bűnbocsánattal honorálta. A templomosok ideológusa, Clairvaux-i Szent Bernát (†1153), a „*Keresztprédikáció*”-ban ezt így fogalmazta meg:

„Ha okos kereskedő, jó üzletember vagy, akkor meghirdetem neked a nagy vásárt. Ügyelj, nehogy elmulaszd. Vedd föl a keresztet, és mindenért, amit bűnbánó szívvel meggyóntál, azonnal bocsánatot nyersz. Az a kicsiny szöveddarab nem kerül sokba. Ámde ha jámborsággal a válladra tűzöd, akkor egy királyságot ér, az égi birodalmat.”⁵⁷

A kereszties háborúval meghirdetett pápai búcsú népszerű lett, ami oda vezetett, hogy azt nem csupán az aktív harci résztvevők nyerhették el, hanem azok is, akik a kereszties mozgalmat az adományaikkal támogatva tették lehetővé azt, hogy mások hadba vonulhassanak.

Az első kereszties hadjáratot a később boldoggá avatott II. Orbán pápa (1088-1099) 1095-ben a clermont-i zsinaton hirdette meg. Buzdító beszéde így hangzott: *„Ha valaki az Urat serényen, tiszta szívvel és elmével óhajtja követni, és az ő példáját követve a keresztet hűségesen akarja hordozni, ne késlekedjék gyorsan a szent sír felé vezető ösvényen zarándokolni”⁵⁸*. Az Úr sírja felé vezető ösvény, vagyis „az Úr ösvénye” a kereszties hadjáratoknak a középkorban használatos gyakori elnevezése. Bár a hadjárat sikerrel zárult, és a Szentföld a keresztényeké lett, 1099. július 29-én, két héttel azt követően, hogy katonái betették a lábukat a Szent Városba, de még azelőtt, hogy a győzelem híreről értesült volna, Rómában meghalt II. Orbán pápa.⁵⁹

Azzal, hogy a francia csapatok bevonultak Jeruzsálembe, az első kereszties hadjárat elérte a célját. Ahhoz azonban, hogy a Szentföld keresztény kézen maradjon, és az odavezető út a zarándokok számára veszélytelen legyen, állandó kormányzat kialakítására volt szükség,

⁵⁷ Zöllner, 45. o.

⁵⁸ Runciman, 227. o.

⁵⁹ Runciman, 224. o.

amely kapcsolatokat tart fenn Európával és számíthat annak támogatására. Az első jeruzsálemi uralkodó - aki a királyi címet ugyan nem használta - Bouillon Gottfried (1099-1100) volt. Rövid uralkodása után a helyét öccse, Balduin foglalta el, akit immár hivatalosan is Jeruzsálem királyává koronáztak. A keresztény fennhatóság fenntartásához azonban hamarosan újabb és újabb hadjáratokra lett szükség.⁶⁰

3.5. A KERESZTES LOVAGRENDEK

A világi lovagoktól, a „*bellatores*”-tól, a keresztes lovagok rendjeiig hosszú út vezetett. Valószínűleg az egyháznak az Isten békéje, a „*pax Dei*”, „*treuga Dei*” biztosítására tett törekvéseivel összefüggésben, az egyház által támogatott testvérületek, „*confraternitások*”, voltak a mozgalom kiinduló pontjai.

Az egyház által támogatott szentföldi zarándoklatok útját ugyanis védelmezni kellett, és ezt a feladatot olyan világi testvérületek vállalták magukra, amelyek erre a célra már a XI. század elején létrejöttek. Az ilyen konfraternitásokból később kialakult lovagrendek tagjai szerzetesi fogadalmat tettek, amelyben engedelmességet, szegénységet és szüzességet fogadtak. Természetesen ez alól is van kivétel, ugyanis a Parmában, a XIII. században alapított „Krisztus lovagsága” tagjai nem tettek szüzességi fogadalmat, valamint a spanyol „Santiago Rend” tagjai közé házasságú rendtagokat is felvett, akiktől annyit követelt meg a regulájuk, hogy házasságuk megtartása mellett tartózkodjanak a testi kapcsolattól.⁶¹

Ezeket a testvérületeket a közös cél tartotta össze: biztonságos útviszonyokat, valamint szállást és ellátást biztosítani a zarándokoknak. Az ilyen lovagrendek közül emelkedtek ki azok, akiknek tevékenységi köre a megbetegedett utazók ápolásával is kiegészült. Őket nevezzük ispotályosoknak, azaz betegápoló rendeknek.

Ennek az új közösségi formának a jellemzője a szemlélődő életet (*vita contemplativa*) élő szerzetesrendektől eltérően a tevékeny élet (*vita activa*), és az annak keretein belül elérni

⁶⁰ Runciman, 289. o.

⁶¹ Hunyadi-Pósán, 15. o.

szándékozott életszentség. Életmódjuk és ordójuk ennek megfelelően eltért a szerzetesek és kanonokok rendjeitől. Nem vállalhatták a leélendő élet helyének állandóságának elvét sem (*stabilitas loci*), hiszen harcos életmódjuk állandó mobilitásra készítette őket.

A legfontosabb különbség azonban, amiben az addigra már kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette az új keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státus három formáját alakították ki: lovagok (*militēs*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok, vagy káplánok (*presbyteri* vagy *capellani*). A szolgáló testvérek csoportját nehéz megkülönböztetni a fizetett szolgálóktól, akik azonban nem tartoztak a rend saját joghatósága, „*iurisdictio*”-ja alá.⁶²

A lovagrendeket az is megkülönböztette a szerzetesiektől, hogy nem fogadtak el a hívektől gyermekoblációt - gyermekfelajánlást - , sőt, a noviciátus - jelölti - intézményt is csak erősen korlátozott formában működtették.⁶³ A Szentföldön ugyanis igen gyakran szenvedtek jelentős emberveszteségeket, amelyet rövid időn belül kellett pótolniuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendek, és közülük elsősorban is az ispotályosok, rendházaikba nem fogadtak volna be árva gyermekeket. A johanniták például sok helyen neveltek árvákat, azonban nem az utánpótlás volt ezzel a küldetésük, hiszen közülük éppen olyan arányban kerültek ki rendtagok, mint a kívülről jelentkezők közül. Ennek oka azonban részben vagyoni volt: a rendbe belépő új tag, avagy családja adományokat adott a rendház számára, amelyet természetesen árva gyermek esetében nem is remélhettek. A lovagrendekhez lazább köteléssel kapcsolódtak az adományozók, a „*donatus*”-ok is.

Az adományok lehettek egy összegűek, vagy évenkénti rendszerességűek, pénzbeliek, birtok-, vagy egyéb ingó-adományok. Ellentételezésként a konvent imádkozott és miséket tartott az adományozók, illetve családjuk egészségéért, lelki üdvéért. Sokakat közülük a rend temetőjében helyeztek halála után végső nyugalomra. A támogatók másik csoportját a csatlakozott tagok, a „*confraterek*” alkották, akik rendszerint életük során egyetlen nagyobb adományt juttattak a lovagrend részére, méghozzá abból a célból, hogy kívánságuk szerint,

⁶² Hunyadi-Pósán, 17. o.

⁶³ Hunyadi-Pósán, 17. o.

azonban legkésőbb halálukban a rend tagjaivá válhassanak. Nevüket az adomány nagyságával együtt a „*Liber confratrum*”-ban rögzítették.

Nem egyszerű feladat megkülönböztetni egymástól az egyszeri adományt tevő donatust a confratertől. Az bizonyos azonban, hogy a confraterek - a donatusokkal ellentétben - engedelmségi fogadalmat tettek, ezért jogosulttá váltak például arra is, hogy a rendtagokkal együtt étkezhessenek. Olyan eset is előfordult, hogy a confrater később a rend teljes jogú tagjává vált, természetesen kizárólag akkor, ha nem volt házas. Rendelkezünk adattal olyan templomos confraterekről, akik a rendtagokkal együtt éltek. A johannita statútumok 1239-től tartalmaztak olyan rendelkezéseket is, amely kifejezetten a confraterek részére írták elő, hogy „*septaine*” (heti egy böjttel töltött elzárás, esetenként vesszőzéssel, korbácsolással) terhe mellett kötelesek megjelenni minden rendtag temetésén, hacsak hivatalból máshová nem rendelték őket.⁶⁴ Azt is tudjuk, hogy confrater nem csak világi személy lehetett, hanem másik szerzetesi közösség tagja is. Így fordulhatott elő 1358-ban az is, hogy magyar johanniták egy bencés szerzetest vettek fel confrateri státusba.⁶⁵

A confraterség jogintézménye a lovagrendek újításainak fontos eleme volt, és előrevetítette a non-profit szervezetek „pártoló tagságának” lehetőségét a vagyongyűjtés, valamint a szervezet erejének, támogatottságának növelése céljából.

A templomosok rendjénél speciális tagsági formaként tűnt fel a határozott időre szóló tagság, a „*milites ad terminum*”. Ez lehetővé tette a gyors utánpótlást emberveszteségek idején, ráadásul mintegy a „próbaidő” lehetőségét teremtette meg azok számára, akik egyelőre idegenkedtek a szigorú hármass szerzetesi fogadalom végleges, élethosszig tartó vállalásától.⁶⁶

A lovagrendek adminisztratív és gazdasági alapegységei a rendházak („*domus*”) voltak, a hozzájuk tartozó birtokokkal („*camera*”, „*membrum*”). Több rendház élén állt a „*preceptor*” („*commendator*”, „*Komtur*”). Olyan eset is előfordulhatott, hogy preceptorium rendházak nélkül működött, amikor ispotályos rendek egy szervezeti egységben rendház nélkül több ispotályt („*hospicium*”, „*hospitale*”) működtettek a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt. A

⁶⁴ Hunyadi-Pósán, 18. o.

⁶⁵ Hunyadi-Pósán, 18. o.

⁶⁶ Hunyadi-Pósán, 19. o.

preceptorokat a rendek generális káptalanjai, vagy maga, a rend nagymestere nevezte ki. A preceptóriumokat tartományok, perjelségek (prioratus), illetve Landkomturságok fogták össze. A XIII. század második felétől kezdődően egy-egy nagyobb terület perjelségeit „nyelvek” („*linguae*”) szerint szervezték meg.⁶⁷

A lovagrendek működését is a szigorú hierarchia szabályai határozták meg. A konventek tagjai általában hetente egy alkalommal, vasárnaponként gyűltek össze, hogy a meghatározott liturgikus keretek között káptalant tartsanak a rendház aktuális ügyeinek megtárgyalása céljából. Tartományi káptalant - melyen a rendházak vezetői ülészttek - általában évenkénti rendszerességgel hívtak össze a tartományi mester, avagy a perjel vezetésével, még hozzá jellemzően a tartomány valamely jeles szentjének ünnepnapjára. A legfőbb döntéshozó szervek a ciszterci mintára létrehozott generális káptalanok voltak, ahol a tartományok vezetői, továbbá a delegált tagok jelentek meg, és amely leggyakrabban évente ült össze a központi házakban. A tartományok előjárói ilyenkor szolgáltatták be adójukat, jogorvoslatot kértek rendtartományuk ügyes-bajos dolgaikban, és megválasztották a rendi tisztségviselőket is. A rendek élén a nagymester állt, akit nagyobb, pápai bullával megerősített lovagrendek esetén a pápa, egyebekben az uralkodó jóváhagyásával erősített meg a generális káptalan. A nagymester megválasztása minden esetben egy kizárólag erre a tisztségre kijelölt testület joga volt. Ez általában tizenhárom idős, tapasztalt tagból állt. A templomosok és a német lovagok például nyolc lovagot, négy szolgáló testvért és egy felszentelt káplánt delegáltak a „tizenhármak” („*prudhommes*”) testületébe.⁶⁸

A nagymestert kizárólag a lovagok közül választhatták. Közvetlen helyettesei a seneschal (francia területen: „*baili*” vagy „*bailiff*”, a szlapon rendtartományokban: „*stolnik*”, angolul: „*steward*”) ⁶⁹és a marschall voltak. A nagymestert távollétében a templomosok és a johanniták rendjében a nagypreceptor helyettesítette. A templomos rendben a XII. századtól ezt a pozíciót teljesen átvette a seneschal, aki a Jeruzsálemi Királyság preceptorának is a helyébe lépett. A templomos rend esetében az európai rendházak vizitációját és vezetését a „magister

⁶⁷ Hunyadi-Pósán, 20. o.

⁶⁸ Hunyadi-Pósán, 20-21. o.

⁶⁹ Cantor, 412. o.

cismarinis”, a „tengeren inneni mester” látta el.⁷⁰A marshall minden lovagrendben a rend katonai parancsnoka volt.

A „*thesauraris*” (kincstárnok) a pénzügyeket intézte, a „*draperarius*” az öltözékekről gondoskodott. Az egyes lovagrendek a fentieken túlmenően saját, csak náluk megjelenő tisztségeket is alkottak. A johannitáknál például megjelent a nagyperjel (magnus prior) a rend káplánjainak vezetőjeként, mellette az ispotályos mester (hospitalarius) az ispotályok működését felügyelte. A XIII. századtól kezdődően a johannita rendben feltűnt az admiralis (admiratus) tisztsége is.⁷¹

A lovagrendek sikerüket azonban nem kizárólag hierarchikusan felépített, szigorú szervezetüknek köszönhették, hanem az „*exemptio*” intézményének is. Ez azt jelenti, hogy a lovagrendek közvetlenül a pápa joghatósága alatt álltak. Ez nem jelentette természetesen azt, hogy a pápa irányította volna ezeket a szervezeteket. Időről-időre beleszólt ugyan a nagymester megválasztásába, vagy javaslatokat tett a rendi szabályzatok vonatkozásában, estenként kibocsátott egy-egy állásfoglalást is, decretalis formájában. A pápai támogatás azt jelentette, hogy a lovagrendek preceptóriumait mentesítette az egyházi tizedfizetés kötelezettsége alól. A kezdetben teljeskörű tizedfizetés alóli mentességet a XII. század közepén IV. Adorján pápa (1154-1159) a „*labores*” és a „*novalia*” tizedekre korlátozta. Az előbbi azon birtokok tizedét jelentette, ahol a lovagrend tagjai maguk termeltek, míg az utóbbi a termelésbe újonnan bevont, frissen feltört mezőgazdasági területek terményeinek tizedére vonatkozott. A „jogász pápaként” is emlegetett III. Sándor pápa (1159-1181) ezt a korlátozást később feloldotta. Az 1123-as lateráni zsinaton a 19. kánon keretében III. Ince pápa (1198-1216) kezdeményezésére a korlátozást ismét bevezették, de azzal, hogy a „*labores*” alóli tizedmentesség kizárólag az 1215 előtt megszerzett földekre vonatkozik.⁷² A „*novalia*”-kedvezmény a mai „zöldmezős” beruházások világi adókedvezményeiben nyert új értelmet, de a civil szervezetek adókedvezményei is emlékeztetnek a keresztes lovagrendeknek az egyházi adó alóli teljes, vagy részleges mentességére.

⁷⁰ Hunyadi-Pósán, 21. o.

⁷¹ Hunyadi-Pósán, 21. o.

⁷² Hunyadi-Pósán, 22. o.

Nagy jelentőségű kedvezményt jelentett a lovagrendek számára a szabad templomépítés joga is. A rendeknek az adott egyházmegye területén ugyanis nem volt szükséges a püspök engedélyét kérniük ahhoz, hogy eldöntsék, hol szeretnének újabb preceptoriumot létesíteni. Ezzel függ össze a szabad káplánválasztás joga is, hiszen a megyéspüspök jogait csorbítva maguk dönthették el, hogy templomaikban ki hirdethet igét és szolgáltathat ki szentségeket. Ide tartozik a temetés joga is, hiszen azzal, hogy rendházaik temetőiben joguk volt temetni, megfosztották a megyéspüspököket ezektől a bevételektől. A lovagrendi templomokban interdictumok (egyházi tilalmak) idején is kiszolgáltathatták a szentségeket. Ilyenkor azonban a templomajtónak zárva kellett lennie, és a harangok sem szólhattak.⁷³

A fenti kedvezmények a világi klérus vagyoni, valamint személyes, tekintélybeli jogait természetesen számos ponton jelentősen csorbították, ezért a lovagrendek történetéből tekintélyes mennyiségű peranyag is fennmaradt.

⁷³ Hunyadi-Pósán, 23. o.

3.6. FORRÁSOK

Bozsóky, Pál Gerő: Keresztes hadjáratok. Agapé Ferences nyomda és Könyvkiadó Kft.. Szeged, 1995.

Bull, Marcus, - Housley, Norman (Szerk.): The Experience of Crusading I.: Western Approaches. Cambridge University Press. Cambridge. 2003.

Cantor, Norman Frank: The Civilization of the Middle Ages. Harper Collins Publishers. New York. 1993.

Constable, Giles: Monastic tithes from their origins to the twelfth century. Cambridge University Press. Cambridge. 1964.

Forey, Alan: The Military Orders and Holy wars against Christians in the thirteenth century.. IN: English Historical Review. 104. 1989.

Forey, Alan: The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries. London. Macmillan, 1992.

Győrffy, György: István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest. 1977.

Hunyadi, Zsolt-Pósán, László: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2011.

Jónás, Ilona (Szerk.): Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest. 1999.

Józsa, László: A kórházi ápolás kialakulása a 11-14. századi Magyarországon. IN: Debreceni Szemle. 2008. 1. szám.

King, Edwin James: *The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099-1310*. London: Methuen, 1934. (reprint: New York: AMS Press, 1980.)

Luttrell, Anthony: *The Military Orders, 1312-1798*. IN: Jonathan Riley-Smith (Szerk.): *The Oxford Illustrated History of the Crusades*. Oxford University Press. Oxford, New-York. 1997.

Pósán, László: *Szexualitás a középkorban*. IN: *Debreceni Disputa*. VII. évf. 6. szám. 2009. június.

Swanton, M. T. (Szerk és ford.): *Anglo-Saxon Prose*. London. 1993.

Sweeney, James Ross: *Hungary in the Crusades, 1169-1218*. *The International History Review* 1981.

Runciman, Steven: *A keresztes hadjáratok története*. Osiris Kiadó. Budapest, 1999. I-III. kötet.

Runciman, Steven: *The History of the Crusades*. I-III. Cambridge University Press. Cambridge. 1951-54.

Wenczel Gábor (Szerk.): *Árpád-kori Új Okmánytár*. Kiadta: Wenczel Gábor. Pest. 1860-1874. I–XII. kötet

Zöllner, Walter: *A keresztes háborúk története*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1980.

„Beteg valamelyiktek? Hívassa el az Egyház előljáróit, és azok imádkozzanak fölötte, s kenjék meg olajjal az Úr nevében. A hitből fakadó ima megszabadítja a betegeket, és az Úr talpra állítja. Ha pedig bűnöket követett el, bocsánatot nyer.”

/Jakab levele. 5,14-15./

4. BETEGELLÁTÁS AZ ÁRPÁD-KORBAN

4.1. A BETEGELLÁTÁS KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

Az első magyarországi karitatív intézmények egyidősek a magyar egyházzal, ugyanis már Géza fejedelem, majd fia, Szent István király uralkodásától kezdődően maradtak fenn források az országban működő kórházakról. Géza, majd Szent István hívására a X. század utolsó harmadában megkezdődött a nyugati keresztény térítők és szerzetesrendek beáramlása. XI. század második felében betelepülő betegápoló keresztes lovagrendek többsége elsődleges feladatának a betegellátást tekintette, nem a katonai tevékenységet.⁷⁴

A Magyarországra érkező lovag- és szerzetesrendek a XI. század elején szinte kizárólag a Duna mentén, valamint a Dunántúlon telepedtek meg. Ennek oka valószínűleg egyrészt az a tény, hogy a keresztes hadjáratokban részt vevő keresztesek ebből az irányból érkeztek meg hazánkba, másrészt az is, hogy a letelepedést követően a Szentföld elestéig ezeknek a lovagrendeknek a magyarországi házai élénk kapcsolatban álltak a jeruzsálemi testvéreikkel, és a hozzájuk vezető zarándokút már Nándorfehérvárnál kilépett a Magyar Királyság területéről. Erdélyben, a Felvidéken, az Alföldön és a Bánságban csak a XI. század végén, majd a későbbi évszázadok folyamán jelentek meg a rendházak, az azokhoz tartozó ispotályokkal együtt. A XI. század első évtizedeiben Pécsváradon, Pannonhalmán,

⁷⁴ Szállási, 1381–1382. o.

Bakonybélen, Esztergomban hozták létre az első kolostori kórházakat.⁷⁵ Kolozsváron a XI. század végén építették azt a xenodochiumot,⁷⁶ amely azután egészen a XIX. század utolsó harmadáig folyamatosan fogadta a betegeket.⁷⁷

Első orvosaink a bencések voltak, akik számára maga, Szent Benedek írta elő regulájában a betegek ápolását ("*cura infirmorum*"). Anyakolostoruk, Monte Cassino, elválaszthatatlan Constantinus Africanus (1020 kör. – 1087) nevétől, aki olyan híres orvosok, mint Ali Abbas, Hippokratész, Galenus, Teophilosz, Philalaetes és Isaac Judaeus szellemi örökségét tette hozzáférhetővé a nyugati világ számára, arab fordításai révén⁷⁸. A bencések 996-ban a magyarországi első, Pannonhalmán alapított monostorának szervezetét is a montecassinoi anyakolostor mintájára alakították ki.⁷⁹ A rend első hazai ispotályát még Szent István királyunk alapította Pécsváradon 1002-ben. A kolostorral egybeépült kórházat hamarosan vízvezetékkel is ellátták, szemben például a Budavári Palotával, amelynek első vízvezetéke csak évszázadokkal ezután, 1414-1416 között készült.⁸⁰ A pécsvárad kolostor személyzetéhez pedig 4 betegápoló és 6 fürdőszolga is tartozott.⁸¹

A kolostorok nagy részét éppen a betegápolás igénye miatt építették gyógyvíz- és termálvíz-források közvetlen közelében. Az utazás közben megbetegedett "vendégek" („*hospites*”) elszállásolására utaló megfogalmazásokat találunk a lébényi, a pannonhalmi és a pécsvárad rendházakra vonatkozóan a XIII. század elejéről.⁸² Ezeknek a rendeknek a javára hamarosan már nem csak a király, hanem jómódú nemesek, sőt, vagyonnal rendelkező nemesasszonyok is szívesen tettek adományokat.⁸³ A bencéseket hamarosan más ápolórendek is követték, így a XII. századtól betelepülő ciszterciták, a premontreiek, a karthausiak, a domonkos rendiek és a

⁷⁵ Józsa, 2008., 11. o.

⁷⁶ xenodochium (a gör. *xenosz* 'idegen' és *dekhomai* 'befogad' szavakból), *ispotály*: kolostorok és püspöki székházak mellé épített szálláshely utasok, szegények, betegek számára a 4. sz-tól. Forrás: MKL

⁷⁷ Jakab, 303–310. o.

⁷⁸ Czagány, 1976., 68. o.

⁷⁹ Czagány, 1976., 70. o.

⁸⁰ Zolnay, 29., 34., 37. o.

⁸¹ Korbuly, 359. o.

⁸² Somogyi, 15. old.

⁸³ Béli, 2009/B., 45. o.

ferencesek. A keresztes hadjáratokkal egyidőben tevékenységükbe a szerzetesi regula alapján élő lovagrendek is bekapcsolódtak. Az Árpád-korban hat keresztes lovagrend foglalkozott betegápolással az ország területén: a Szent Antal-, a Szentlélek-, a Szent János-, a hazai alapítású Szent István- és a Szent Lázár lovagrendek, valamint valószínűleg a templomosok is. Ezek a keresztes lovagrendek a betegápolást, vagy azt is hivatásuknak tekintették, tehát ispotályosrendnek számítottak. Tevékenységükkel megerősödött a „*domus hospitalis*” betegápoló, gyógyító jellege.

4.2. ISPOTÁLYOK

Az ispotály ("*domus hospitalis*") szó eredetileg „vendégház” jelentésű. Az így megnevezett épületeknek az volt a rendeltetése, hogy azokban idegenek – zarándokok, utazók - akik között akadtak betegek és elesettek, ellátását végezzék. Itt ápolták az egyedülálló idős embereket is. A *domus hospitalis* alapvetően városi jelenség. Olyan helyeken vált fontossá a létesítése, ahol a település népessége már szétfeszítette a személyes családi-emberi kapcsolatok lehetőségeit. Ezért vált szükségessé a munkaerejüket veszített rokkantakkal, a támasz nélkül maradt szegényekkel, az öregekkel, valamint a betegekkel való törődés intézményesítése.⁸⁴

A középkori ispotályba ezért egyaránt befogadtak zarándokokat, betegeket, egyedülálló szegényeket és javadalmas idős gondozottakat.⁸⁵ A középkori ispotályok ezért leginkább nem a mai értelemben vett „kórházi”, hanem „szeretet-házi” funkciót töltötték be.⁸⁶ A helyi igényektől, társadalmi – földrajzi jellegzetességektől függött, hogy hol, melyik funkciója került előtérbe. Ahol inkább a betegápolásra volt igény, ott egészségügyi megfontolások alapján leginkább folyóvizek, fürdők közelébe települtek ezek az intézmények. Ezért találhatjuk a középkori városi ispotályok nagyobb részét a betegápolás vízigénye és a járvány elkerülése érdekében az alvén, vagyis a folyóvíz távozó szakasza mellett.

⁸⁴ Szulovszky, 141-144. old.

⁸⁵ Kubinyi, 2004., 188. o.

⁸⁶ Pásztor, 50. old.

Az első székesfehérvári kórház 1093-ban kezdte meg a működését, majd ezt követték sorban a pozsonyi, a daróci, a csütörtökhelyi, a selmecebányai, a lőcsei és a kolozsvári kórházak.⁸⁷ A nagyváradi kórház 1165-ben, a pannonhalmi 1201-ben, a johanniták borsai ispotálya („*fundatio hospitalis Terra Borza*”) 1211-ben, a miskolc-hévízi (ma: Tapolca) kórház 1217-ben nyitotta meg kapuit.⁸⁸ II. Endre király (1205-1235) udvari orvosa, Sándor mester neve szintén 1217 körüli időben keletkezett okiratban tűnik fel. A gyórszentmártoni kórház ápoló barátairól („*domui infirmorum fratrum Monasterio Sancti Martini de monte Pannonia*”) egy 1221-ből fennmaradt dokumentumból tudunk, a nagyszebeni kórház pedig elsőként egy 1222-ben kelt oklevélben tűnik fel. A ciszterciták 1234-ben Bácsban („*Bachiense*”) kaptak kórházat, az egri ispotály a források szerint már működött 1240-ben.⁸⁹ A minorita ápolóbarátok 1248-ban Szemenyén („*Scemenia*”) jutottak kolostorhoz, majd 1274-75-ben megnyitották soproni és selmecebányai kórházaikat is. A karthausiak 1259-ben írt magyarországi alkotmánya egyenesen előírta, hogy minden kolostorukban létesíteniük kell gyógyszerterát és foglalkoztatni kell orvost.⁹⁰ Utolsó Árpád-házi királyunk, III. Endre király (1290-1301) 1292-ben adományozta a Szentlélek rendnek a nagyszebeni kórházat („*cibini Hospitale pro...debilibus*”). Ebben az időszakban a johannitáknak és a templomosoknak már hetven rendházában nyújtottak ápolást a rászorulóknak számára. Működtek a ciszterciták kolostori kórházai Egerben, Bácsban, Apátfalván, továbbá a domonkosoké is a Nyulak szigetén, a mai Margit-szigeten.⁹¹

A XII. században betelepült újabb szerzetes- és lovagrendek megváltoztatták az ispotályok területi eloszlását is. Míg a XI. században leginkább a Dunántúlon létesültek betegellátó intézmények, a XII. században ezen a területen csak néhány nyitotta meg a kapuit (Csurgó 1163, Veszprém 1160 körül, Buda 1187). Az újabb ispotályok inkább az ország középső- és peremterületein épültek: Pozsony 1100 körül, Eger 1150, Sente 1163, Várad 1165, Olthévíz 1186. A XIII. században újabb ispotályok létesültek: Miskolc–Hévíz 1216, Selmecebánya 1224, Liebenbánya 1208, Borsa 1211, Daróc 1288, Besztercebánya a század végén;

⁸⁷ Hintsch, 183., 189., 191. o.

⁸⁸ Hintsch, 183.o.

⁸⁹ Hintsch, 185.o.

⁹⁰ Hintsch, 183., 185.o.

⁹¹ Czagány, 1974., 52. o.

Győrszentmárton 1221, Szemennye 1248, Füzfő 1269, Sopron 1274/75, Poroszló 1216, Bács 1234, Kalocsa 1221, Kompolt 1280, Bodrogkeresztúr és Bát ugyancsak a század végén.⁹²

Az egyház és a lovagrendek karitatív tevékenységét az uralkodók mindenkor szívesen támogatták. 1238-ban például IV. Béla király (1235-1270) az ország valamennyi kórházát felmentette a bortized alól, a győri és az esztergomi fürdőt pedig Szent István esztergomi kereszteseinek, a stefanitáknak adományozta.⁹³ A középkori magyar kórházak méreteire a feltárt épületek paramétereiből, a táplálékra vonatkozó adatokból, valamint a kórházi rendtartásokból származó töredékekből következtethetünk. Ezek alapján megállapítható, hogy a betegellátó intézmények befogadóképessége ebben az időszakban nem, vagy alig haladta meg a 20 főt. A besztercebányai Szent Erzsébet kórházban legfeljebb 24, az antoniták pozsonyi Szent László ispotályában és a soproni Szent László kórházban 20-20, míg a szakolcai kórházban 12 férőhely lehetett a XIII. század közepe táján.⁹⁴

A betegellátó intézmények számát összevetve az ország lakosságával, következtethetünk arra is, hogy hány lakosra jutott egy ispotályi férőhely. A XI. század végén egymillió, a XIV. század utóján kétmillió lehetett Magyarország lakosainak száma.⁹⁵ Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a hazai ispotályok ebben az időszakban átlagosan egyszerre 6–20 beteget voltak képesek ellátni, átlagosan tíz beteggel számolva a XI. század végén legkevesebb 170, majd a XIV. század végén minimálisan 700 kórházi ágy fogadta az ápolásra szorulókat. A XI. század végén tehát 5582, a XIV. században viszont már 2500 lakosra jutott egy-egy ágy az ispotályban.⁹⁶ Ismerve a korszak társadalmi és szociális viszonyait, valamint az átlagos életkort, ezt az ispotályi férőhely-számot elégségesnek mondhatjuk. A csecsemők és gyermekek - akik a lakosság egyharmadát tették ki - a középkorban sehol nem részesültek kórházi kezelésben. Az ispotályokban nyújtott ellátás a kórházinál nem volt számottevően magasabb színvonalú, hiszen ebben az időben inkább az ápolásra, mint a gyógyításra helyezték a hangsúlyt. A nemességben, valamint a papság körében fel sem merült az ispotályok igénybevételének lehetősége, mivel őket otthonaikban ápolták a kor színvonalának

⁹² Körmeny, 357–364. o.

⁹³ Korbuly, 359. o.

⁹⁴ Szücs, 40. o.

⁹⁵ Györffy, 1977., 305-307. o.

⁹⁶ Józsa, 2008., 13. o.

megfelelően. Azok azonban, akiknek nem voltak közeli hozzátartozóik, a nincstelenek, koldusok, azaz a lakosság 15–20 százaléka tartott igényt, vagy szorult rá betegségére idején az ispotályban történő ápolásra.⁹⁷

Körmendy Lajos közlése nyomán egy - az Árpád-korban ispotálllyal rendelkező település - Bátmonostor középkori temetője feltárásának adataiból arra is következtetni tudunk, hogy milyen jellegű megbetegedésekkel kerültek felvételre ebben az időben a betegek.⁹⁸ A bátmonostori sírkertben feltárt 426 értékelhető csontváz-maradvány 11,0%-a fogyatékos lehetett. Közülük 30 végtagizületi csontos ízületmerevség (ankylosis) arra utal, hogy a XIII. század óta működő bái ispotályban rokkantakat, magatehetetleneket, mozgásképteleneket ápoltak. A kutatók ezen felül további csontelváltozásokat, csonttumort és bénult végtagot is diagnosztizáltak a csontvázakon, amelyekből azt állapították meg, hogy ezek a betegek a kórházba kerülésüket követően életük végéig az ispotály lakói maradtak.⁹⁹

A középkorban nem csak Nyugat-Európában, hanem Magyarországon is hatalmas közegészségügyi problémát jelentett a leprás - pontosabban a leprásnak vélt - betegek elkülönítése és ellátása. Szent István király Esztergomban létesítette az első ismert hazai leprosoriumot, majd Szent Lázár lovagjainak betelepülésével rohamosan növekedni kezdett a róluk elnevezett leprakórházak, a „lazarettek” száma. Egy kutatás során, amelyben az ország múzeumaiban tárolt több, mint 100.000 honfoglalás- és későközépkori csontváz DNS-vizsgálatát végezték el, megállapítást nyert, hogy ezek között egyetlen leleten diagnosztizáltak leprát a csontelváltozás alapján, további két esetben pedig a DNS-ből mutatták ki. Ha elfogadjuk azt a becslést, hogy az Árpád-kor végén több, mint száz lepratelep működött, és ezekben húsz–harminc ápoltat tételezünk fel, akkor a valóban leprásnak tartott betegek számát 2000–3000 körülire becsülhetjük. Ez az ország akkori lakosságának 0,5%-át sem érte el, tehát kimondhatjuk, hogy a lepra nem volt népbetegség.¹⁰⁰ Mivel azonban a középkorban a lepra kórokozóját még nem ismerték, olyan egyéb - bőrelváltozással, vagy

⁹⁷ Somogyi, 83-84. o.

⁹⁸ Körmendy, 357–364.

⁹⁹ Józsa, 2008., 15-16. o.

¹⁰⁰ Józsa, 2008., 15. o.

csonkolódással együtt járó - tünetekben szenvedőket is a leprosoriumokba utaltak, mint például az elefantiázis, vagy a pikkelysömör.¹⁰¹

Józsa László orvos-történész vitatja Kubinyi András azon megállapítását, mely szerint: „A betegellátás azonban csak másodlagos feladat és csak az ispotály lakóira vonatkozott, természetesen leszámítva a lepraházakat és más járványos betegek számára szolgáló intézményeket.”¹⁰² Ennek oka részben az, hogy a leprát baktériumfertőzés okozza és nem járványos megbetegedés, másrészt viszont tény az is, hogy a középkori epidémiák, mint a pestis, vagy a himlő, rövid lefolyású, tömeges halálozással járó kórképek. A járványos megbetegedésben szenvedőknek ezért nem létesítettek külön gyógyintézeteket, mivel nem volt értelme. A XI.-XIII. században hazánkban többnyire olyan vidéken hoztak létre lepratelepet, ahol más ispotály nem működött. Volt azonban néhány kivétel: Esztergom és Buda, ahol a gyógyfürdő és az ispotály a leprás betegeket, majd a Nyulak szigete, ahol később a szifilisz betegeket ápolták.¹⁰³ A lázárlovagok hazánkba érkezésük után több, már működő leprosorium működtetését is átvették.¹⁰⁴ A leprás fertőzések számának csökkenése következtében a XIV. században már alig épült új leprakórház, viszont többet a régiek közül be is zártak.

4.3. ORVOSTUDOMÁNY AZ ÁRPÁD-KORBAN

A 926. évi lech-mezei csata hét gyászmagyarjának maradványai - akiket Szent Lázár szegényeinek („*Zent Lazar Zigini*”) neveztek - az 1000-ban Esztergomban alapított Contubernium pauperum („*Xenodochium Sancti Lazari*”) falai között találtak menedéket.¹⁰⁵ Az 1002-ben alapított pécsváradai bencés kolostori kórházat (xenodochium) 1007-ben rendezték be, és 1015-ben már facsövekből készült vízvezeték segítette az ápoló-gyógyító tevékenységet.¹⁰⁶ Szükség is volt a folyóvízre, hiszen a XI. századtól kezdődően gyakran

¹⁰¹ Józsa, 1996., 120. o.

¹⁰² Kubinyi, 1999., 253–267. o.

¹⁰³ Józsa, 2008., 16. o.

¹⁰⁴ Józsa, 2008., 14. o.

¹⁰⁵ Hintsch, 183-184. o.

¹⁰⁶ Hintsch, 183-184. o.

ütötte fel hazánkban a fejét járvány és fertőzés, amely egészen nagy területekre terjedt ki. 1006-tól kezdődően például több alkalommal is pusztított pestisjárvány Magyarországon. A pécsváradi bencések 1011-től már az elmebajosokat is felvették ispotályukba.¹⁰⁷ A rühről (scaibes) az első adatunk 1061-ből maradt fenn. Az anyarozs-mérgezés - amelynek gyógyításával az antoniták foglalkoztak - főként 1071-1089-ben pusztított Magyarországon.¹⁰⁸

Annak ellenére, hogy Szent István 1035-ből fennmaradt rendelete alapján ebben az időben a betegségek okozójának a „megrontást”, varázslatot, boszorkányságot tekintették, az orvoslást melléktantárgyként már elkezdték oktatni a veszprémi, a kalocsai és az esztergomi papi főiskolákon.¹⁰⁹ A párizsi minta alapján hamarosan egyetemi rangra emelt veszprémi főiskolán Hintsch Elek közlése szerint¹¹⁰ 1180 után már magas színvonalú orvosképzés folyt. A párizsi rendszert hazánkban bevezető III. Béla király 1181-ben azért nevezte ki Péter püspököt spalatói érsekké, mert érdemeket szerzett az orvoslás területén.¹¹¹

A magyar orvostudomány fejlődését más célból keletkezett oklevelekben¹¹² követhetjük nyomon. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Pray-kódexben - amely a Halotti Beszéd is fennmaradt - például található egy szülés megkönnyítésére használatos XIII. századi áldás szövege, amelyet Korbuly György ismertet.¹¹³ További orvostörténeti érdekességet tartalmaz a Pray-kódex naptára is. Az egyes hónapok mellett a lapszélien egészségügyi tanácsok találhatók, amelyekben valószínűleg Beda Venerabilis közvetítésével az antik orvostudomány élt tovább. A tanácsok az étrenden túl az érvágásra is kiterjedtek, ugyanis meghatározta, hogy mikor volt ajánlatos és mikor volt tilos a középkor eme népszerű gyógyászati eszközével élni.¹¹⁴

¹⁰⁷ Czagány, 1974., 50. o.

¹⁰⁸ Czagány, 1974., 50. o.

¹⁰⁹ Czagány, 1974., 50. o.

¹¹⁰ Hintsch, 185. o.

¹¹¹ Hintsch, 185. o.

¹¹² Czagány, 1974., 52. o.

¹¹³ Korbuly, 361. o.

¹¹⁴ Török, 31. o.

A szentek legendái, valamint a szentté avatási perek jegyzőkönyvei képet adnak a korabeli betegellátásról is.¹¹⁵ A betegek az ispotályokban fűtött szobákban kerültek elhelyezésre, és rendszeresen mosdatták, fürdették őket. A Szent Margit (†1271) legendából értesülünk, hogy a magatehetetlen beteget lepedőn forgatták. Ez bizonyítja azt is, hogy a betegek alatt lepedő volt. Az önálló táplálkozásra képteleneknek tollszálon át adták a folyékony ételt. Ez a mai szondával táplálás elődje. Található egy esetleírás Árpád-házi Margit hercegnő szentté avatási perének tanúkihallgatási jegyzőkönyvében, amely szerint egy Candida nevű apácát súlyos betegségében a domonkos rendi Rudolf testvér ápolta.¹¹⁶ Itt olvasható az is, hogy Agnetus (Agnetus) ferences rendi orvos kezelte azt a Petrus Hungarust (Tapolcai/Tapolcsányi Magyar Péter), aki 1257-ben a budavári ferencesek ispotályában állt gyógykezelés alatt, de meggyógyítani nem tudták, és csak Margit hercegnő sírjánál gyógyult meg csodás körülmények között. Tapolcai (Tapolcsányi ?) Péter vallomását 1276. július 26-án rögzítették jegyzőkönyvbe.¹¹⁷ Tapolcai (Tapolcsányi ?) Péter valószínűleg azonos lehet azzal a Magyar Péter budai lakossal, aki egy ferences rendi szerzetes orvos javaslatára vasövet hordott a sérve ellen, ám amikor elesett, a „belei kidültek”.¹¹⁸ Érdekes részlet, hogy a fennmaradt jegyzőkönyvek arról is tudósítanak, hogy Árpád-házi Szent Margit már 1271-ben is használt ágytálat.¹¹⁹ Használták ezenfelül a szobai ülő-árnycsészeket is, valamint a gyógyászati segédeszközök közül a hónaljmankót, kézi mankót, az alsó művégtagot és a sérvkötőket.¹²⁰

A későbbi időkről pedig a Budai Törvénykönyvben („*Ofner Stadtrecht*”) találunk információkat. A törvénykönyvet 1244 és 1421 között közel kétszáz éven át vezették. Előírja például a sebészek működésének szabályait¹²¹, de a magyar gyógyszerészetre vonatkozó első írott jogszabályt is itt olvashatjuk:

„a gyógyszerészek csakis olyasmit árusítsanak, ami régtől fogva patikába való...Vasárnap és más ünnepen semmit se merjenek nyitott boltban árulni mindaddig, amíg a vecsernyét el nem

¹¹⁵ Józsa, 2008., 15. o.

¹¹⁶ Czagány, 1974., 52. o.

¹¹⁷ Kubinyi, 1962., 162. o., 31. jegyzet

¹¹⁸ Hintsch, 192. o.

¹¹⁹ Czagány, 1974., 53. o.

¹²⁰ Józsa, 2008., 15. o.

¹²¹ Czagány, 1974., 52. o.

harangozták, kivéve gyógyszert a betegeknek testi könnyebbülésükre; ezeket kiadhatják nappal és éjjel is."¹²²

A gyógyszerek kapcsán itt szükséges említést tenni arról is, hogy már 1150-ben importált Magyarország Konstantinápolyból aloét, macist,¹²³ mosuszt, kamillát, ricinust és más gyógyhatású növényeket.¹²⁴

A legelső magyar szerző, aki orvostudományi tárgyú írásművet alkotott, Erdélyi Péter domonkosrendi szerzetes volt. „*Liber de calendo seu computo*” című könyvét 1300-ban írta.¹²⁵

4.4.GYÓGYFÜRDŐK

A Kárpát-medence sajátos földtani adottságainak következménye számos hévíz, sokfajta ásványvíz és gyógyforrás. Pannónia és Dácia provinciákban már az ókorban fejlett gyógyfürdő-kultúra alakult ki. A népvándorlás századaiban ezek a források a gondozatlanság miatt eliszaposodtak, betömődtek ugyan, azonban a rómaiak által létesített fürdők maradványait a honfoglalók néhány helyen – így Óbudán, Olthévízen és Hévízen is - észrevették, sőt, hasznosították is. 1075-ből maradt fenn egy dokumentum az esztergomi savanyúvíz-fürdőről, amelyet kialakulóban lévő fürdőéletünk első írásos bizonyítékaként tartunk számon.¹²⁶ Az óbudai hévízforrásokat III. Orbán pápa (1185 - 1187) egyik bullája említi 1187-ben, amelyből következően addigra ezek a fürdők már használatban álltak.¹²⁷

A XII. század elejére a római kort követően pusztulásnak indult fürdőket sikerült felvirágoztatni. A letelepült népesség szívesen alapított településeket a hévizek szomszédságában, a szerzetesrendek pedig számos ilyen gyógyforrás közelében kolostort,

¹²² Czagány, 1974., 61. o.

¹²³ „szerecsendió-virág” a termés húsától megszabadított, vagyis a magról leválasztott magköpeny. A „szerecsendió-virág” (macidis flos), (vagy rövid népszerű nevén „macis”) FORRÁS: EDI 350. o.

¹²⁴ Czagány, 1974., 51. o.

¹²⁵ Hintsch, 184. o.

¹²⁶ Czagány, 1974., 50. o.

¹²⁷ Czagány, 1974., 51. o.

ispotályt alapítottak. A pécsváradi kolostorban – mint láttuk - 1015-től működött az a vezeték, amelyen keresztül a közeli forrás vizét odavezették, az ápoltak gyógyfürdő-kezeléséről pedig hat fürdőszolga gondoskodott. Budán és Óbudán a XII–XIV. században öt ispotály is működött a feltörő hévízforrások vizét használva. Szinte minden bővizű gyógyforrás szomszédságában kórházat létesítettek: Esztergomban, Győrött, Olthévízen, Váradon, Miskolc-Tapolcán, Egerben. Esztergomban mind a hő-, mind pedig a savanyúvíz-forrásokat egyaránt a gyógyítás szolgálatába állították.¹²⁸ Azokon a helyeken pedig, ahol nem tört a felszínre hőforrás, mesterséges fürdőket építettek: Kolozsváron a XI. században, Pozsonyban 1100 körül, Darócon a XIII. században. Az uralkodók gyakran adományoztak az ispotályoknak hévíz-forrást, így például II. Endre király 1226-ban a pannonhalmi, IV. Béla király 1238-ban a fehérvári és a győri, majd 1269-ben a „füzegthüi” (fűzítői) ispotályoknak állított ki ilyen tartalmú adománylevelet. Akadnak azonban olyan hőforrások is - Herkulesfürdő, Pápóc, Szorbánc, Kalán, Tata, Trencsén - amelyeket az Árpád-korban már használtak, de nincs adat arra vonatkozóan, hogy ispotály is működött volna közelükben. A XIII. század végén a nem meleg ásványvizek (Parád, Kassa) hasznosítása is megkezdődött hidegvízű, vagy mesterségesen melegített fürdő, később ivókúra formájában. Ugyancsak a XIII. században kezdik gyógyászatra alkalmazni az erdélyi savanyúvizeket („borvíz”) a Székelyföldön.¹²⁹

¹²⁸ Józsa, 2008., 16. o.

¹²⁹ Józsa, 2008., 16. o.

4.5.FORRÁSOK

Béli, Gábor: Women's Acquisition of Property during the Era of the Arpad Dynasty in Hungary. IN: Béli, Gábor-Herger, Csabáné-Peres, Zsuzsanna (Szerk.): Jogtörténeti tanulmányok X. Publikon Kiadó Pécs. 2009.

Czagány, István: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. IN: Orvostörténeti Közlemények. 1974. 71-72.

Czagány, István: Az európai orvos- és gyógyszerésztudomány feudalizmuskori befolyása a magyarországi orvoslásra. I. 996-XIV. sz. IN: Orvostörténeti Közlemények 1976. 77.

Győrffy, György: István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest. 1977.

Hintsch, Elek: A középkori orvostudomány. Budapest. 1930.

Jakab, Elek: Kolozsvár története. Kolozsvár. 1870. I. kötet.

Józsa, László: A kórházi ápolás kialakulása a 11-14. századi Magyarországon. IN: Debreceni Szemle. 2008.

Józsa, László: A honfoglaló és árpád-kori magyarság egészsége és betegségei. A honfoglalás 1100. évfordulójára. Gondolat Kiadó. Budapest. 1996.

Korbuly, György: Egészségápolás. IN: Domanovszky, Sándor- Ballanyi, György – Mályusz, Elemér – Szentpétery, Imre – Varjú, Elemér (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet. I. kötet. Ősműveltség és középkori kultúra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. é.n.

Körmendy, Lajos: Kalocsa orvostörténeti vonatkozásai az államalapítástól Hollós Mátyás haláláig. Bács-Kiskun megyei Kórház Évkönyve 1985.

Kubinyi, András: A király és a királyné kúriái a XIII. századi Budán. (Különlenyomat) IN: Archaeológiai Értesítő. 1962. 2.

Kubinyi, András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. METEM Könyvek 22. Budapest. 1999.

Kubinyi, András: Ispotályok és városfejlődés a késő középkori Magyarországon. IN: Neumann Tibor (Szerk.): Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest. 2004. *Analecta Mediaevalia* II. 1. szám.

Pásztor, Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1940.

Somogyi, Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. *Palaestra cala sanctiana*. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 1941.

Szállási, Árpád: Esztergomi gyógyító rendek az Árpádok alatt. IN: O Korbuly, György: Egészségápolás. IN: Domanovszky, Sándor- Ballanyi, György – Mályusz, Elemér – Szentpétery, Imre – Varjú, Elemér (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet. I. kötet. Ősműveltség és középkori kultúra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. é.n. Orvosi Hetilap, 1988. 129.

Szulovszky, János: "Azra" ispotály, avagy egy "azonosíthatatlan helység" azonosítása. *Aetas* 26. évf. 2011/3. szám.

Szücs, Jenő: Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 1955.

Török, József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

Zolnay, László: Buda középkori vízművei. IN: Történelmi Szemle. 1961. 1. szám.

„Erre így folytatta: „Minden írástudó, aki jártas a mennyek országának tanításában, hasonlít a házigazdához, aki kincseiből újat és régit hoz elő.”

/Máté evangéliuma. 13,52/

5. A HITELESHELYEK

5.1. A HITELESHELYEK KIALAKULÁSA, SZEREPE

Hiteleshelynek (*locus credibilis authenticus*) azokat az egyházi testületeket nevezték, amelyek közhitelű oklevél kiállításának jogával, vagyis hiteles pecséttel rendelkeztek. Hiteleshely volt a káptalan és a szerzetesi konvent. A hiteleshelyek hatásköre általában csak egy megye területére terjedt ki. Az egész országban - tehát országos hatáskörrel - csak a budai káptalan, a székesfehérvári káptalan és a johannita konvent, valamint a boszniai káptalan járhatott el.¹³⁰

A hiteleshelyek tevékenységének vizsgálata régóta közkedvelt témája a magyar történetkutatásnak, elsősorban talán azért, mert az írásbeliség kapcsán a szűkebb értelemben vett művelődéstörténet körébe tartozik, másrészt, mivel olyan intézményről van szó, mely hazai gyökerekből nőtt ki, és kétségtelenül a magyar jogfejlődés terméke. A középkor századaiban ugyanis Nyugat-Európában teljességgel ismeretlen volt az a jelenség, hogy egyházi testületek saját pecsétjük alatt mások ügyeiben bocsássanak ki olyan oklevelet, mely általános elismertségre tartott volna számot.

Az intézmény kialakulása és történeti háttere két szálon is a XII. század elejéig vezethető vissza. A bizonyítás egyik különös, a középkorban azonban meglehetősen elterjedt formája, az istenítélet volt. Nehezen eldönthető eseteknél ugyanis az ítélezők nem ritkán folyamodtak a tüzesvas-, illetve a vízpróba-hoz, melyek által a bírák a peres ügy kapcsán a Mindenható állásfoglalását igyekeztek kikényszeríteni. Kálmán király (1095-1116) 1100. körül hozott törvénye értelmében ilyen tüzesvas- és vízpróbákat ekkortól kezdve csak a püspöki székesegyházakban és a nagyobb társaskáptalanoknál, valamint Pozsonyban és Nyitrán lehetett tartani. Korabeli dokumentumokból tudjuk, hogy Esztergom, Várad, Kalocsa és Eger

¹³⁰ Béli, 2009/A. 260. o.

székesegyházainál, valamint a székesfehérvári, az óbudai és az aradi prépostságoknál végeztek tüzesvaspróbákat. A váradi püspökség területéről pedig ezen cselekményeknek az 1208-1235 közötti időszakra vonatkozó lajstroma, a Váradi Regestrum is fennmaradt.¹³¹

Az istenítéletek lefolytatásánál a székesegyházak és társaskáptalanok kanonokjainak elsődleges feladata a szertartás liturgikus kereteinek biztosítása mellett a testületi tanúskodás volt. Ezen feladatuk megbízható ellátása miatt a Kálmán törvényében meghatározott egyházak papságát a XII. század végére általános tisztelet és megbecsülés övezte, a kanonokok élvezték az intézményük iránt megnyilatkozó tekintélyt és közbizalmat.

A másik szál a magyarországi magánjogi írásbeliség fejlődése volt. Ismét csak Kálmán korától fogva vannak részletes forrásadatok arra nézve, hogy az írásbeliségnek ekkorra vidéken központjai alakultak ki. A püspökségek székhelyén legkésőbb ekkortól kiterjedt egyházkormányzati írásbeliség folyt, a világi kormányzat tisztviselői írásban adminisztrálták az adóbegyűjtést, a vásárokon pedig a keresztények és zsidók közt létrejött, bizonyos értékhatárt meghaladó adásvételi ügyletekről pecsétes hárttyát, „*chartula sigillata*” kellett kiállítani. Emellett ha valakinek magánjogi ügyben írásra volt szüksége, valamelyik vidéki írásbeliségi központban - legtöbbször magánál az egyházi oklevélnyerőnél - megíratta oklevelét, majd azzal felkereste a királyi udvart, vagy bevárta, míg a király kíséretével arra a vidékre érkezik éves utazása során, s a király környezetében lévő, a királyi kápolnát képező papság élén álló, világi rangot viselő egyházi személlyel, a kápolnaispánnal, megpecsételtette azt. Ha az eredeti fogalmazat hagyott netán némi kívánnivalót maga után, akkor az udvari káplánok a notarius irányításával átfogalmazták és lemásolták a szöveget, s csak ezt követően került a hárttyára a királyi pecsét. A korszak írásbeliségének jellegzetessége volt, hogy a magánjogi írásbeliség többször a királyi pecsétet használta hitelesítő eszközül, aminek legfőbb oka abban keresendő, hogy Kálmán királynak az örökösödést megszorító intézkedései után a földbirtokadományokhoz, illetve az elidegenítésekhez szükséges volt kikérni az uralkodó beleegyezését, s megszerzésének legfontosabb jele a királyi pecsét volt.¹³²

¹³¹ Solymosi, 481-498. o.

¹³² Szovák, 113-114.o.

Az 1180-as évek első felében III. Béla király azonban Párizsban iskolázott papjai segítségével megszervezte a kancelláriaszerű oklevéladást, s a király nevében és pecsétjével folytatott írásbeliséget nem csak az esztergomi érsek felügyelete alatt álló királyi kápolnától függetlenítette, de egyszersmind a királyi udvarba összpontosította. Ezzel a vidéki magánjogi írásbeliség ellátásában új keletkezett, ráadásul éppen abban a korban, amikortól az oklevél iránti igény mind fokozottabban nyilvánult meg a világi társadalom részéről is. A káptalani papságnak a közhitelű tanúskodás gyakorlatában kiformalódott tekintélye és az írásbeliség iránti igény megnövekedése ezen a ponton találkoztak össze a hiteleshely intézményében. Az 1180-as évek első felétől fogva ugyanis egyre-másra jelentkeztek a káptalanoknál azok a felek, akik a köztük létrejött jogi ügyletekről tisztos fizetség ellenében pecsétes írást kívántak szerezni. A kanonokok szerepe jogi tekintetben elsősorban továbbra is a jogügylet tanúsítása volt, mivel azonban tudtak írni, s a szükséges íróanyagokon kívül javarészt ekkoriban már általános közbizalmat élvező, közhitelű (autentikus) testületi pecséttel is rendelkeztek, az ügyletről melleleg írást is állítottak ki.

Az első ilyen oklevelek a veszprémi (1181), székesfehérvári (1184), az esztergomi (1208) és a győri káptalanoktól (1210) maradtak fenn, akikhez az 1210-es évek után folyamatosan csatlakoztak a többi székes- és a tekintélyes társaskáptalanok is. Az 1222. évi Aranybulla után 1231-ben kiadott királyi dekrétum is mutatja, hogy a központi kormányzat is hamar felismerte az újonnan kialakult intézményben rejlő lehetőségeket, amikor elrendelte, hogy a jogszolgáltatásban fontos szerepet játszó, ekkoriban azonban tekintélybeli hanyatlásnak indult, közkeletűen poroszlónak, majd később királyi embernek nevezett hatósági megbízott perbeli és peren kívüli eljárásait a megyéspüspök vagy a káptalan, kisebb ügyekben pedig a szomszédos konvent bizonyossága tanúsítsa.

A hiteleshelyek fejlődésének fontos állomása III. Endre király fentebb már említett 1231. évi dekrétuma, amelynek XXI. cikkelye előírja, hogy:

„mivel az országban sokan szenvednek sérelmet a hamis poroszlók miatt, ezek idézései vagy tanúbizonyosságai ne legyenek érvényesek, csak a megyés püspök vagy a káptalan

*tanúbizonyosága által [...], s a meggyanúsított poroszló is csak ezek tanúbizonyosága által tisztázhatta magát.*¹³³

A XII. század vége felé társadalmi és kormányzati változások, valamint az V. István király (1270-1272) halála után bekövetkező zűrzavaros állapotok következtében megnőtt a hiteleshelyek szerepe az adományrendszer adminisztrálásában. Ezzel a tevékenységi körük kiegészült. Az adományokkal kapcsolatos adminisztrációs feladatok ebben az időszakban már differenciálódott: a magánszemélyek, valamint az uralkodó adományai közötti különbségek a kiállított oklevelek külsején is megmutatkoztak. A hiteleshelyhez forduló magánfelek bevallásait az oklevélnyerők kérése, igényei és pénzügyi lehetőségei szerint függőpecséttel ellátott és hártýára írt, örök érvényre számot tartó kiváltságlevél, a „*privilegiális*”, formájában foglalták írásba, vagy szerényebb, de továbbra is nyílt, „*pátens*” alakban, papíron, hátlapra nyomott vagy befüggesztett pecsét alatt állították ki. Az uralkodói parancsra vagy hatósági megkeresésre végzett hiteleshelyi külsőmunkák többnyire a birtokok határjárása, a birtokbaiktatás, a tudományvétel, valamint a tanúkihallgatás voltak. Ezekben az esetekben, amikor egy hiteles tanúnak a hiteleshelyről a peres felek költségén útra kellett kelnie, hogy a helyszínen hajtsa végre a megkereső levélben foglalt feladatokat, ennek a királyi ember kíséretében a hiteleshelyre való visszatérte után a kiküldő bírósághoz címzett jelentésben, a „*relációban*” foglalták össze az eljárás során történeteket. Az oklevelek kiállítási költségeit természetesen az oklevélnyerőnek kellett fedeznie csakúgy, mint a külső munkát végző hiteleshelyi kiküldött napidíját is, amelyek összegéről az Árpád-kor végén királyi tanácshatározat is rendelkezett, majd a törvények több ízben is szabályozták a megkívánható összegek nagyságát.¹³⁴

A XIII. század közepétől poroszló helyett ezek a tanúk hiteleshelyi és bírói emberek voltak. Ők végezték a bíróságon kívüli perceselexményeket, ők szolgáltak tanúbizonyoságul („*fidedignitas*”, „*testimonium*”). Bizonyoságul a bírói ember mellé a káptalan csak a kanonokját, konvent csak a miséspapját küldhette ki. A királyi vagy nádori embert a bíró közvetlenül saját kúriájából küldte ki, vagy hiteleshelynek szóló bírói parancsban bízott meg

¹³³ Beér-Csizmadia, 97. o.

¹³⁴ Szovák, 113-114.o.

megyebeli nemest, vagy nemeseket.¹³⁵ A királyi emberi szolgálat közkötelesség volt. A hiteleshelyi és a bírói emberek valamennyien hit (eskü) alatt jártak el.¹³⁶

Mivel a közhitelesség bizonyító ereje a pecsét birtoklásában vagy annak hiányában rejlett, s a király is a pecsét érvényének kiterjesztésével vagy korlátozásával befolyásolhatta egy-egy intézmény jogkörét, fontos szót ejteni arról, hogy kezdetben a pecsét a hitelesítésnek csak egyik, nem is a legnépszerűbb módja volt. Kezdetben ugyanis amellet, hogy a jogügylet tanúit felsorolták az oklevélben, a szöveget egy hártýára - többnyire egymás alá - kétszer vagy háromszor leírták, majd közébük a szabadon hagyott helyre az ábécé több-kevesebb betűjét vagy más grafikus jelet írtak, s azokon keresztül hullámvonalban két vagy több darabra vágták a hártýát. A hitelességet a darabok összeillése jelentette. Nem volt azonban ritka eset, hogy a három példány egyikének őrzéséröl maga a kiállító hiteleshely gondoskodott, sőt idővel más oklevéladóok okleveleit is átvette megőrzésre, amivel megvetette a későbbi hiteleshelyi (vagy országos) levéltár alapjait. Az 1210-es évek után egyre gyakrabban meg is pecsételték a chirographált okleveleket a hiteleshelyi pecséttel, s ily módon a tanúk felsorolásával együtt háromféle hitelesítési eszközt alkalmaztak a jogérvény biztosítására. Egyes hiteleshelyeknél, így a fehérvári johannita konvent esetében is így történt, királyi rendelkezés vezette be a pecsét használatot a XIII. század dereka előtt nem sokkal. A chirographumot a pecsét lassanként kiszorította, s annak ellenére, hogy alkalmanként még a XV. században is előfordul, a XIII. század közepe után már egyre inkább pusztán díszítő szerep jutott számára az okleveleken.¹³⁷

5.2. INGATLAN ADÁSVÉTELI SZERZŐDÉS AZ ÁRPÁD-KORBAN

A szerződés az azt megkötő feleknek joghatás kiváltására irányuló konszenzusa. A régi magyar jogból fennmaradt források nem utalnak arra, hogy kötelező formaságokhoz kötötték volna a szerződés létrejöttét. Ahogy az az előzőekben már említésre került, Magyarországon

¹³⁵ Béli, 2009/B., 48. o.

¹³⁶ Béli, 2009/A., 260. o.

¹³⁷ Balló, 123. o.; Borsa, 39–44. o.; Miklósi, 170–178. o.

elsőként Kálmán király rendelkezett a keresztények és a zsidók között létrejött egyes jogügyletek kötelező írásba foglalásáról.¹³⁸

XIII. századtól kezdődően - feltételezhetően III. Béla király egyik eseti rendelkezésének köszönhetően - egyre gyakrabban foglaltak különféle jognyilatkozatokat, vallásokat írásba különböző hiteleshelyeken. A hivatkozott jogeset 1181-ben történt, amikor a király színe elé járult Froa asszony, Marcell prépost felesége, kérve, hogy hitelesítse bevallását, mely szerint Baranya megyében fekvő birtokait Farkas nádornak adja el:

„Minthogy a feledés az elmúlt dolgok emlékezetébe az ember természetének fogyatékoságából az időnek múlásával lassanként belopódzik, érdemes írással oltalmazni és megerősíteni azt, amit szerződő felek kötöttek azért, hogy az írás erejével is, alkalmas férfiak tanúságtételével is sértetlenül és háborítatlanul fennmaradjon. Ennek okáért, én, Béla, Magyarország legkiválóbb királya megfontolván és a jövőre nézve gondoskodván nehogy bármely a jelenlétemen tárgyalt és befejezett ügy elenyésszen, mint szükségest, elrendelem, hogy akármely, a felségem jelenlétében megtárgyalt ügy írás bizonyosságával erősítették meg. „¹³⁹, ¹⁴⁰

A vallás (*fassio*) a szerződést kötő feleknek, avagy meghatalmazottjaiknak az okirat-kiállító szerv előtt, a szerződés tartalmáról élőszóval, ünnepélyesen tett nyilatkozata írásba foglalás és hiteles pecséttel történő megerősítés céljából.¹⁴¹ Ha ingatlan tulajdonának átruházásáról volt szó, az elidegenítőnek határozottan ki kellett jelentenie, hogy az elidegenítés örökre (*in perpetuum*) történt, vagyis hogy az átruházás a jogszerző fél örököseire is kiterjedő hatállyal jött létre, mert különben az ingatlan törvényes örököseire szállt volna vissza. A XIII. sz. végétől az örökre történő elidegenítést olykor már a „perennális” melléknévvel jelölték. Ebből adódóan - más bevallásoktól megkülönböztetendő - az idők során a tulajdonszerzést célzó

¹³⁸ Béli, 2009/A., 88. o.

¹³⁹ Forstner, 345. o.

¹⁴⁰ CD II. 198.

¹⁴¹ Béli, 2011., 48. o

ingatlanszerződésről készült bevallást mind gyakrabban örökvallásnak (*fassio perennalis*) nevezték, és ez vált a késő rendi korszakra szokásos megjelölésükké.¹⁴²

Az átruházó valló (*fatens*), a szerző vallományos (*fassionarius*). Magánokiratban nem jöhetett létre örökvallás, mivel régi jogunk szabálya szerint: „*privatarum, personarum sigilla nihil perpetuitatis sub se continere possunt*”, az örökvallások azért csak hiteles személyek és hiteles helyek előtt történhettek. A jegyzőkönyvbe foglalt örökvallásról a fél hiteles pecsét alatt örökvallási levelet (*litterae fassionales*) kapott, a jegyzőkönyvet pedig a hiteleshely a levéltárában megőrizte és nyilvántartotta. Az örökvallás során alkalmazott kifejezés: „*Nullum jus nullamve juris proprietatem retinendo*” (semmi jogot és jogtulajdont meg nem tartván) a valló részéről annyira lényeges volt, hogy annak hiányában az átruházás nem volt örökvallás, csak úgynevezett „örökbeírás” (*inscriptio perennalis*), azzal az eredménnyel, hogy ha a vallományos kihalt, vagy pedig ő vagy jogutódja hűtlenségbe esett, a jószág a vallóra, illetőleg családjára visszaesett. Fontos különbség volt a szükséges (*fassio necessaria*), az okszerű (*fassio rationabilis*) és az egyszerű örökvallás (*fassio simplex*) között. Az utóbbit a jogközösségben levő rokonok megtámadhatták, ha sérelmükkel járt (*invalidatio fassionis ex praejudicio*). Az örökvallás megtámadhatósága szempontjából továbbá fontos volt még az úgynevezett „*praemonitio*”, és az „*admonitio*”. A praemonitio jogintézménye azt jelentette, hogy a jogközösségben levő rokonoknak elővételi joguk volt és - a törvényben szabályozott eseteket kivéve - követelhatték azt is, hogy az eladó az eladás előtt a birtokkal őket bíróilag „megkínálja”, tehát nyilatkoztassa őt arról, hogy elővásárlási jogával kíván-e élni. A megkínált rokon 15 nap alatt élhetett az elővételi jogával. A megkínálás elmulasztása az örökvallás megtámadhatóságát vonta maga után (*invalidatio fassionis ex neglecta praemonitione*). Kevésbé erős, ámde érvényesíthető elővételi joggal rendelkeztek a jogközösségben nem levő rokonok és a szomszédok is. Ezek azonban nem követelhatték, hogy az eladó őket megkínálja, hanem csak ahhoz volt joguk, hogy a vételár megkínálása mellett az eladót megintsék. Ha az eladó a megintés (*admonitio*) dacára a birtokot idegennek adta el, az örökvallást megtámadhatták (*invalidatio fassionis ex non observata admonitione*). Az örökvallás a királyi jogot nem érintette, vagyis a jószágnak a szent koronára háramlását az örökvallás nem akadályozta. Ha tehát az adománylevél értelmében az eladó családjában magszakadás történt, a jószágot a korona a tetteges birtokostól visszavette. Ennek még a

¹⁴² Béli, 2009/A., 90-91. o.

római jogból eredő jogi alapja az, hogy senki több jogot nem ruházhat át másra, mint amennyivel maga bír („*Nemo plus juris in alterum transferre potest, quam ipse habet*”). Ettől a veszélytől a vallományos csak úgy szabadulhatott meg, ha az örökváltsághoz királyi jóváhagyást eszközölt ki.¹⁴³

5.3. A HITELESHELYEK MŰKÖDÉSÉBŐL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A hiteleshelyek által kiadott oklevelekben fellelhető - egyháztörténeti vonatkozású - adatokból az oklevélkiállító hiteleshelyre vonatkozó információkat is leszűrhetünk.¹⁴⁴ Minden esetben szükséges azonban figyelembe venni azt a tényt, hogy ezek az oklevelek olyan hivatalos jogi okmányok voltak, amelyekért az ügyfélnek díjat kellett fizetnie.¹⁴⁵ A legtöbb információt azok az oklevelek tartalmazzák, amelyek olyan jogügyletet foglalnak írásba, amelyben a hiteleshely maga is érintett volt valamilyen formában. A hiteleshelyek, - annak ellenére, hogy kifejezetten erre vonatkozó törvényi tilalomról nincs tudomásunk - a későbbi gyanúsítások és perlekedések elkerülése érdekében kerültek a sajátügyben történő oklevéladáshoz.¹⁴⁶ Amennyiben mégis kiállítottak ilyen oklevelet, leginkább olyan esetekben történt, amikor a jogügyletben a hiteleshely, mint egyházi földesúr, szerepelt. Ilyen oklevelek tartalma utalhat a hiteleshelyi tevékenységet végző káptalanok és konventek birtokaira, szolgálónépeinek összetételére, létszámára, életkörülményeire vonatkozó adatokra. 1259-ben például Beatus pécsváradi apát és konventje előtt megjelent Nadica falubeli János fia, Joanka. Engedélyüket kérte, hogy ínsége miatt a nevezett falu fölött, Jakabbal, Egyeddel és Bozouchkal szomszédos szőlőjét eladhassa. Miután ezen engedélyt - az egyház összes jobbágyának tanácsára - meg is kapta, ismét megjelent a konvent előtt és kinyilvánította, hogy a szóban forgó szőlőt, az apát és a konvent színe előtt átvett 4,75 márka ezüstért, örök jogon eladta Symianus szekcsői polgárnak. Az adásvételről az apát és a konvent, chirographált és pecsétjükkel megerősített oklevelet adtak ki Symianus számára.¹⁴⁷

¹⁴³ Illés, 145. o.

¹⁴⁴ Kőfalvi, 2000., 49-64. o.

¹⁴⁵ Kumorovitz, 312-325. o.

¹⁴⁶ Szentpétery, 1930/B., 127. o.

¹⁴⁷ HO VI. 99-100. o.; Regesztája: Kőfalvi, 1998., 152. o.

A hiteleshelyi okleveleknek egyik legjelentősebb egyháztörténeti jelentősége, hogy általuk lehetőségünk nyílik a hiteleshelyi munkában részt vevő személyek megismerésére, ezen keresztül pedig az adott hiteleshely létszámának becslésére.¹⁴⁸ Az oklevelek egy részének végén ugyanis, az oklevél hitelének erősítése érdekében a hiteleshelyi munkában részt vevő káptalani, illetve konventi tisztségviselőket is felsorolták. Ilyenek voltak mindenekelőtt a privilegiális, vagyis az ünnepélyes formában kiállított, különösen fontos jogokat írásba foglaló, tanúsító oklevelek.¹⁴⁹ A hiteleshelyek tagjairól azonban más módon is kerülhetett információ a hivatalos kiadványokba. A hiteleshelyek ugyanis a munkájukat két helyszínen végezték. Az egyik ezek közül maga a káptalan vagy a konvent területe volt, ahol az ügyfelek személyesen vagy képviselőik révén megjelentek, és ügyeikről fassio-t tettek. Egyes bíróságok parancsára azonban külső munkákat is kellett végezniük, amely eljárások legnagyobb része a hiteleshelytől távolabb, akár több napi járóföldre történt. Az ilyen eljárásokhoz a hiteleshely által kirendelt saját kiküldött feladata a tanúskodás volt. Az ügyben lefolytatott eljárási cselekményeket a hiteleshelyre való visszatérés után igazolnia kellett.

A hiteleshelyi külsőmunka nem csak jövedelmet és a külvilággal való kapcsolatot jelentett adott esetben a kiküldötteknek, hanem veszélyeket és tetemes fáradságot is, sőt rendjének életére is jelentős befolyást gyakorolhatott.¹⁵⁰ A hiteleshelyek ezért igencsak megfontolták, hogy kit küldenek ki a veszélyesnek tartott megbízások teljesítésére. Erre utal a - később keletkezett - 1486. évi 10. törvénycikk, amelyik helytelen gyakorlatnak tartja, hogy a káptalanok és konventek végrehajtásra rendszerint oltárigazgatókat, káplánokat, gyakran iskolásokat megkoldulókat küldenek ki, akik azonban könnyen megvesztegethetők. Ezért törvényben szabályozták, hogy ezentúl a konventek csak papi hivattal rendelkező rendtagokat delegálhatnak a királyi ember mellé, akiknek emellett még esküt is kell tenniük az igazságosság megtartására. Az 1492. évi törvény 44. cikkelye ehhez még hozzátette, hogy a konventekben legalább hét áldozópapi rendű szerzetesnek kell lennie, mivel kizárólag ezzel biztosítható a pecsét megfelelő őrzése és az oklevél-kibocsátás tisztasága.¹⁵¹

¹⁴⁸ Koszta, 1998., 110-111. o.

¹⁴⁹ Kőfalvi, 1998., 144-146. o.

¹⁵⁰ Szovák, 113-114.o.

¹⁵¹ DRH 272. o..

A hiteleshelyek külső munkái ügkörének fokozatos kiteljesedéséből következtethetünk arra is, hogy az adott hiteleshely vállalt-e tudatos szerepet vidéke jogéletében, politikájában. Abból, hogy az Erdélyben országos hatáskörrel rendelkező kolozsmonostori konvent rendszeresen kiküldte emberét a nemesi közgyűlésekre, lehetővé tette, hogy könnyebben vegyék igénybe a hiteleshely szolgáltatásait, alapos okkal lehet arra következtetni, hogy ez a konvent teljes mértékben tudatában volt a rá háruló feladatkörök fontosságával, és vállalta is azt.¹⁵² 1318-ban Pál királyi asztalnokmester és a somogyi ispán a somogyi konvent előtt tett bevallást négy bírótársával és más nemesekkel hozott ítéletének ügyében. Ha a négy bírótárs alatt a szolgabírák értendők, talán a somogyi konvent is a kolozsmonostorihoz hasonló módon illeszkedett a megye jogéletébe, jelentéseit mindenesetre a XIV-XV. századból fennmaradt források tanúsága szerint feltűnően gyakran intézte a megye hatóságához.¹⁵³

A hiteleshelyek fénykora a XIV. században volt. A mohácsi csatavesztést követően, de még inkább az ország 1541-es három részre szakadása után a hiteleshelyek szerepe a közigazgatási struktúrában csökkent. A török pusztítás következtében az őrzött oklevelek egy része elpusztult, vagy megrongálódott. Annak ellenére, hogy a török kiűzését követően rövid időszakra értékessé váltak a hiteleshelyek levéltáraiban őrzött oklevelek a tulajdonjogok visszamenőleges igazolása érdekében, elmondható, hogy ismételten jelentkező fontosságuk kérészetűnek bizonyult. A XVIII. század közepétől a jogi írásbeliség fokozatosan a világi írástudók feladatává vált. Mivel a hiteleshelyek mindig is az alsó szintű hivatali írásbeliségben töltötték be szerepet, ezt azonban lassan átvették a vármegyék, a városok és a közjegyzők, működésük egyre inkább feleslegessé vált. Ezt a folyamatot a reformáció magyarországi megjelenése és elterjedése valószínűleg tovább gyorsította. Mindezek következtében a hiteleshelyek a XIX. századra oklevélőrző, másolatkiadó szervekké lényegtelenedtek. Történetük végére az 1874. évi 35. törvény tett pontot, amelynek 214. §-a kimondta, hogy „*a hiteles helyek a gondviselésük alatt levő okiratokról hiteles kiadmányt a jövőben is adhatnak, azonban újabb hiteles okiratok kiállítására és őrizetére többé nem jogosítottak.*”¹⁵⁴

¹⁵² Szovák, 113-114.o.

¹⁵³ Borsa I, 1997., 57-64. o.

¹⁵⁴ Kőfalvi, 2000., 63. o.

5.4. FORRRÁSOK

Balló István: A hiteleshelyek néhány kérdése hazánk okleveles gyakorlatában, 13–14. század. Turul, 1994.

Beér, János – Csizmadia, Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében 1001-1949. Sarkalatos honi törvényeinkből. Nemzeti könyvtár sorozat. Gondolat Kiadó. Budapest. 1966.

Béli, Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009.

Béli, Gábor: Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law. IN: Béli, Gábor-Duchanova, Diana-Fundárkova, Anna-Kajtár, István-Peres, Zsuzsanna (Szerk.): Institutions of Legal History with Special Regard to Legal Culture and History. Faculty of Law, University of Pécs – Institute of History of Slovak Academy of Sciences. Pécs- Bratislava. 2011.

Borsa, Iván: A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés. Levéltári Közlemények, 1987.

Borsa, Iván: Ügyintézési törekvések a leleszi hiteleshelyen a 14. és a 15. század fordulóján. In: Kalmár János (szerk.): Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történész professzor 80. születésnapjára. Budapest 1997.

Decreta regni Hungariae 1458-1490. Magyar Országos Levéltár. Akadémiai Kiadó, 1989.

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Buda, 1829-1844.

Forstner, Gyula : III. Béla Magyar király emlékezete. V. Hornyánszky Kiadó. Budapest. 1900.

Illés, József: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest 1901.

Ipolyi, Arnold – Nagy, Imre – Véghely, Dezső (szerk.): Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. VI. köt. Budapest. 1876. VI. (64. sz.)

Kosztá, László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214-1353). Pécs, 1998.

Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. (1254-1301) IN: Koszta László (szerk.): Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 1998. (4. sz.)

Kőfalvi, Tamás: A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai. Egyháztörténeti szemle. 1. évf. 2000. 1. szám.

Kumorovitz, L. Bernát: A leleszi konvent pecsételési- és oklevéltaxa-lajstromai. IN: Levéltári Közlemények, 1929.

Miklósi Zoltán: Hiteleshely és iskola a középkorban. In: Levéltári Közlemények, 1940–41.

Solymosi, László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Takács Imre (szerk.): Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I. köt. Pannonhalma, 1996.

Szentpétery, Imre: Magyar oklevéltan. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 1930.

Szovák Kornél: Sub testimonio litterali eiusdem conventus... Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon. In: Paradisum plantavit (2001)

„A betegeket gyógyítsátok meg, a halottakat támasszátok fel, a leprásokat tisztítsátok meg, a gonosz lelkeket űzzétek ki! Ingyen kaptátok, ingyen is adjátok.”

/Máté evangéliuma. 10,8/

6. A SZENT LÁZÁR LOVAGREND

6.1. LÁZÁR, MINT JELKÉP

A leprát, mint egy baktériumfertőzés okozta, évek hosszú során fokozatosan kialakuló idült megbetegedést, kínai és indiai források már Kr. e. 600 táján említik. A hellén világba valószínűleg Nagy Sándor hadai hurcolták be Indiából Kr. e. 327-326 környékén. A betegséget az Ótestamentum is említi, mint stigmatizáló, mások megvetését kiváltó elváltozást. A Szentírásban, az Ószövetségben szereplő héber „saraat” szót az „Istentől megvert” jelentésű „sr” tőből vezetik le. Hogy az Ószövetségben és az Újszövetségben is valóban arról a betegségről van-e szó, amelyet ma lepraként ismerünk, természetesen pusztán csak feltételezhetjük, azonban egyrészt a spontán gyógyulás tényéből, másrészt az Ószövetség görög nyelvre fordításakor (Kr. e. 250 k.) használt „lepros” szó eredeti jelentéséből (pikkelyes, érdes, darabos) kiindulva, valószínűleg valami ilyesfajta bőrbetegség lehetett a „saraat”, régi magyar nevén a bélpoklosság, avagy egyszerűen csak poklosság.¹⁵⁵

A Szentírás alapján az ilyen betegséget Isten verésének, csapásának és tisztátalan dolognak tartották. Mózes III. Könyvének 13. része írja le tüzetesen, hogy milyen jelekkel, tünetekkel mutatkozik meg a „poklosság az embereken és a ruhákon”. Annak megállapítása, hogy valaki leprás-e, a pap feladata volt, ugyanígy az esetleges gyógyulást is a pap diagnosztizálta.¹⁵⁶

„És ha látja a pap, hogy imé tovább terjedt a targyagosság a bőrön, ítélje azt a pap tisztátalannak, poklosság az”¹⁵⁷

¹⁵⁵ Falus, 2011., 246-252. 249. o.

¹⁵⁶ Biblia. Ószövetség. Mózes III. Könyve 14. rész

¹⁵⁷ Biblia. Ószövetség. Mózes III. Könyve 13,8.

„És ha látja a pap, hogy imé fehér daganat van a bőrön, és az a szórt fehérré változtatta, és vadhús van a daganatban; idült poklosság az az ő testének bőrén; azért tisztátalannak ítélje azt a pap”¹⁵⁸

A héber megfelelő egyébként a ruhafélén megjelenő zöldes, vagy rózsaszínű foltokra, azaz a penészre¹⁵⁹, valamint a házak leprájára is kiterjed¹⁶⁰, amin valószínűleg salétromkivirágzást vagy algabevonatot kell érteni.

Az Ószövetség több helyen is említ leprás tüneteket, így például a Krónika II. Könyve 26. részében rögzíti, hogy Uzziás király is megbetegedett ebben a betegségben:

„20. És mikor rátekintett vala ő reá Azáriás főpap, és vele mind a többi papok, láták a bélpoklosságot az ő homlokán; és elűzék őt onnét, sőt, maga is sietett kimenni, mert az Úr megverte vala őt.

21. És lőn Uzziás király halála napjáig bélpoklos; és lakik vala egy elkülönített házban bélpoklosan, mert az Úr házából kivettetett vala. És Jótám, az ő fia vala a király házában, a ki ítélkezék az ország népe felett.”

„ 23. És meghala Uzziás az ő atyáival egybe, és eltemeték az ő atyáival a temetőbe, mely a királyoké vala, mert ezt mondják felőle: bélpoklos volt.”

A leprás embert már ebben az időszakban is kiközösítették, kitaszították.¹⁶¹ A Királyok II. Könyve 15,5 szerint a megbetegedett, avagy gyanús személynek - még ha király volt is - el kellett távoznia a társadalomból, s a közeledőket hangos szóval kellett figyelmeztetnie betegségére.

A pap a bőr színéből, a sebek formájából, mélységéből és váladékozásából állapította meg a fertőzés fokát, egyúttal a tisztátalanság fennállását, esetleges elmúltát is. Jézus korában a

¹⁵⁸ Biblia. Ószövetség. Mózes III. Könyve 13,10-11.

¹⁵⁹ Biblia. Ószövetség. Mózes III. Könyve 13,47-59.

¹⁶⁰ Biblia. Ószövetség. Mózes III. Könyve 14, 33-53.

¹⁶¹ Biblia. Ószövetség. Mózes III. Könyve 13, 45. ; Jób könyve 2,7.

leprát a rágalmazás, a vérfertőzés és a hivatalbitorlás büntetésének tartották, és a messiási időktől fogva várták ennek a betegségnek a megszűntét.

Az Újszövetségben a lepra ugyanazt a betegséget jelöli, mint az Ószövetségben a héber „saraat”. Utalásokat bőven találunk itt is: Márk Evangéliuma 1,40; Lukács Evangéliuma 4,27; 17,11; Máté Evangéliuma 11,5: Jézus Keresztelő Szent János kérdésére adott felelete; 10,8: a tanítványok küldetése. Gyógyulásról, avagy az újszövetségi szóhasználat szerint: „tisztulásról” számol be: Márk 1,40-45; Lukács 17,11-19 - a tíz leprás meggyógyításának története - ; Márk 14,3 - a leprás Simon - ; valamint ugyanott az 1,44, mely szerint a tisztulást szintén a pap állapította meg.

A „*lazarus*” szó, mely a lepra szinonimájává vált, a bibliai szegény Lázárt idézi, akinek gyors halálát testének fekélyei okozták.¹⁶² A héber Eleazar név jelentése ugyanakkor a betegben mindig élő remény szimbóluma is: „Isten megsegít”.

Lázár napját december 17-én ünnepeljük. Szent János evangélista írja le a bethániai Mária és Márta testvére, Lázár, feltámasztásának csodáját.¹⁶³ A Debreceni-kódex a szentek legendái között röviden összefoglalja életét, majd hangsúlyozza: „*soha az utána nem nevette, hegy feltámadá*” („*so ha az vian nem meuete / hogi lel lama*”).¹⁶⁴ A gazdag Lázárról és a fekélyekkel borított szegény Lázárról szóló példabeszéd¹⁶⁵ koldusa nem azonos vele, annak ellenére, hogy a két alak a későbbi hagyományban eggyé olvad. A feltámasztott Lázár bethániai sírja a szentföldi zarándokok egyik fontos állomása mind a mai napig. Lázárt a középkorban a bélpoklosok és a sírásók védőszentjeként tisztelték, de könyörögni szoktak hozzá istenítéletek alkalmával, továbbá a jó időjárásért is.¹⁶⁶

¹⁶² Biblia. Lukács evangéliuma 16, 19.

¹⁶³ Biblia. János evangéliuma 11,1-44.

¹⁶⁴ DK 25. o., 35. o.

¹⁶⁵ Biblia. Lukács evangéliuma 16, 19-31.

¹⁶⁶ <http://lexikon.katolikus.hu/L/L%C3%A1z%C3%A1r.html> (letöltve: 2014-01-24)

Lázár feltámasztása¹⁶⁷

A Lázár-nap kalendáriumi helye maga is jelkép. A bélpoklos általában a telet jelképezte. Bibliai példák is tanúsítják, hogy a bélpoklosságnak nevezett lepra betegségek egyik tünete a bőr hámlása és kifehéredése. A bethániai Lázár feltámasztása még egyértelműbb jelkép, hiszen a téli napforduló valójában a természet újjászületésének, feltámadásának a kezdete.

A feltámasztott Lázár legendáját Magyarországon a „Szent Lázár szegényei” legendája is őrzi. A Képes Krónika tudósít arról, hogy a Taksony vezér (955-971/72) idejében Franciaországban portyázó magyar seregre súlyos csapást mért a szász fejedelem. Hét harcost hagyott közülük életben, akiket elrettentésül levágott füllel, megszegyenítve küldött haza. Itthon a nép szegyenükért elítélte őket. Családjukat és vagyonukat elveszítették, és koldusként tengették hátralévő életüket:

„Történt azután Taksony idejében, hogy a magyar sereg Gallia felé indult zsákmányszerzésre. Mikor azután visszatérőben átkeltek a Rajnán, három részre oszlottak: kettő tisztesség nélkül, egy tisztességgel érkezett vissza Magyarországra. Mert a thüringiai Eisenach városánál a szász herceg hét kivételével valamennyi magyart megölette. Hetet megtartott közülük, és levágott füllel küldte őket vissza Pannóniába. "MenjeteK magyarjaitokhoz - mondotta -, és

¹⁶⁷ http://www.ldysinger.com/@texts2/1138_lazar_knights/00a_start.htm (letöltve: 2014-01-24)

ilyenformán mondjátok el nekik, többé ne jöjjenek e gyötrelmek helyére!" Két rész pedig behatolt Svábsországba; meghallották, mi történt társaikkal, atyafiságukkal, felhagytak a svábföldi zsákmánylással, és aki elébük került az Iller folyamától a Sár, illetve Lajta folyóig, leölték, akár ember volt, akár barom.

A hét fületlen magyarra pedig, amiért élve tértek vissza és nem választották társaikkal együtt a halált, mondják, a község ilyen ítéletet tett: elveszítették mindenüket, ingatlanukat és ingóságukat, feleségüktől, gyermekeiktől elválasztották őket, és elküldötték gyalogszerrel, saru nélkül, minden tulajdon holmi nélkül, rászorították őket, hogy világéletükben mindig együtt járjanak koldulva sátorról sátorra. E szégyen miatt Lázároknak nevezték ezt a hetet, ezeket az elítélteket emlegeti így a nép, nem pedig ama hét első kapitányt.”¹⁶⁸

A hagyományt a Pozsonyi Krónika részletesebben írja le. Még Szent István király személyét is belefoglalja a történetbe - amely nyilvánvaló anakronizmus - azzal, hogy a király állítólag megparancsolta nekik, hogy vessék alá magukat a Szent Lázár-rend esztergomi kereszteseinek hatósága alá, és ezért nevezzék őket Szent Lázár szegényeinek, avagy a „hét gyászmagyarnak”. A hét gyászmagyar pogány hagyományvilága a későbbiekben keresztény hatásra színeződött, bővült a bibliai Lázár, valamint a Szent Lázár lovagrend képzetkörével. „Szent Lázár szegényei” hasonló helyzetbe kerültek, mint a XI—XIII. századi bélpoklosok. A leprások is elveszítették a betegségük következtében fülüket, orrukat, sőt, más testrészeiket is. A korabeli társadalom úgy védekezett, ahogyan tudott: kiközösítette őket. Az első lepratelepek alapításáig ők is úgy vándoroltak, akár a „hét gyászmagyar”.¹⁶⁹

A XI. századól kezdve jelentek meg hazánkban az első lepratelepek. I. (Nagy) Lajos király (1342-1382), aki maga is leprában szenvedett, a Pálos Rend számára alapított márianosztrai kolostorba vonult vissza, egyrészt így kerülve el, hogy családját, környezetét gyógyíthatatlan betegségével megfertőzze, másrészt a betegség stigmatizáló jellege miatt fontos szempont volt az is, hogy betegségéről politikai ellenfelei ne vehessenek tudomást. Érdekesség, hogy a jellemző tünetekre figyelemmel Magyarországon a leprásokat *makulásnak*, *kétszínűnek* is nevezték. Így említi őket a Jordánszky-kódex is, amely egyik legrégebbi magyar

¹⁶⁸ KK

¹⁶⁹ KL

nyelvemlékünk. Ez a magyar nyelvű bibliafordítás egy ismeretlen keletkezési helyű, 1516 és 1519 között másolt kézirat, amely a Huszita Biblia után a legkorábbi fennmaradt összefüggő bibliafordítás. Tartalmazza az Ószövetség első hét könyvét és Szent Pál leveleit kivéve a teljes Újszövetséget is. Jordánszky Elek esztergomi kanonokoktól került az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba.

6.2. A SZENT LÁZÁR LOVAGREND ALAPÍTÁSA

A lovagrendet a szakirodalom több helyen is úgy tünteti fel, mintha a johannita rendből vált volna ki,¹⁷⁰ mások szerint pedig „véltetően a leprás templomos lovagok egy ispotályt hoztak létre Jeruzsálem északnyugati falain kívül a Lázár-kapu mellett, hogy a betegségben szenvedőket elkülönítsék egészséges rendtársaiktól, de ugyanakkor biztosítsák a számukra a rendi élet lehetőségét”¹⁷¹

Vannak azonban a lovagrendnek olyan történetírói, akiknek az az álláspontja, hogy - Normandia hercegének, a későbbi Valois II. (Jó) János francia királynak (1350-1364) egy 1343-ban kiadott pátense alapján - a testvérületet Kr.u. 72-ben alapították.¹⁷² A pátensben a herceg arról írt, hogy a lovagok között az a szóbeszéd terjed, mely szerint a rendet Krisztus után 72-ben alapították. Szülőhelye az ősi hagyomány szerint egy lepra-kórház volt, amelyet Jeruzsálem falain kívül az a Hyrcanus János főpap építtetett, aki Kr.e. 135-105-ig uralkodott a zsidó nép felett.¹⁷³ IV. Pius pápa (1559 – 1565) később az „*Inter Assiduas*” kezdetű bullájában rögzítette, hogy tudomása szerint Szent I. Damasus (Damáz) pápa (366 – 384) uralkodása alatt Szent Bazil (Vazul) Caesarea püspöke a városa határában 369/70 környékén ispotályt alapított a leprások ápolására. Vannak, akik ebben látják a rend jogelődjét, mivel a püspök ezt az ispotályt kifejezetten Szent Lázár oltalmába ajánlotta. Olyan feltevésről is

¹⁷⁰ Török, 131. o. és KL

¹⁷¹ Hunyadi-Pósán, 117. o.

¹⁷² www.saint-lazarus.org/index.php/tortenet (letöltve: 2014-01-25)

¹⁷³ Falus, 2013/B., 39-50. o.

olvashatunk, amely szerint a a testvérület 629- ben Hérakleiosz bizánci császár (610-641) uralkodása alatt alakult meg önálló rendként.¹⁷⁴

A fent vázolt lehetőségek mindegyike arra utal, hogy már jóval a szentföldi hadjáratok megkezdése előtt elkezdte működését az a leprakórház, amely a lazariták jogelődjének tekinthető. Amennyiben ez igaz, kijelenthetjük, hogy a Szent Lázár Lovagrend a legrégebbi, folyamatosan működő lovagrend. Ezt az elméletet támasztja alá a rend történetét feldolgozó David Marcombe,¹⁷⁵ valamint Adrian J. Boas¹⁷⁶ is, akik szerint a rend elődje valószínűleg egy - Jeruzsálem falain kívül működő - leprakórház volt. A Szentföld meghódítása után itt ápolták a keresztes hadjáratok alatt leprában megbetegedett templomos és johannita lovagokat is, és ez a testvérület kapott később rendi elismerést IX. Gergely pápától (1227-1241) 1227-ben. A testvérület ágostonos reguláját végül IV. Sándor pápa (1254- 1261) 1255 áprilisában erősítette meg, ettől kezdve viseli a lovagrend az „*The Ordinis Fratrum & Militum Hospitalis Leprosorum S. Lazari Hierosolymitani*” megnevezést.¹⁷⁷

Az ispotályt működtető testvérület már tevékenykedett az első keresztes háborúk idején, továbbá dokumentumokkal bizonyíthatóan különböző, Szentföldön harcoló lovagrendek esetlegesen leprában megbetegedett tagjai kerültek a falai közé.¹⁷⁸ A testvérület ílymódon fokozatosan vált Szent Lázár lovagrenddé. A templomos, vagy a johannita rendből való kiválás elméletét viszont nem támasztja alá sem pápai bulla, sem pedig egyéb okirat. Léteznek kétségkívül adatok arra vonatkozóan, hogy a rendbe később átléptek a leprában megbetegedett templomos és johannita lovagok, ám ezek nem értelmezhetők bizonyítékként arra, hogy akár az egyik, akár a másik lovagrend lett volna a lazariták jogelődje.

Mivel - a többi lovagrendtől eltérően - a lazarita rend elődje már abban az időben működött, amikor a lovagrendek, a lovagi eszme, valamint a Szentföld visszafoglalásának gondolata még meg sem fogalmazódott, nem ismeretes, hogy a testvérület kezdetben milyen szabályzat

¹⁷⁴ Rihmer, 35. o.

¹⁷⁵ Marcombe, 11. o.

¹⁷⁶ Boas, 28. o.

¹⁷⁷ Marcombe, 11. o.

¹⁷⁸ Boas, 29. o.; Marcombe, 13. o.

alapján működött és az sem, hogy első statútuma mikor keletkezett. Arra vonatkozóan azonban már rendelkezünk adatokkal - még hozzá világi jogkönyvből és a templomosok szabályzatából egyaránt - hogy a XII. században a lazarita lovagrendet általános elismertség övezte. Az 1197 és 1205 között II. Amalric jeruzsálemi király (1197-1205) részére írt „Livre au Roi”¹⁷⁹ szintén utalt a lazariták lovagrendjére, amikor rögzítette, hogy minden leprában megbetegedett lovagnak kötelessége Szent Lázár konventjéhez csatlakozni. A templomosok nagy regulája pedig 1261-ben egyenesen előírta a leprás templomos lovagok számára, hogy a Szent Lázár Rendbe lépjenek át, azonban a templomos rendtársaknak el kellett őket látniuk életük hátralévő részében.¹⁸⁰ Ezek a dokumentumok azonban álláspontom szerint nem szolgáltathatnak alapot arra, hogy kijelentsük: a templomos, vagy a johannita rendből kivált leprás lovagok alapították valamikor Szent Lázár rendjét. Fontosnak tartom ugyanakkor megemlíteni azt is, hogy - amennyiben valamelyik már működő rendből vált volna ki a lazarita rend - a fennmaradt pápai bullák valamelyike erre a tényre bizonyosan utalt volna, azonban ilyen utalás egyik fennmaradt okiratban sem szerepel.

6.3 A LAZARITA REND MŰKÖDÉSE

Az mindenesetre bizonyos azonban, hogy ez a lovagrend alkalmas volt arra, hogy a megbetegedett harcosokat az egészségesektől elkülöníthessék. A jól szervezett testületben a lovagok hasznosíthatták harci képességeiket, hiszen a lepra, mint lassú, hosszú lefolyású betegség, nem akadályozta meg, hogy továbbra is kitűnő katonák maradjanak. A lovagok megtudták védeni a szerzeteseket a szaracénokkal szemben, viszont a szerzetesek is biztosították a lovagok részére az abban a korban lehetséges legjobb orvosi ellátást. Az ispotályba nem csak rendtársakat és más lovagokat, de beteg zarándokokat is befogadtak. Miközben tehát a Rend működését inkább a kórházi tevékenység dominálta, a Lázár lovagok számos csatában is részt vettek. A hadjáratokban leginkább felderítő hadtestként működtek, így megoldható volt az egészséges lovagoktól való elkülönítésük is.

¹⁷⁹http://www.fordham.edu/academics/programs_at_fordham_/medieval_studies/french_of_outremer/sources_by_locale/levant/legal_texts/livre_au_roi_79635.asp (letöltve: 2014-01-25)

¹⁸⁰ Hunyadi-Pósán, 117. o.

Az 1253. évi ramallahi ütközetben a rend valamennyi leprás tagja odaveszett. Ez az esemény készítette IV. Ince a pápát (1243-1254) egy dekrétum kiadására, amely kimondta, hogy a nemes rend nagymesterének nem kell többé az addigi hagyományok szerint, leprásnak lennie.¹⁸³

A pápák a kezdetektől szívesen támogatták az elsősorban betegápolással foglalkozó rendet. 1265-ben felmentették őket a püspökök joghatósága alól, és közvetlenül a jeruzsálemi pátriárka iurisdictionja alá rendelték őket. 1265-ben IV. Kelemen pápa (1265-1268) a nyugati kereszténység valamennyi leprosoriumára kiterjesztette a védelmét. Az európai leprakórházakat természetesen nem kivétel nélkül a lazariták működtették, azonban tény, hogy ennek a rendnek az ápoló tevékenysége a lepra ápolására korlátozódott. A rend európai elterjedése valószínűleg ezért függ össze a lepra terjedésével. Valószínűleg ez az oka annak, hogy nem alapítottak házakat a leprával kevésbé, vagy egyáltalán nem fertőzött területeken: Skandináviában, a Németalföldön és az Ibériai-félszigeten. A lepra-sújtotta országokban azonban a leprosoriaik száma az 1250-es évekig fokozatosan növekedett. A járvány csillapodása kisebb csapásnak bizonyult a lovagrend számára, mint a Szentföld elvesztése. Akkon eleste után központjukat Franciaországba, Boigny-ba helyezték át, mivel az akkori nagymesterük francia volt.¹⁸⁴

A leprás megbetegedések csökkenésével a kizárólag ennek ápolására létrejött lovagrend elveszítette a célját. A rend német ága végül a XV. században beolvadt a johannita rendbe.

6.4. A LEPRÁSOK ELKÜLÖNÍTÉSE

A középkorban bizonyos tisztelettel és félelemmel tekintettek a poklosokra. „Míg azonban az ókori orvosok nagyobb része aggodalom nélkül megtagadta az orvosi segítséget a gyógyíthatatlan betegektől, és a pogány orvosok járványok idején elmenekültek a fertőzött betegek elől, utcán hagyva a haldoklókat is, a kereszténység a betegek ápolásának új

¹⁸³ Rihmer, 35. o.

¹⁸⁴ Hunyadi-Pósán, 118-119. o.

dimenzióját hozta. A kereszténység új szelleme – a felebaráti szeretetről szóló tan - , mely az emberi méltóság felismerésén alapul, felkarolta a szegényeket és a betegeket”.¹⁸⁵

A legelső leprosoriumot, folyóvíz mellé települt, kifejezetten csak leprásokat ápoló ispotályt, Kr. u. 720. tájékán Otmár St. Gallen-i apát építtette, noha - mint azt korábban már említettem - a III. században Szent Vazul már külön kórházat is létesített a leprások számára. A XI-XIII. században Franciaországban már 2 ezer, Európa-szerte pedig mintegy 20 ezer leprakórház sem tudta befogadni a betegeket, bár ezek javarészt többféle más betegség, mint például rák és egyéb nem fertőző bőrbajok ápolását is magukra vállalták. A fertőzés megelőzése céljából a kint maradottakat fehér bot, zászló, illetve kereplő használatára kötelezték, és „*Maledij Ampi*” néven még külön hivatalt is szerveztek a leprások felkutatására. Az elengedhetetlennek tűnő közegészségügyi elkülönítést egy sor intézkedéssel is alátámasztották, mint IX. Gergely pápa 1230. évi decretálisai, vagy a III. lateráni zsinat határozata a leprások részére külön oratóriumok és temetők létesítéséről. Mindezt azonban igyekeztek lehetőség szerint humánus keretek között lebonyolítani. A betegeket a templomból pap vezetésével, körmenettel kísérték ki az elkülönítés helyére, majd visszatérve külön imát mondtak értük. A szertartás neve: „*ritus de separatione leprosorum*” volt.

Frederick William Faber ¹⁸⁶ 1842-ben írt, majd 1857-ben lektorált kiadásban megjelent „*Sir Lancelot*” című költeményében az elkülönítés szertartását így írta le:¹⁸⁷

¹⁸⁵ Buda, 2004., 3. o.

¹⁸⁶ Faber, Frederick William (1814-63) angol himnusz-költő és teológus. 1845-ben áttért a római katolikus hitre.

¹⁸⁷ idézi: Buda, 2004., 62. o.

<i>„...Világ zajától elhozzák a poklost,</i>	<i>Elől menének a kereszt jelével</i>
<i>Vizet, szenteltet hintettek fejére</i>	<i>Kísérve őt a cella ajtajáig;</i>
<i>Jelül, hogy az Úr áldozatja léssen,</i>	<i>S belépve igyen végleg a világtól</i>
<i>Ujjast adának rá, kést és világot,</i>	<i>Elválva éle kiseded kunyhájában.</i>
<i>Sípot kapott, hogy sorsit, ha vágya</i>	<i>Csupán urunk feltámadása napján</i>
<i>Jelző szavával biztos értesítse;</i>	<i>Nyer engedélyt kilépni távolabbra,</i>
<i>Kosárt helyeztek a beteg elébe,</i>	<i>Mert e napon a sirok is kiadták</i>
<i>Mely elfogadja az irgalom falatját...</i>	<i>Lakóikat, s nem tarthatták meg őket...”</i>

6.5. A LAZARITÁK MAGYARORSZÁGON

Magyarországra viszonylag korán, már a XII. században betelepültek a lazarita lovagok. Egyes feltételezések szerint 1162-ben jelentek meg a Bakonyban, még hozzá a Bakonybéli Apátság erdejében. Erre egy Pannonhalmán őrzött 1381-ben íródott országbírói oklevél utal.¹⁸⁸ A lovagok első biztos okleveles említése azonban 1181-ből való, amely a lovagrend esztergomi ispotályáról szól.¹⁸⁹ Itteni birtokuk nevét őrzi ma is a Szent Lázár domb, ahol temploma és kórháza is állt a rendnek. Ezt az ispotályt azonban 1241-ben a tatárok lerombolták.¹⁹⁰

II. Géza király uralkodásának éveiben alapították a legtöbb gyógyító klostrot: Budán, Esztergomban, Csurgón, Szentén, Kolozsvárrott, Füzitön, Szemenyén és Borsán. A régebbi iratokban előforduló *Lázár-* és *Poklos-* összetételek (Lázárfalva, Lázárföld, Lázári, Pokolfalu,

¹⁸⁸ Rihmer, 37. o.

¹⁸⁹ MSI 128. o.

¹⁹⁰ Rihmer, 2008. 37. o.

Poklostelek, Poklosháza stb., de a városokban a Lázár utcák is) arra utalnak, hogy ezeken a helyeken egykoron leprosoriumok, leprakórházak, lepratelepek működtek.¹⁹¹

Az „Insula Lazari” premontrei apátság (1262), amelyet a baranyai Körös vize fogott közre, korábban valószínűleg szintén a lazarita lovagoké lehetett. A mai Szigetvár területén ugyanis a XIII. században egy premontrei monostor állott, amelyet IV. Béla király alapított a XIII. század második felében. A monostor emlékét mára csupán egy kőszobor-töredék őrzi, amely a mai templom tornya alatt bújik meg.¹⁹² Közelében, az Almás-patak árterületén feküdt Lázársziget, amely később a nemes Szigeti család birtoka volt.¹⁹³ A család őse Macrinus volt, és utódai a "Szigeti" nevet csak a XIV. században vették fel.¹⁹⁴ Ezt a kora Árpád-kori települést a XIII. századi oklevelekben Körösmonostornak („aqua Kewrus”) is nevezték.¹⁹⁵ A falu a Negol nembéli Körösi család birtoka volt, ahol a nemzetség monostort is építtetett. Valószínűleg ezzel az épülettel azonos a lázárszigeti premontrei monostor, amelynek fekvését Hugo határozta meg Annalesében.¹⁹⁶ A forrás szerint a monostort 1294-ben a zábrovicei premonstrei monostor alá rendelték, azonban 1320-ban már az ócsai monostor filiájaként említik. A kutatók számára nehézséget okoz, hogy a helyiségre vonatkozó első oklevelek csak későbbi időszakból, a XIV. századtól kezdve maradtak fenn. Ezek arról tanúsítanak, hogy 1319-ben a Körösieket leánynegyed (quarta puellaris) miatt perlik, majd 1322-ben a monostor zalátai földje mellett fekvő földterületüket eladják.¹⁹⁷ Lebedy János „*Szent Lázár szigete*” című tanulmányában¹⁹⁸ Turóczi Lászlótól¹⁹⁹ Bél Mátyáson²⁰⁰ át egészen Czinár Mór²⁰¹

¹⁹¹ Falus, 2011., 249. o.

¹⁹² Reiszig, 1914.

¹⁹³ Reiszig, 1914.

¹⁹⁴ Reiszig, 1914.

¹⁹⁵ DI 1-105302.

¹⁹⁶ Annales, I. kötet 897. o.

¹⁹⁷ Győrffy, 1963. I. kötet 331-332. o.

¹⁹⁸ Lebedy

¹⁹⁹ Turóczi, 1729.

²⁰⁰ Bél, 1753.

²⁰¹ Czinár, II. kötet 32-33. o.

kutatásaiig alapos hivatkozásokkal támasztja alá azt az elméletet, amely szerint az "*Insula Lazari*" premontrei prépostság korábban a Szent Lázár lovagrendé lehetett.

Nem messze ettől a helytől, a Baranya megyei Szigetvár határában fekszik Patapoklosi község, Szigetvártól déli irányban pedig egy Poklostó nevű dűlőt ismerünk.²⁰² Ez utóbbi egy középkorban elpusztult hasonló nevű település nevét őrzi.²⁰³ Lebedy János Lengyeltóti János tanár közlése nyomán Poklosi falu eredete kapcsán egy szájhagyomány útján terjedő régi történetet idéz. A legenda arról szól, hogy ezen a területen vonultak át a Szentföldre tartó és az onnét visszatérő keresztes hadak. A visszatérő sereg katonái közül a hagyomány szerint itt különítették el a leprásokat, másnéven "bélpoklosokat", és egy barát gondozására bízták őket. Ők voltak "a szentföldi hadak itt maradt poklosi".²⁰⁴, ²⁰⁵.

A lázárlovagok jelenlétére utal az is, hogy Szigetvár közvetlen környezetében két település neve viseli, illetve viselte a legendája szerint leprásokat ápoló Árpádházi Szent Erzsébet (1207-1231) nevét: Nyugotszenterzsébet és a már elpusztult Szolád Szent Erzsébet. Rihmer Aurél történész felveti annak lehetőségét is, hogy Szent Erzsébet még életében kapcsolatban állt Szent Lázár lovagjaival, akik a halála után emlékét a birtokuk körüli települések elnevezésével őrizhették meg, amikor arra utal, hogy 1223-ban a Szent Lázár Lovagrend egyik lovagja ment Magyarországról Thüringiába Szent Erzsébethez. Szent Erzsébet ugyanebben az évben alapította a Gótha-i Szent Mária Magdolna ispotályt, és ennek működtetésével 1229-ben a Szent Lázár lovagjait bízta meg. Később kialakította az Eisenach-i ispotályt is, amelyet ismét nekik adományozott. Szent Erzsébet alapítása volt továbbá a Marburgi Szent Ferenc kórház is, ahol szintén leprásokat ápoltak, azonban ez az intézmény végül a ferences rendé lett. Ebben az időben a leprások ápolásával már nem kizárólag a Szent Lázár lovagrend foglalkozott, hanem az 1209-ben alapított ferences rend is. A két rend között kialakult vetélkedés legfontosabb motivációja valószínűleg anyagi okokban keresendő, hiszen az adományok begyűjtése révén tartotta fenn magát mindkét szervezet. A két rend közötti vita végére 1267-ben IV. Kelemen pápa tett pontot, amikor is rendeletben kötelezett minden

²⁰² Pesti, I. kötet 436. o.

²⁰³ Pesti, I. kötet 447. o.

²⁰⁴ Lebedy

²⁰⁵ Vargha-Kis

bélpoklost, hogy - kiközösítés terhe mellett - bevonuljon a Szent Lázár Rend valamelyik ispotályába és vagyonát is az őt élete végéig ápoló rendre hagyja. Mivel Szent Erzsébet megözvegyülése után Assisi Szent Ferenc harmadrendjének a tagja lett, bizonyíthatóan nem csak a lazarita renddel, hanem a ferences renddel is kapcsolatban állt. Ebből következően nem bizonyos, hogy melyikükön keresztül került közel a leprás betegekhez. Mivel azonban a ferencesek hazánkban csak később, 1228 környékén jelentek meg - méghozzá éppen Esztergomben - nagyon valószínű, hogy Szent Erzsébet a lazarita lovagok által szembesült először a leprás betegek ápolásának feladatával.²⁰⁶

Szent Lázár lovagjai tehát kifejezetten a leprás betegek ápolását tűzték ki maguk elé célul. Mivel hiteleshelyi tevékenységet nem folytattak és fegyveres harcokban csak szükség esetén vettek részt, politikai befolyással, nagy vagyonnal nem rendelkeztek. A leprás esetek számának csökkenésével, valamint a polgári betegápolás térhódításával jelentőségük hanyatlásnak indult. Végül 1490-ben a magyar rendtartomány birtokai is a magyarországi johannita rendtartományhoz kerültek.²⁰⁷

6.6.A LEPRÁ ERDÉLYBEN - A SEGESVÁRI LEPRÁ-SZÓSZÉK

A leprát Európában a legnagyobb számban a XI-XIV. században diagnosztizálták. Tetőfokát a XIII. században érte el, de még a XVIII. század sem volt mentes tőle. Erdélyben a XV. században találunk először leprával kapcsolatos adatokat. A diagnosztizált leprásokat mindenhol elkülönítették. Erre a célra épültek az első leprosoriumok Brassóban (1413), Feketehalmon (1413), Besztercén (1454), Szebenben (1474), Kolozsvárott (1559), Rozsnyón (1575) és Segesvárott (1575).²⁰⁸

Segesváron, annak Siechhof városrészében, már 1461-ben találunk a város iratai között említést kórházról, amely azonban csak a szegények, aggok, rokkantak, nyomorékok felvételére szolgált. 1549-ben még mindig csak egy kórházról van szó, azonban 1575-től már két kórházról írnak, melyek közül az újabb a leprosorium. Ez a városon kívül, a Küküllő jobb

²⁰⁶ Rihmer, 37. o.

²⁰⁷ Hunyadi-Pósán, 119. o.

²⁰⁸ Pataki, 246. o.

partján épült egy puszta részen, amelynek „Gringraas” volt a neve. A kórház tulajdonképpen pár kunyhóból állott - mint azt Faber is leírja fent már idézett költeményében - melyek közül egy még a XIX. század elején is fennállt. A kórház közelében építettek egy kis templomot is, külső oldalán szószékkal, mivel a néha 20-30 évig is sínylődő leprásoknak szükségük volt lelki vigasztalásra, azonban a templomba bemenni nem volt joguk. A templom környéke ma már be van építve, lakóházak veszik körül ezt a szomorú emléket. A templom hátsó oldalától pár méterre gazos vasúti sín fut. Ezen a helyen állt a hajdani kórházépület. A lepra-szószéket - amelyet 1684 óta már nem használtak - a kíváncsi szemek előtt a szomszédos veteményeskertben futó tök levelei takarják el. A kezdetben katolikus, majd a XIX. századtól lutheránus magyar templomot a segesvári román görög katolikus egyház már évtizedekkel ezelőtt átvette. Bár Segesvár város turisztikai honlapján²⁰⁹ szerepel a műemlék, nem járnak erre turisták.

A segesvári lepra-szószék (a szerző felvétele, 2013 július)

²⁰⁹ http://www.welcometoromania.ro/Sighisoara/Sighisoara_Biserica_Leprosilor_m.htm (letöltve: 2014.01.27.)

A Küküllőn át egy híd vezet ide a városközpont felőli oldalról, amely a XVI. században még a „*Pons Leprosorium*” nevet viselte.

6.7. FORRÁSOK

Bél, Mátyás: *Compendium Hungariae geographicum*. Pozsony. 1753.

Boas, Adrian J.: *Jerusalem in the Time of the Crusades: Society, Landscape and Art in the Holy City under Frankish Rule*. Routledge. 2001.

Boroviczény, Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stefani*. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. IN: *Orvostörténeti Közlemények*. 1991-92.

Buda, József: *A betegápolás története*. PTE. Pécs. 2004.

Czinár, Mór: *Damiani Fuxhoffer benedictini Pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo. Recognavit, ad fidem fontium revocavit et auxit Maurus Czinár*. Pest. 1858-1860. II. kötet

Debreceni-kódex. 1519. E. Abaffy Csilla tanítványainak másolása eredményeként kiadta: *Argumentum Kiadó- Magyar Nyelvtudományi Társaság*. Budapest. 1997.

European Drug Index: *European Drug Registrations, Fourth Edition*. European Society of Clinical Pharmacy. Amsterdam. 1997.

Győrffy, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I-III. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1963. I. kötet

Falus, Orsolya: *Chapters from the legal history of leprosy*. IN: *Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies*. Volume 2. Number 1. 2013. Scientia Hungarian University-Scientia Publishing House. Kolozsvár. 39-50. o.

Falus, Orsolya: *Lepre - stigma a XXI. században* IN: *Orvosi Hetilap* 152. évf. 7. szám. 2011. 246-252. o.

Hugo, Carolus Ludovicus: *Sacri Ordinis Praemonstratensis Annales I.-II., Nanceii*. 1734-36. I. kötet

Hunyadi, Zsolt-Pósán, László: *Krisztus katonái. A középkori lovagrendek*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2011.

Katolikus Biblia. Szent István Társulat. Budapest. 1973.

Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. (Ford.: Geréb, László) Magyar Hírlap és Maecenas Kiadó. Budapest. 1993.

Knauz, Nándor (Szerk.): Monumenta Ecclesia Strigoniensis. I. Esztergom. 1874.

Lebedy, János : Szent Lázár szigete. Szigetvár. 2006.

Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény.

Marcombe, David : Leper Knights. Rochester. NY. Boydell Press. 2003.

Pataki, Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba. 2004.

Pesti, János (szerk): Baranya Megye Földrajzi Nevei. I-II. Baranya monográfia sorozat. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 1982. I kötet.

Reiszig, Ede: Somogy vármegye községei IN: Magyarország vármegyéi és városai (szerk: Borovszky, S.) Budapest, 1914.

Rihmer, Aurél: Árpád-házi Szent Erzsébet és a Szent Lázár Lovagrend kapcsolata. IN: Acta Historica Turiciensia. XXIII. évf. 2. szám. A Zürishi Magyar Történelmi Egyesület 55. sz. kiadvány. Budapest-Zürich. 2008. Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére tudományos emlékülés. Esztergom. 2008. 35-37. o.

Török, József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

Turóczi, László: Ungaria suis cum regibus compendio data, Tyrnaviae, 1729.

Vargha, Károly-Kis, Dániel: Régi regék Zrínyi földjén. Szigetvári Várbaráti Kör. Szigetvár. 2006.

„*Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.*”

/Zsoltárok könyve. 115,1/

7. A TEMPLOMOS LOVAGREND

7.1. A TEMPLOMOSOK REJTÉLYE

1307. október 13-án, pénteken Guillaume de Paris pápai inkvizítor parancsára, de valójában IV. Szép Fülöp francia király (1285-1314) nyomására a Francia Királyságban egyetlen éjszakán letartóztatták valamennyi templomos lovagot. Krisztus tagadásával, bálványimádással, valamint szodómiával vádolták őket. A pápa, V. Kelemen (1305-1314), aki az intézkedést eltúlzottnak találta, 1311-ben összehívott ugyan egy zsinatot a franciaországi Vienne-be, azonban a tanácskozást Szép Fülöp hadseregének gyűrűjében tartották, így a döntés előre látható volt. A zsinat döntését a pápa a „*Vox in excelso*”, illetve később az „*Ad providam*” kezdetű bulláiban összegezte. Az első bizonyítékok hiányában felmentette a rendet, de kimondta, hogy az nem folytathatja tovább a tevékenységét: „*(...)a fentnevezett templomos rendet szívből jövő keserűséggel és bánattal feloszlatjuk, alkotmányát megszüntetjük, a szent zsinat egyetértésével örökös tilalom alá vonjuk.*”²¹⁰ A második viszont azt hangsúlyozta, hogy nem alkalmazható a kollektív bűnösség elve, tehát minden egyes lovag ügyét egyedileg kell kivizsgálni, és csak a bűnösöket szabad büntetni. Ugyanez a bulla a johannitáknak rendelte átadni a templomosok javait. A dicstelen per végső felvonásaként a templomosok utolsó nagymesterét, Jacques de Molay-t máglyán égették meg 1314. március 18-án.²¹¹ A király, aki a rendnek hatalmas összeggel tartozott, már a letartóztatások napján elrendelte a saját adósságlevelei megsemmisítését.

Jacques de Molay a máglyán utolsó szavaival 40 napon belül Isten ítélőszéke elé idézte a pápát, és egy évre rá Szép Fülöpöt. A kivégzés után 37 nappal, április 20-án, V. Kelemen pápa bélgyulladásban meghalt. Nyolc hónappal később Szép Fülöp Fontainebleau-ban

²¹⁰ Idézi: Howarth, 326. o.

²¹¹ Hunyadi-Pósán, 37-38. o.

lezuhant a lováról, megbénult, és november 29-én 46 éves korában elhunyt. Ugyanebben az évben Nogaret, aki a király megbízásából az egész ügyet lebonyolította, rejtélyes körülmények között távozott az élők sorából. A pert megindító feljelentők sem kerülhették el a sorsukat. Esquieu de Floyrant leszúrták, Gérard Labernát és Bernard Peleet-t felakasztották. Enguerrand de Marigny 1315-ben a montfauconi akasztófán végezte.²¹² 1791-ben a francia királyi családot éppen abba a toronyba zárták, ahol 1307. október 13-án a győztes Szép Fülöp tért nyugovóra, miközben a templomosokat tömlöcbe vetették. Azt is beszélnek, hogy 1793. január 21-én, amikor XVI. Lajos király (1774-1792) feje a kosárba hullt, valaki felkiáltott a tömegből: „Jacques de Molay, bosszút álltunk a halálodért!”²¹³ A lovagrend sokat emlegetett „mesés kincseit”, a Szent Grált, mindmáig nem találta meg senki, noha sokan és sok helyen keresték.

A templomosok rejtélye a középkoraszok egyik legdivatosabb kutatási témája. Történetük egyik legismertebb feldolgozója Malcolm Barber²¹⁴,²¹⁵, azonban érdekes kérdéseket vet fel ezzel a lovagrenddel kapcsolatosan a templomosokat a szabadkőművesek utódainak tartó Michael Benson²¹⁶ is. A templomos lovagrend történeti kronológiáját részletesen George Smart²¹⁷ dolgozta fel.

7.2. A TEMPLOMOS REND ALAPÍTÁSA

A keresztes hadjáratoknál, különösen az első esetében (1096-1099), még ott lobogott az a „misztikus” láng, amely a középkor emberét az Úr életének színhelyére, a Szentföldre vonzotta. Miután pedig 1099-ben Jeruzsálemet a keresztény hadak elfoglalták és a zarándoklatok ismét elindulhattak, a mindennapok szüksége hívta létre azokat az intézményeket, amelyek egyszerre védelmezték a Szentföldet, a zarándokokat, s ha kellett,

²¹² Charpentier, 206-207. o.

²¹³ Charpentier, 200. o.

²¹⁴ Barber, 1994.

²¹⁵ Barber, 1978.

²¹⁶ Benson, 2005.

²¹⁷ Smart, 2005.

ápolták a betegeket is. Az új körülmények azonban olyan új intézményeket hívtak életre, amelyekre addig nem volt szükség.

A keresztes lovagok az elfoglalt Jeruzsálemben megalapították a latin királyságot és a latin patriarkátust, ami a nyugati egyházi intézmények helyi megtelepítését jelentette. A Szent Sír templom papsága Arnulf pátriárka parancsára 1114-ben kanonoki testületet hozott létre. A Szent Sír szabályozott kanonokjai rendjéhez kapcsolódva nem sokkal ezután néhány francia lovag fogott össze egy cél érdekében „jámbor világiak” testvérületeként.²¹⁸

1119-ben kilenc istenfélő lovag jelent meg a champagne-i Hugues de Payns vezetésével az éppen akkoriban királlyá koronázott II. Balduin jeruzsálemi király (1118-1131) előtt. Azzal a kéréssel fordultak az uralkodóhoz, hogy támogassa őket törekvésükben, mely szerint a Jaffa és Jeruzsálem közti zarándokúton a békés zarándokok védelmét ellássák. A király beleegyezett a kérésbe. Palotájának azt a részét engedte át a lovagoknak szálláshelyül, amelynek helyén korábban Salamon temploma állt. A Szent Sír kanonokjai szintén átadtak egy parcellát a templom helyén lévő birtokaikból. A lovagok a jeruzsálemi pátriárka, az amiens-i Gormond de Piquiny előtt letették a szegénység, szüzesség és engedelmesség hármas fogadalmát, és mivel Salamon egykori templomának helye lett a székhelyük, a „*Templom lovagjai*”-nak nevezték őket.²¹⁹

A Templomos Lovagrend eredetét két nagy középkori krónikás, Jacques de Vitry és Guillelme de Tyr írásaiból, valamint Clairvaux-i Szent Bernát (†1153) leveleiből ismerjük. Guillaume tyrusi érsek Palesztinában született 1130 körül, meghalt 1184 után. A XII. század 80-as éveiben az első keresztes hadjárat és a jeruzsálemi királyság történetét írta meg 1184-ig. Első 15 könyve kevésbé jelentős, más szerzőktől átvett kompiláció; a második részben azonban (16-23. könyv) fontos, a saját megfigyelésire és hivatalos okmányokra épít. Arab forrásokat is használ.²²⁰ A rend alapításáról az érsek így ír:

²¹⁸ Török, 123. o.

²¹⁹ Charpentier, 11. o.

²²⁰ Runciman, 222. o.

„Ugyanabban az évben (1118) néhány nemes férfiú a lovagok sorából, buzgók, vallásosak és istenfélők, a patriarcha úr kezében a szerzetes kanonokok módjára Krisztus szolgálatára kötelezték magukat: tisztaságban, engedelmisségben és tulajdon nélküli életre örökös fogadalmat tettek. Ezek között az elsők és legfőbbek tiszteletre méltó férfiak voltak: Hugues de Payens és Geoffrey de Saint Audemar. Mivel sem templomuk, sem saját házuk nem volt, a király ideiglenesen lakást engedett nekik abban a palotában, mely az Úr temploma mellett dél felé van.(...) Az első dolog, amire a patriarcha úr és a többi püspök bűnbocsánat mellett kötelezte, az volt, hogy az utakat főként a zarándokok biztonsága érdekében főként a rablóktól és az útonállóktól őrizték. Alapításuk után 9 évvel is még világi öltözetben jártak, és azokat a ruhákat használták, amelyeket az emberek ajándékoztak nekik lelkiük üdvére. Égül is a kilencedik évben a franciaországi Troyes mellett zsinatot tartottak. Ezen részt vettek a reimsi és soissons-i érsek urak az alájuk rendelt püspökökkel, továbbá az albanói püspök, mint az apostoli szentszék követe(...)Itt Honorius pápa és István jeruzsálemi patriarcha úr kívánságára szabályt állapítottak meg és fehér öltözetet írtak elő részükre. Mikor pedig már kilenc esztendeje folytatták ezt az életmódot és még mindig csak kilencen voltak, számuk hirtelen növekedni kezdett, és birtokaik is megsokasodtak. Azután pedig Jenő pápa úr idejében, ahogy beszélük, vörös posztóból, hogy mások közt fölismerhetők legyenek, keresztet varrattak köpenyeikre, mind a lovagok, mind az alsóbbrendű testvérek, kiket szolgálóknak mondanak. Seregük oly mérhetetlenül megnövekedett, hogy ma már a konventben közel 300 lovag van, kik fehér chlamysba (köpenybe) öltözködnek, nem számítva a testvéreket, kiknek csaknem végtelen a száma. A tengeren túl és innen hatalmas birtokaik vannak úgyannyira, hogy nincs már a keresztény világban olyan tartomány, mely javaiból e testvéreknek részt ne engedett volna, és azt mondják, hogy gazdagságuk a királyokéval vetekedik...” (Guillelmi Tyrensis archiepiscopi historiae rerum transmarinarum lib. XII. c. 7.)²²¹

Szent Bernát a templomos rendet kezdeményező 9 lovag egyikének, André de Montbardnak volt az unokaöccse. Ez a fiatal ciszterci szerzetes, aki a clairvaux-i apátságot 25 évesen alapította, a lovagrendnek az 1129-es troyes-i zsinaton elfogadott regulája megszövegezésében is részt vett. „*Liber ad milites templi de laude novae militiae*” (A templom lovagjainak az új lovagság dicséretéről szóló könyv) című kiáltványát - amely az új

²²¹ Idézi. Runciman, 526-527. o.

lovagrend népszerűsítését célozta meg - széles körben terjesztették.²²² Szent Bernát ebben így ír a templomos lovagok viselkedéséről:

„ A lovagok az előljáró parancsa szerint indulnak el és térnek vissza, azt öltik magukra, amit ő ad, s nem szereznek máshonnan ruhát és élelmet. Mind a táplálkozásban, mind a ruházkozásban tartózkodnak minden túlzástól, megelégszenek a legszükségesebbekkel. Közösségben élnek, teljes vidámságban és józanságban, feleség és gyermekek nélkül. És hogy ne legyen híja az evangéliumi tökéletességnek, azonos szokás szerint egy házban, teljes szegénységben élnek együtt, s a lélek egységének megtartására törekednek a békeség kötelékében. Mondhatnánk, hogy az egész közösségnek egy a szíve-lelke, s így semmiképpen sem a saját szándékukat, hanem az előljáró akaratát igyekeznek teljesíteni. Sohasem ülnek tétlenül, s nem kóborolnak kíváncsiságuktól hajtva, hanem - ha nem harcolnak, ami pedig ritkán fordulhat elő - helyrehozzák fegyvereik és ruházatuk hibáit, kijavítják, ami elvásott, rendbe szedik, ami szétesett -, hogy ne kapják ingyen a kenyeret.”²²³

Clairvaux-i Bernát az új szerzetesrendnek, a cisztercieknek nagy tekintélyű apátja lett a második keresztes hadjárat propagandistája is. „Az évszázad kimérájának”, „mézajkú tanítónak” nevezték őt a kortársai.²²⁴

Walter Zöllner a keresztes háborúk történetét feldolgozó művében a templomos rend lovagjainak esküszövegét is közli:

„Én, ..., a Templom Rendjének lovagja, Jézus Krisztusnak, az én uramnak és az ő vikáriusának (helytartójának), a szuverén pápának és az ő utódainak állhatatos, töretlen engedelmességet és hűséget fogadok. Esküszöm, hogy nem csupán szavakkal, hanem fegyverrel és minden erőmmel is védelmezni fogom a hit misztériumait(...)Hasonlóképpen fogadom, hogy a rend szabályainak megfelelően a rend nagymesterének alárendelem magam és iránta engedelmes leszek(...), hogyha a szükség megkívánja, mindenkor átkelek a tengeren, hogy harcba vonuljak, hogy segítséget nyújtok a hitetlen királyok és fejedelmek ellen, és hogy

²²² Török, 124. o.

²²³ Clairvaux-i Szent Bernát, IV. rész. 177-181. o.

²²⁴ Zöllner, 106. o.

három ellenséges személy elől nem menekülök el, hanem - amennyiben hitetlenek - szembeszegülök velük."²²⁵

Eleinte „szegény lovagoknak” (*pauperes commilitiones Christi*) nevezték a rend tagjait, mivel eleinte sem egyenruhájuk, sem elegendő lovuk nem volt. Pecsétjükön is az látható, amint - ahogyan arról a korabeli források tudósítanak - két lovag kényszerült egy ló hátára ülni.

A templomosok pecsétje²²⁶

Ez az elnevezés azonban hamarosan alaptalanná vált, ugyanis a rend részére juttatott adományok és a számukra biztosított mentességek folytán hamarosan minden idők leggazdagabb civil szervezetévé nőttek ki magukat.

Az első évtizedben a Szent Sír szabályozott kanonokjainak hatására még a Szent Ágoston-i regulát követték, majd a troyes-i zsinaton saját szabályzatot hagyott jóvá a részükre a pápa. Az új jeruzsálemi pátriárka, Étienne de Chartres (1128-1130) ezután további, gyakorlati jellegű módosításokat eszközölt a szabályzatukon. A rendtagok három csoportba oszlottak. A harcosok csoportja a rend nemesi származású lovagjaiból állt. Ők ciszterci mintára fehér köpenyt és rajta vörös keresztet viseltek. Ezt a viseletet Szent Bernát tanítványa és pártfogoltja, Boldog III. Jenő pápa (1145-1153) engedélyezte a számukra. A második csoportba a felszentelt papok vagy káplánok tartoztak. Ők celebrálták az istentiszteletet, azonban fegyvert nem foghattak a kezükbe. A fegyverhordozók („*armigeri*”) és a kézművesek („*famuli*”) a

²²⁵ Zöllner, 228. o.

²²⁶ Prawer, 492. o.; Idézi: Dobroniák, 21. o.

lovagok segítői voltak. Ruházatukat fekete köpeny fedte, amelyen ők is vörös keresztet viseltek.²²⁷

A rend vezetése számára meglehetősen korán nyilvánvalóvá vált, hogy - bár a zarándokok megóvása, illetve a hit védelmének érdekében kifejtett tevékenységük elsősorban a Szentföldre köti őket - az anyagi erőforrások előteremtésének színhelyei az európai keresztény királyságokban létrehozott preceptoriumok, amelyeknek kiváltságokra van szükségük. A templomosokat azonban eredeti célkitűzésük a latin Kelethez kötötte, ezért a jeruzsálemi központ kialakítása után 1130-ra megszerezték az Antiókiától északra fekvő Baghras várát, majd az 1140-es évek végére a Jeruzsálem és Ramla között fekvő Toron várát is, amely a forgalmas zarándokút védelmét hatékonyan segítette elő. Az 1160-as évekig már mintegy 600 lovag és 2000 szolgáló testvér állomásozott a Szentföldön. Számukat és katonai erejüket növelendő, rendszeresen fogadtak fel zsoldosokat, illetve könnyűlovas egységeikbe helybelieket. Ekkorra már a szabályzatukat is kibővítették újabb cikkelyekkel, például a nagymester megválasztását, vagy a büntetéseket illetően, sőt, rögzítették a rend szervezeti felépítését is (Status Hiérarchiques). Ez alapján bizonyosan állíthatjuk, hogy az 1165 körüli időszakban templomos rendtartományok működtek a Francia Királyságban, Angliában, Poitouban, Aragóniában, Portugáliában és a Magyar Királyságban. Az Ibériai-félszigeten már az 1130-as évektől birtokoltak várakat (Granena, Monzón, Miravet), míg a Német-Római Császárság területén a II. kereszties hadjárat idején jutottak első birtokaikhoz. Természetesen a területi egységek szervezése folyamatos maradt, így a preceptoriumok szaporodásával újabb és újabb tartományok jöttek létre. A XIII. században már Cipruson, Aquitániában, Normandiában, Auvergne-ben, Lombardiában, Toszkánában, a Pápai Államban és Szardínia szigetén is működött rendtartományuk. A területi terjeszkedést jelzi az is, hogy a XIII. század közepétől kezdődően okleveleikben új kifejezéssel találkozunk: „*visitor*”-nak nevezték az eddig „tengeren inneni mesterként” (*magister cismarinis*) ismert tisztségviselőt. Ebből többen is kineveztek egyszerre, hogy a kontinens egészét képesek legyenek felügyelni. A szoros felügyelet oka egy modern kifejezéssel magyarázható: profitmaximalizálás.²²⁸

²²⁷ Török, 125. o.

²²⁸ Hunyadi-Pósán, 27-32.

A pápaság a templomosok növekvő erejétől tartva, annak érdekében, hogy könnyebben ellenőrizhesse és befolyásolhassa a rendet, a templomos és a johannita rendek egységesítését szorgalmazta. Ezek a törekvések Akkon elestét követően már csak abból az okból is megerősödtek, mivel a Szentföld eleste után a zarándokok védelmének ügye okafogyottá vált. Az egyesítés ügye azonban az azt erősen támogató IV. Miklós pápa (1288-1292) halálával egy időre lekerült a napirendről. Legközelebb V. Kelemen pápasága idején merült fel ez a probléma, amelyet Szép Fülöp egyszerűen oldott meg a templomos rend felosztatásával.²²⁹

7.3. A TEMPLOMOSOK PÉNZÜGYEI

A templomos rend szervezőmunkájának a mai kor embere számára legcsodálatraméltóbb és legmodernebb eredménye a bankrendszer kiépítése. Nem felfedezésről van szó ebben a vonatkozásban, egyszerűen arról, hogy az újabb és újabb keresztes várak felépítése, a rend terjeszkedése hálózat kialakításának igényét vonta maga után. Ez a vállalkozás a kereskedelem fejlesztésével járt együtt, ugyanis a templomosok az utak kiépítésével, védelmével, az utak mentén pihenőhelyek, vendégfogadók és raktárak megépítésével egyszersmind a biztonságos árucseréhez szükséges feltételeket is megteremtették. A közlekedés fejlődésével, a szállítási feltételek javulásával egyenes arányban nőtt a kereskedelemhez szükséges pénz szerepe is. Ebben a korban a váltópénz nem papírból, hanem fémből készült. A fém pedig nehéz, szállításához tehát speciális közlekedési eszközökre, továbbá igavonó állatokra volt szükség. Az utak egyébként sem voltak biztonságosak, hiszen rablóbandák fosztogatták az utazókat. A templomosok a kockázat csökkentése érdekében birtokaik egész területén bevezették a váltólevél rendszerét. A váltó nem a templomosok találmánya: azt a velenceiek és a lombardok korábban is alkalmazták már. A megoldás rendkívül egyszerű. A megbízó a fém pénzt letétbe helyezte valamelyik - szükségszerűen a hozzá legközelebb eső - keresztes vár raktárában, mint egy bankfiókban, például Provins-ben, vagy Párizsban. A keresztes vár könyvelője a letét ellenében kiállított egy oklevelet, tartalma szerint váltólevelet, amely egy másik keresztes várban - mondjuk Toulouse-ban, vagy zarándoklat esetén éppen Jeruzsálemben - volt érvényesíthető. A megbízó itt felmutatta az oklevelet, és a tetszése szerint választott pénznemben átvehette a letétbe helyezett fém ellenértékét. A kereskedőnek és a zarándoknak így többé nem kellett a pénz szállításáról

²²⁹ Dreska, 110. o.

gondoskodnia, amely költséges volt, és korántsem biztonságos. Elegendő volt a váltólevelet magával vinnie. A templomosok a váltólevelek kiállításakor nyilvánvalóan felszámítottak valamennyi jutalékot. Ez az összeg azonban nem lehetett túlzottan magas, hiszen a rendszer elterjedt és működött, megérte tehát ezt a szolgáltatást igénybe venni.

Az egyetlen problémát az jelentette, hogy – míg a modern bankok ezért a műveletért kezelési költségnek álcázott kamatot számítanak fel - az egyház szigorúan tiltotta híveinek a jövedelemszerzésnek ezt a módját. Ezt a templomosok úgy hidalták át, hogy nem közvetlen díjat számoltak fel a tevékenységükért, hanem a zarándok távollétében kézizálogba vették annak birtokait, és a birtokos távollétében azokat ők használták, bevételeit ők élvezték.

Itt fontos megjegyezni, hogy az Árpád-házi királyok alatt megszilárdult magyar jogviszonyok szerint ez természetesnek tűnt, azonban - míg nálunk ismerték és használták a kézizálog jogintézményét - Nyugat-Európában már ekkor is kizárólag a jelzálogot ismerték. A jelzálogszerződés alapján azonban az ingatlan csak a kölcsön fedezetéül szolgált, azonban ténylegesen nem cserélt gazdát, még átmenetileg sem. A templomosok jelentős jövedelemre tettek szert az ilyen finanszírozási technikával, nem is beszélve azokról a zarándokokról, akik befizettek ugyan egy tetemes összeget az induláskor, de azt teljes egészében soha nem vették fel, mivel útközben történt velük valami.²³⁰

A templomosok „bankja” olyan megbízhatóan működött, hogy egy idő után vagyonkezeléssel is megbízták őket. Akinek volt valami vagyona, azt az ő felügyeletükre bízta, sőt, igen gyakran a könyvelést is a templomosokkal végeztette. Több püspökség mellett Franciaország királya is a templomosok párizsi rendházában tartotta a kincsestárát, könyvelője pedig a templomosok könyvelője volt.

A rend vagyona azonban nemcsak ezzel a tevékenységgel gyarapodott. A templomosokra testált adományok között a legkülönfélébb adók, tizedek és vámok is szerepeltek. A rend könyvelői ennek következtében kiválóan értettek az ilyen javadalmak beszedéséhez és számbavételéhez. A király ezért több esetben a templomosokat bízta meg a királyi adók

²³⁰ Hunyadi-Pósán, 32. o.

behajtásával is. Champagne és Flandria területén például a payns-i comtur hajtotta be a királyi adókat. Az összegyűjtött pénzt fegyveres kísérettel a párizsi rendházba szállították, és az ott őrzött királyi kincstárban helyezték el. A rend ezzel a tevékenységével tulajdonképpen a regálbérő szerepét töltötte be.

Mivel a templomosok hatalmas vagyonnal rendelkeztek, kézenfekvő volt, hogy kölcsönzéssel is foglalkozzanak. Hatalmas összegeket kölcsönöztek például Szép Fülöp francia királynak, aki másként nem tudta volna leánya hozományát kifizetni. Szép Fülöp eladósodása lett aztán a rend veszte a későbbiekben.

Gyakorta kölcsönöztek püspökök részére is, akik az ebben a korszakban megindult katedrális-építések finanszírozását ebből a pénzből biztosították. Szívesen foglalkozott a rend magánkölcsönökkel is. Fennmaradt oklevél tanúsága szerint a zaragozai Pierre Desde és Elisabeth nevű felesége számára 1135-ben folyósítottak személyi hitelt.²³¹

A templomosok még zálogkölcsönökkel is foglalkoztak. Az 1307-es letartóztatásukkor ugyanis leltár készült a tőlük lefoglalt vagyontárgyakról. Ebben a leltárban zálogtárgyak is szerepelnek. Szép Fülöp a saját számlájára íratta ezeket a kölcsönöket, és be is hajtotta a zálogtárgyak kiváltása fejében járó pénzt.²³²

A templomosok kezén tehát jelentős összegek forogtak, amelyből hatalmas vagyont lehetett volna összegyűjteni. Erre azonban csak olyan mértékben került sor, amennyiben az a bankügyletek miatt mutatkozott szükségesnek. Ha ugyanis a templomosok a kincstáraikban halmozták volna fel a pénzt, akkor rövid időn belül érezhetően csökkent volna a forgalomban lévő pénz mennyisége, amely a kereskedelem megbénításához vezetett volna. A kereskedelem ugyanis csak akkor működik, ha van pénzforgalom, márpedig abban a korban a forgalomban lévő pénz mennyiségét az szabta meg, hogy mekkora volt a pénzveréshez használt fém súlya, és nem lehetett egyszerűen - gyakran fedezet nélküli - „papírokat” kibocsátani, vagy elektronikus úton nyilvántartani, mint ahogyan azt ma egyes modern kormányok megtehetik.

²³¹ Charpentier, 130. o.

²³² Charpentier, 128-132. o.

A templomosok a rendelkezésükre álló összegeket rendszerint birtokvásárlásra fordították, a rend így korlátlanul terjeszkedhetett. Ez a területi növekedés egy idő után akkora méreteket öltött, hogy Szép Fülöp dekrétummal próbálta megakadályozni a további vásárlásokat. Ezt a dekrétumot azonban hamarosan vissza kellett vonnia.

Felvetődik a kérdés: miért halmoztak fel a templomosok ekkora vagyont, amikor egy olyan rendről van szó, amelyik regulája a szegénységet írja elő. A kérdésre részben választ adhat a templomosok jelmondata: „*Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.*”
/Nem miéértünk, Uram, nem miéértünk, hanem a Te nevednek dicsőségére./

Ha Szép Fülöp 1307-ben nem rendeli el a templomosok letartóztatását, nem zároltatja a rend vagyonát, és gyóntatója, Franciaország pápai inkvizítora, Guillaume de Paris felbujtására nem indítja meg ellenük a koncepciót, mind a világi, mind pedig a pápai hatalom fenntarthatatlan lett volna egy idő után. A templomosok kezében ugyanis 1307-re csak Franciaországban közel kétfélmillió hektárnyi birtok volt, melyek után kiváltságuk alapján nem fizettek sem királyi adót, sem pedig egyházi tizedet. Hamarosan a meglévő területeik kétszeresével rendelkeztek volna. Földjeiken saját embereik gazdálkodnak, akik a rend védelmét élvezték, így maguk is mentesültek bármiféle adó és tized megfizetése alól, sőt, az igazságszolgáltatásban is mentelmi jogot élveztek, hiszen ügyeikben kizárólag a rend ítélkezhetett felettük. Ha mindezekhez még hozzászámítjuk azt a tényt, hogy a templomosok rendelkeztek ebben az időben Európa és az akkor ismert világ legütőképesebb hadseregével is, könnyen elképzelhető, hogy sem királyi, sem püspöki hatalom nem állhatott volna ellent vagyoni és katonai erejüknek.²³³

²³³ Charpentier, 132-136. o.

7.4. LOVAGI REGULA ÉS VALLÁSERKÖLCS A BANKI TEVÉKENYSÉGBEN

Amikor 1307. október 13-án Szép Fülöp a templomosok letartóztatását elrendelte, minden megsemmisült. Elsorvadt a gyökerétől elszakított nyugati kereskedelem, ezzel a kultúra, a civilizáció. Európa hosszú évszázadokon át hercegek kénye-kedvének, majd vallási szekták acsarkodásának, római katolikusok, anglikánok, protestánsok véres viszályának lett kiszolgáltatva, végül a pénz hatalmasainak és a bankoknak alávetve, akiket már nem köt lovagi regula, nem tart vissza semmilyen erkölcs.²³⁴

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az erkölcsi szempontok a mai napig nem jellemzik a világ bankrendszerének nagyobb részét. Az emberiség, Isten parancsai betartásának igénye a legtöbb helyen fel sem merül. Az ilyen tevékenységből következő tragédiák okoznak végül éhezést és nyomort a legeladósodottabb országokban. Egyes teológusok nyíltan emlegetik a kamat- és adósság-elengedés bibliai szabályát, azt, hogy megvetendő dolog mások ínségén meggazdagodni és többet követelni vissza, mint amennyit kölcsönképpen adtak. Sokan botrányosnak tartják, hogy a gazdag hitelező országok a szegényektől nemcsak az adósság törlesztését követelik, hanem kamatokat is behajtanak, mégpedig jóval többet, mint amekkora fejlesztési segítséget nyújtottak a hitellel.

Köztudott, hogy minden egyes árban, díjban tetemes kamat-rész rejtőzik, hogy a fogyasztók négyötöde sokkal több kamatot fizet, mint amennyit valaha beszéd, hogy a befektetett tőke kamatozása növekedésre kényszeríti a fejlett országok gazdaságát, ezáltal mintegy hajtószíja a környezetpusztításnak, a technika eluralkodásának, a munkanélküliségnek, elszegényedésnek, állam-eladósodásnak, és a háborús készülődésnek.

Az ilyen - harácsoláson és kizsákmányoláson alapuló - gazdálkodás végkifejletét az emberiség évezredek óta ismeri. Babilon, Egyiptom és Róma, de az ókori Izrael királyai is véleményt alkottak róla. A pénz- és földtulajdon-rendszer szabályozása, valamint elsősorban a kamat tiltása, végighúzódik a vallástörténeten, különösen a kereszténységen át.

²³⁴ Charpentier, 145. o.

Áttekintve kultúrtörténetünk utolsó 3000 évét, a vallásos kamat-tilalom belső szigora után újabb kanyar következik. Az ívelés Kr.e. 1250 körül kezdődött a mózesi törvényekkel, tetőpontját érte el Jézus Krisztus hegyi beszédében, és korunkra annak eddigi legmélyebb pontjára jutott.

7.4.1. Mózes törvényei

A kamat tilalma azon isteni törvények közé tartozik, amelyeket Mózes hirdetett ki Izrael népének a Sinai hegyen, az Egyiptomból való kivonulás után: *“Ha te, egyik a népemből, pénzt adsz kölcsön egy szegénynek a közeledben, ne úgy segíts neki, mint valami uzsorás, nem szabad rá kamatot kiróni.”* (Mózes II. könyve. 22,25 (Exodus)²³⁵

Ettől kezdve minden kamat uzsorának számít, függetlenül a nagyságától. Jóllehet a kamatfizető szegény testvérré való utalás azt jelzi, hogy a kölcsön - főleg a fogyasztási kölcsön - közönséges dolog. Ebből kiindulva mégsem volna megengedhető, hogy az újabb idők termelési kölcsönei kamatozók legyenek. Aztán a kamattilalom körül ott a többi szabály: az “elengedés éve” (Mózes V. könyve. 15,1-11), miszerint minden hetedik évben minden adósság elengedtetik, és a “kürtölés éve” (Mózes II. könyve. 25), a minden ötvenedik esztendő, amikor minden földbirtokot vissza kell adni eredeti tulajdonosának Ezt kellett kikürtölni, kürtöt fújva kihirdetni országszerte. A termőföld ebből következően nem idegeníthető el ennél hosszabb időre, és a még esedékes termés, valamint annak értékén számított ára is veszendőbe megy abban az esztendőben. Ezek a kamattilalom érvényesítéséhez szükséges elengedési szabályok és földtulajdonjogok a történelem folyamán feledésbe merültek.

Mózes azonban a saját népére korlátozza a kamatszedés tilalmát, és megengedi az idegenekkel szemben (Mózes V. könyve. 23, 20). Ezt a megkülönböztetést a zsidók a mai napig betartják.

²³⁵ Mózes III. könyve, 25,35-37 (Leviticus) és Mózes V. könyve 23,19-20 (Deuteronomium))

7.4.2. A keresztény kamat-tilalom

Jézus Krisztus a követelésével még tovább megy. Hegyi beszédében ezt mondja: “Inkább szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót, és kölcsönözzetek, anélkül, hogy visszavárnátok. Akkor nagy jutalmatok lesz, és a Magasságos fiai lesztek” (Lukács evangéliuma. 6,35)

Jézus ezzel a kamatszedés tilalmát magától értetődőnek nyilvánítja, és követelménnyé teszi, hogy adott esetben a kölcsön visszaadásáról is lemondjanak. A Máté evangéliumában (5,38) leírt hegyi beszédből ez még érthető, hiszen a hitelezés-téma szövegkörnyezetében ott a tetszetős felszólítás, hogy ha megütötték a jobb orcádat, fordítsd oda a balt is, továbbá, az, hogy akitől az alsó ruháját akarják, adja oda a felsőt is. Hozzáfűzi: “*Adj annak, aki kér tőled, és ne fordulj el attól, aki tőled kölcsönözni akar!*” (5,42)

Az, hogy az anyagi haszonra törekvés és Krisztus követése összeegyeztethetetlen, sok helyen nyilvánul meg egyértelműen, például abban a kijelentésben, amely szerint egy tevé könnyebben átjut a tű fokán, mint hogy egy gazdag ember bejuthatna Isten országába (Máté, 19,24), valamint ebben a markáns mondatban is: “*Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak.*” (Máté, 6,24)

Nyssai Szent Gergely (Kr.u. kb. 334-394), görög püspök, jelentős teológus és misztikus, nyomatékosan átkozta ki a kamatot: ”Mi a különbség idegen javak titkolt módon való birtokba vétele és a között, hogy valaki útonállóként, gyilkosság árán teszi önmagát idegen vagyon urává, - vagy ha kamatfizetés kikényszerítésével veszi tulajdonba azt, ami nem az övé?”

A kamattilalom érvényessége és hatása kétségtelenül a középkorban jutott csúcspontra. A második lateráni zsinat 1139-ben így határozott erről: “*Aki kamatot szed, ki kell azt taszítani az egyházból, és csak a legsúlyosabb büntetés után és a legnagyobb óvatossággal vehető fel ismét. Attól a kamatszedőtől, aki megtérés nélkül hal meg, meg kell tagadni a keresztény temetést.*”

III. Jenő pápa 1150-ben kihirdette: “Aki többet követel vissza, mint amekkora a kölcsönadott összeg, az uzsorásság bűnébe keveredik. Minden, ami a kölcsönadott összeghez hozzájön, uzsorának számít.”

A templomosok elítélését eltűrő V. Kelemen pápa 1311-ben, közvetlenül a halála előtt, még ezt nyilatkoztatta ki a világi uralkodókkal szemben: *„Nullával egyenlő és semmis minden olyan törvénykezés, amely megengedi a kamatot.”*

Aquinói Szent Tamás (1224-1274), a középkor legjelentősebb teológusa és filozófusa, szintén elítéli a kamatot, mint ami önmagában igazságtalan: *“A pénz csak fizetőeszközként használható fel, tehát a hívők nem fizetnek kamatot. Kamatra kölcsönözni bűn.”*

Szent Tamás mégis elismerte nemcsak a bérletet és a haszonbért az olyan dolgoknál, amelyek a használat során nem fogynak el, hanem külön megállapodás alapján a nyereségrészesedést és kártérítést is.²³⁶

A templomosok pénzügyi tevékenységét ismerve megállapíthatjuk, hogy ők voltak az utolsó olyan keresztény „bankárok”, akiknek tevékenysége sikeres maradhatott erkölcstelen kamatok követelése nélkül is. A sors fintora, hogy a gyakorlati pénzügyi-szervező tevékenységet nem végző, a lovagok által nyújtott kölcsönökből élő francia király erővel verte szét a történelem legrejtélyesebb, korának legmodernebb keresztes lovagrendjét.²³⁷

7.5. A TEMPLOMOSOK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon valószínűleg 1147-ben jelentek meg a templomos lovagok, amikor a II. keresztes hadjáratba vonulva III. Konrád német király (1127-1135) nagy létszámú hadseregét követve július-augusztus folyamán VII. Lajos francia király átvonult az országon, kíséretében a francia földről származó templomos lovagokkal is. II. Géza király és VII. Lajos között baráti kapcsolat alakult ki, amely lehetővé tette a lovagrend Magyarországra települését.

²³⁶ Geitmann, 2000.

²³⁷ Falus, 2013/A., 135-144. o.

Letelepítésüket későbbre, fia, III. István király idejére (1161-1172) tehetjük, azonban az elsőnek tartott csurgói ház alapításának pontos dátumát nem ismerjük. A vránai perjelség azonban III. Sándor pápa idején már az ő kezükben volt. III. István öccse, III. Béla király, a görzai ispánságban, Zengg-ben adott nekik birtokot.²³⁸

A betegápoló lovagrendek történetének feldolgozói közül többen érvelnek amellett, hogy az 1138-ban Székesfehérváron alapított ispotály eredetileg a templomos rend fenntartása alatt működött.²³⁹ A templomosok ápoló tevékenységét regulájuk alapján megerősíti Buda József²⁴⁰, továbbá Czagány István is.²⁴¹

A XIII. század elejétől a rend gyorsan terjedt a Magyar Királyság területén, elsősorban a kereszties mozgalmat támogató Imre (1196-1204) és II. Endre királyaink adományai révén. A magyarországi házak és az azokhoz tartozó birtokok többnyire délen, Szlavóniában és Horvátországban feküdtek. A magyarországi templomos házak és birtokok önálló provinciát alkottak már a XII. század második felétől. A magyar rendtartományt elsőként a templomos regulának a „Szervezeti rendelkezések” (*Statuts Hiérarchiques*) című része említi, amely 1156-1169 között keletkezett.²⁴²

Az Árpád-házi királyok uralkodásának idejében a Magyar Királyság területén a templomosoknak a rend eltörléséig több rendháza is volt: Boisce, Béla, Dubica, Esztergom, Gecske, Glogonca (Ivanec), Gora, Keresztény, Nekcse, Okriszentlőrinc, Szentmárton (Bozjakovina), Vrána, Zabłata, Zengg.²⁴³ A csurgói, 1163-as jelenlétüket nem bizonyítja fennmaradt dokumentum. Az azonban bizonyos, hogy 1169-ben a legfontosabb rendházuk, a Zárától délkeletre fekvő dalmáciai Vrána ténylegesen birtokukba került Borics (Boris) boszniai bán, III. István magyar király (1161-1172) és III. Sándor pápa közreműködése révén. A vránai Szent Gergely monostor korábban a bencés rend birtokolta. A vránai ház mindvégig

²³⁸ Bozsóky, 197. o.

²³⁹ Ágoston-Vas-Endrei-Zemplényi-Molics-Szarka-Cs. Horváth-Boncz, 2-13. o. 5-7. o.

²⁴⁰ Buda, 1999., 61. o.

²⁴¹ Czagány, 1974., 52. o.

²⁴² Karczag, 36-39. o.

²⁴³ Howarth, 258. o.

a magyar rendtartomány központi háza volt. Falai között több alkalommal uralkodók is megszálltak. IV. Béla király 1245-ben a húsvétot maga is Vránán, a templomosok körében töltötte.²⁴⁴

II. Endrét a templomos lovagok is elkísérték az ötödik keresztes hadjáratba is, 1217-1218-ban. A rend tagjai a tatárjárás során az 1241-es muhi-pusztai csatában, francia parancsnokkal, Rembald de Carono (v. Carumb) mesterral az élen, Kálmán herceg mellett harcoltak. A lovagok a végső ütközetben szinte kivétel nélkül mind odavesztek. Néhányan maradtak csupán életben, azok, akik a dalmát tengerpartra menekülő IV. Béla kíséretében voltak. Az ország újjáépítése során rendházaikat ők is megerősítették, újjáépítették. Hatalmuk és befolyásuk jele az is, hogy Esztergomban is állt rendházuk, továbbá, hogy a rend tagjai a katonáskodás mellett hiteleshelyi tevékenységet is folytattak. Tekintélyüket tükrözi az is, hogy - a johannitákhoz és a stefanitákhoz hasonlóan - a magyarországi templomos rendtartományra is rábízták 1222-ben az Aranybulla egyik másolati példányát. Betegápoló tevékenységükről alig maradt fenn adat.

A templomosok elleni koncepciók pernek a magyarországi rendtartományra vonatkozó okleveles adatai szintén szegényesnek mondhatók. A Gentilis által vezetett 1309-es budai zsinat aktái alapján azonban bizonyosan megállapítható, hogy – bár ebben az évben Franciaországban már javában folyt a per - itthon még zavartalanul birtokolhatták javaikat és élvezhették exemptioikat.²⁴⁵ A perük Magyarországon 1310 környékén kezdődött meg, azonban a kimenetel veszélyét a magyarországi lovagok még ekkor sem érezték, hiszen egy 1311 augusztusából fennmaradt oklevél tanúsága szerint András, a Verőce megyei Szentmárton templomos házfőnöke, még birtokot adományozott.²⁴⁶

A lovagrend 1312-es feloszlata után a magyarországi templomosokat sem királyaink, sem püspökeink nem üldözték. Nem is tehették volna, hiszen a feloszlató pápai bulla értelmében az ártatlanokat semmilyen bántódás nem érhet, sőt, az ellátásukról is gondoskodni kellett. Emiatt azután a rend azon tagjait, akik nem léptek át a johannitákhoz, a Zágráb melletti Szent

²⁴⁴ Török, 126. o.

²⁴⁵ Dreska, 111. o.

²⁴⁶ Dreska, 112. o.

János-rendházba gyűjtötték össze, amint erről korabeli forrás tudósít, de feltehetően az esztergomi és a vránai rendház továbbra is otthont nyújtott a hivatalosan megszűntnek nyilvánított lovagrend életben maradt tagjai számára.²⁴⁷ Birtokaikat a rendet feloszlató vienne-i egyetemes zsinat után 1314-ben megtartott zágrábi zsinat határozata értelmében a magyar király pápai jóváhagyással a johanniták nevére íratta át.²⁴⁸

²⁴⁷ Török, 126. o.

²⁴⁸ Bozsóky, 197. o.

7.6. FORRÁSOK

Ágoston, István -Vas, Gábor - Endrei, Dóra- Zemplényi, Antal – Molics, Bálint – Szarka, Evelin - Cs. Horváth, Zoltán – Boncz, Imre: A magyarországi ispotályok kialakulásának és fejlődésének történelmi áttekintése a 11–18. század kezdete közötti időszakban. IN: Egészségügyi Gazdasági Szemle. 50. évf. 4. szám 2012. november. 2-13. o.

Barber, Malcolm: The New Knighthood: A History of the Order of the Temple. Cambridge University Press. Chambridge. 1994.

Barber, Malcolm: The Trial of the Templars. Cambridge University Press. Cambridge. 1978.

Benson, Michael: Inside Secret Societies. Kensington Publishing Corporation. 2005.

Bozsóky, Pál Gerő: Keresztes hadjáratok. Agapé Ferences nyomda és Könyvkiadó Kft.. Szeged, 1995.

Buda, József: Szemelvények a szegénygondozás történetéből. POTE. Pécs. 1999.

Charpentier, Louis: A templomos lovagok titkai. Holnap Kiadó Kft., Budapest. 1992.

Czagány, István: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. IN: Orvostörténeti Közlemények. 71-72. (1974)

Dreska, Gábor: A templomos rend Magyarországon. IN: Vigília. 64. évf. 1999. 2. szám.

Falus, Orsolya: A templomosok hitelezési tevékenységéről - In: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2013.

Geitmann, Roland: A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság. 2000.

Howarth, Stephen: A templomosok titka. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Hunyadi, Zsolt-Pósán, László: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2011.

Karczag Ákos: A templomos lovagok rendházai Nyugat-Európában. IN: Várak-kastélyok-templomok. 2012/6. szám.

Katolikus Biblia. Szent István Társulat. 1973.

Dobroni, Lelja: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. IN: Mohorovicic, Andre: RAD tanulmányok. IX. könyv. Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia. Zágráb. 1984.

Prayer, Joshua: Histoire du Royaume Latin de Jerusalem, Tome I. Paris, 1969.

Runciman, Steven: A keresztes hadjáratok története. Osiris Kiadó. Budapest, 1999. I-III. kötet.

Smart, George: The Knights Templar Chronology. AuthorHouse. Bloomington. 2005.

Török, József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

„Jánoshoz fordultatok, s ő tanúságot tett az igazságról.”

/János evangéliuma. 5,33/

8. A SZENT JÁNOS LOVAGREND

8.1. A JOHANNITA REND ALAPÍTÁSA

A johanniták rendje, másnéven: Jeruzsálemi, Rodoszi és Máltai Szent János Szuverén Ispotályos Rend, egy amalfi ispotályként kezdte működését Jeruzsálemben Krisztus után 1080 táján. Elsődleges célja a szegény, beteg és sérült keresztes lovagok ápolása, gyógyítása volt.

A lovagrend történetét a nemzetközi szakirodalom részletesen feldolgozza. A legismertebb és Magyarországon hozzáférhető mű a valamennyi keresztes lovagrendről publikáló Forey²⁴⁹ tanulmánya és Riley-Smith²⁵⁰ könyve, azonban használható információkat tartalmaz Susan Edington²⁵¹ cikke is. King²⁵² és Sinclair²⁵³ a johanniták reguláját, szabályrendjét is bemutatják és elemzik.

A rend alapításának kiinduló gondolata az a tény volt, hogy a Szentföldre látogató keresztény zarándokok közül sokan megbetegedtek, mire Jeruzsálembé értek. I. (Nagy Szent) Gergely pápa ezért már a VI-VII. század fordulóján Jeruzsálembé küldte Probus nevű követét, azzal a megbízással, hogy a megbetegedett zarándokok ápolására kórházat alakítson ki. Nagy Károly császár megegyezésre jutott Harun ar-Rasíd kalifával, és keresztény zarándokok számára számos adományt és alapítványt tett.²⁵⁴ Az adományozás ebben az időszakban azért vált politikaolag lehetségessé, mert a keresztényüldöző Al-Hákim Fátimida-kalifa halála után a fia, Ali az-Zahir - a legendák szerint keresztény édesanyja hatására - visszaadta a

²⁴⁹ Forey, 1986., 75-89. o.

²⁵⁰ Riley-Smith, 1967.

²⁵¹ Edington, 1998., 27-33. o.

²⁵² King, 1934.

²⁵³ Sinclair, 1984.

²⁵⁴ Bozsóky, 1995. 185. o.

keresztények szabadságát, és megengedte IX. Konstantinosz Monomachosz bizánci császárnak (1042-1055) a lebontott épületek restaurálását. Ebben az újjáépítési munkában részt vett Szent István magyar király is, amikor a zarándokok által bőséges adományokat juttatott el Jeruzsálembe.

A XI. században Jeruzsálem az egyiptomi szultán kezében volt, akinek a vámszedői keményen megsarcolták a Szentföldre érkező zarándokokat. A szultán kereskedett néhány - Amalfi városából érkezett - dél-itáliai kereskedővel, akik engedélyt kaptak egy vendégház építésére a Szent Sír közelében. Ez kezdetben a nyugati zarándokok ispotályaként működött. Mellette épült egy templom, amely a Sancta Maria Latina nevet kapta, mellette pedig létrejött egy konvent, ahol bencés szerzetesek éltek a provance-i származású Gerardus fráter vezetésével. A konventhez később két ispotályt is csatoltak, egyet a férfiak, egy másikat a nők részére. Mindkettőhöz kápolnát is építettek, amelyek patrocíniuma ²⁵⁵ Keresztelő János, illetve Mária Magdolna volt. ²⁵⁶

A szakirodalomban máig vitatott, hogy ki volt a lovagrendnek nevet adó védőszent: Alamizsnás Szent János, vagy Keresztelő Szent János. Valószínűbb, hogy ez utóbbi, és az Alamizsnás Szent János neve pusztán tévedésként került említésre. A tévedés Vilmostól, Türosz érsekétől ered, erre hivatkozik a lovagrend történetét feldolgozó Sinclair is. ²⁵⁷

Amikor 1099-ben Jeruzsálem keresztény kézre került, a Szent János-ispotály tevékenysége fellendült. Ekkorra már nemesi származású lovagok is csatlakoztak a konvent munkájához, és a révükön a szervezet számos földbirtok-adománnyal is gazdagodott. A mind nagyobb számú birtok hatékony összefogása és működtetése ösztönözte egy „confraternitas” kialakítását. 1113-ban II. Paszkál pápa megerősítette a létrejött rendet a „*Pie postulatio voluntatis...*” kezdetű bullájában. A rend fő tevékenysége ekkor még a betegápolás volt. Kórházaik építése során mindenkor igyekeztek kifejezésre juttatni a tradicionális rendi parancsot, mely szerint

²⁵⁵ > *patrocínium* ; *patrocínium* (lat. 'védelem'): 1. a → patrónus ünnepe. - 2. pontatlan szóhasználattal a templom → titulusa. FORRÁS: MKL

²⁵⁶ Hunyadi, 33. o.

²⁵⁷ Sinclair, 42. o.

„A kórház, a *Domus Hospitalis* díszesen ragyogjon, mert benne lakozik, és a falai közé fogadott betegek alakjában ápoltatik Krisztus.”²⁵⁸

Különböző kiváltságokkal, mentességekkel */exemptio/* látta el őket a pápa, amelyek közé az is beletartozott, hogy Gerardus halála után maguk válasszák meg az előljárójukat. Így követte őt a rend második nagymestere, a később szintén boldoggá avatott Raymond du Puy de Provence (1127-1160). Az ő irányításával a lovagrend új szabályzatot dolgozott ki. Raymond du Puy regulája a bencésekénél nagyobb szabadságot biztosított a számukra, mivel alapvetően a liberálisabb Szent Ágoston-i regulát követte²⁵⁹

Szintén a második nagymester vezetése alatt jelent meg címerükben a most is használatos nyolcágú kereszt, jelezve, hogy a lovagok kezdetben nyolc különböző közösségből érkeztek. Ez a nyolc terület Provence, Auvergne, Franciaország, Itália, Aragónia-Navarra, Kasztília-León-Portugália, Anglia és Németország fiait egyesítette. Katonai tevékenységük a Szentföldön bizonyíthatóan 1137-től kezdődött. Az egyházi vezetők és uralkodók rájöttek ugyanis, hogy a Szentföld védelméhez helyben állomásozó haderő szükséges. Ilyen erővé vált többek között a johannita lovagrend is a későbbiek során.

A rendtagok három csoportba tagozódtak: 1. lovagok, vagy harcosok, akiknek mind apai, mind anyai ágról 4-4 nemes öst kellett kimutatniuk; 2. papok, vagy káplánok, akik nem foghattak fegyvert (*capellani presbiteres*); 3. fegyverhordozók, betegápolók és mesteremberek (*frater servientes, vagy inservienti d'arme*), akiknél a nemesi származás nem volt szükséges.²⁶⁰

A nagymester mellett állt a rendi tanács, rendes tanács (*consilium ordinarium*), amely nyolc tagból állt, ők nyolcféle ügyet képviseltek, például kórházügy, hadügy, hajózás, várépítés, másrészt ők képviselték a nyolc legfontosabb nemzetet. Ruházatuk az idők során annyiban változott, hogy IV. Sándor pápa engedélye alapján hadviselés közben a lovagok páncélzatuk felett kereszttel ellátott vörös köpenyt viselhettek. A jellegzetes „máltai keresztet” csak a 14.

²⁵⁸ Buda, 2004., 58. o.

²⁵⁹ King, 1934. ; Homonnai-Hunyadi, 11–16. o.

²⁶⁰ Buda, 2004., 57. o.

század közepétől kezdték viselni. A rendnek női ága is volt. Az apácák az ispotályokban női betegek ápolásával foglalkoztak.

A birtok- és egyéb adományok megjelenésével Európában is megjelentek rendházaik. 1187-ben a keresztények elvesztették Jeruzsálemet, amikor a hattini csatában Szaladin szultán (1171-1193) serege döntő csapást mért Guidó jeruzsálemi király (1186-1192) katonáira. Ezt követően további súlyos vereséget mértek rájuk az iszlám erők 1244-ben a gázai ütközetben. 1291-ben al-Asraf Halil mamlúk szultán (1290-1293) az Akkon-i csatában végül visszafoglalta az egész Szentföldet. A keresztény lovagoknak menekülniük kellett. A menekülés első állomása Ciprus volt, ahol a nagymester összegyűjtötte az európai lovagokat.

A Szentföld elvesztése bizonytalanságba sodorta a keresztes lovagrendeket. A német lovagok úgy oldották meg a kérdést, hogy minden erejüket balti hódításokra összpontosították. A templomosoknak és a johannitáknak azonban hamarosan szűknek bizonyult Ciprus. A johanniták - a templomosoknál bölcsebben - új székhely után néztek. 1306-ban egy genovai kalóz, Vignolo dei Vignoli, aki Andronikosz bizánci császártól (1183-1195) bérbe vette Kósz és Lérosz szigetét, Ciprusra ment, és azt javasolta Villanet-i Fulkó nagymesternek, hogy a rend és ő hódítsák meg a Dodekániszosz-szigetvilágot, és osszák fel azt egymás közt. Saját magának egyharmadot kért. Fulkó elutazott Európába, hogy a tervet jóváhagyassa a pápával. Eközben egy kis johannita flotta néhány genovai gálya segítségével partra szállt Rodoszon, és lassacskán megkezdte a sziget meghódítását. A görög helyőrség derekasan helytállt, Rodosz városa még két évig állta a rohamokat, míg végül 1308. augusztus 15-én kénytelen lett megnyitni a kapuit a rend előtt. A johanniták azonnal berendezték főhadiszállásukat a szigeten, és a remek kikötővel rendelkező várost a Levante legjobb erődítményévé fejlesztették. A keresztény görögök rovására megvalósított hódítást érdekes módon a nyugat úgy ünnepelte, mint keresztes diadalt.²⁶¹

A rodoszi johannita lovagrend függetlenségét más államok is elismerték, és tiszteletben tartották azon jogát is, hogy saját fegyveres erőt tartson fenn. A lovagrendet a nagymester vezetésével a Tanács irányította, saját pénzt veretett (scudo) és több állammal diplomáciai kapcsolatot tartott fenn.

²⁶¹ Runciman, 1999., 960. o.

Rodosz szigetét 1522-ben I. Szulejmán török szultán (1520-1566) nyomására el kellett hagyniuk, így saját terület nélkül maradtak. V. Károly császár (1530-1556) Málta szigeteit ajánlotta nekik, ám a lovagok követői a szigeteket alkalmatlannak találták a letelepedésre. Végül hat évig tartó siracusai tartózkodás után 1530-ban mégis birtokba vették Máltát az észak-afrikai Tripolival együtt.

Innét terjedtek szét Európa-szerte, szerveződtek kommandákká, perjelségekké, rendtartományokká (*prioratus*). A rendtartományokból a XIV. században megszervezték a „nyelveket („*langue*”). A magyar rendtartomány nem alkotott önálló „nyelvet”. A XIII. század legelejéig a német „*grand commandeur*” volt az illetékes a magyar és a szlávón perjelség ügyeiben, majd ezt követően az itáliai *grand commandeur* gyakorolt fennhatóságot felettük.²⁶²

Az 1600-as években az ispotályosok döntően a kalózkodást tartották a muszlimok elleni hadviselés fő formájának. A rendi őrzékek mellett egy, mintegy 50 fős lovagi csoport szervezett portyákat. A zsákmányt pontos szabályok alapján osztották fel, az akciókba befektetőket is bevontak. Egy portya csak a „*Tribunale degli Armamente*” (katonai bíróság) engedélyével, a nagymester pátenlevelével és kizárólag máltai - rendi vagy nagymesteri - zászló alatt indulhatott el.

Málta szigete, az oszmánokkal szembeni kalózkodás központja, az 1700-as években fokozatosan kereskedelmi és szolgáltató központtá vált. A XVIII. században a nagymesterek színházat, könyvtárt alapítottak a szigeten, a megszüntetett jezsuita iskolából pedig létrehozták Málta egyetemét.

Német területeken a XIII. században megalakult rend a XVI. században protestánsná lett. A katolikus ág a XIX. században szerveződött újjá Máltai Lovagrend néven, míg a protestáns ág Johannita rend néven működik. Magyarországon a XIII. században telepedtek meg, majd

²⁶² Buda, 2004., 58. o.

1989-től működik újra a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a Máltai Lovagrend segélyszervezete.²⁶³

8.2. JÁNOS-VITÉZEK AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

Magyarország a XII. század elején kapcsolódott a Szent János Ispótyos Lovagrend történelmébe, néhány évtizeddel a rend alapítása után, követve a középkori Magyar Királyság elkötelezettségét és részvételét a szentföldi zarándoklatban és keresztes hadjáratokban. A magyar zarándokok szentföldi megjelenésével csaknem egyidőben létesültek hazánkban johannita - korabeli magyar kifejezéssel: „jánosrendi” - ispótyok, rendházak és templomok. A johanniták magyarországi tevékenysége három részből tevődött össze: a betegápolás mellett fontos katonai erőt, továbbá hiteleshelyeik révén közigazgatási-politikai potenciált is jelenttek.

A hagyomány szerint Magyarországon a II. keresztes háború idején jelentek meg az első johannita lovagok, akik a hazánkon átvonuló VII. Lajos francia király seregével érkeztek. Őket a mi II. Géza királyunk felesége, Eufrozina, kijevei nagyhercegnő - akit a magyar főurak magyarosan Fruzsínának neveztek - bírt maradásra különféle adományokkal.²⁶⁴ A rend, illetve az első rendtagok magyarországi megjelenése valóban a XII. század közepére tehető, amely megegyezik ausztriai és csehországi megtelepedésük idejével (1145–1147). Első házuk alapjait a Szentföldre vezető szárazföldi zarándokút mentén, Székesfehérváron tették le. III. Béla királynak egy 1193- as oklevele szerint egyik fő támogatójuk, Martyrius esztergomi érsek (1151–1157) érsekségének idejében a ház falai már félig álltak. Erre utal az oklevél is:

„(...) A különleges tiszteletre méltó férfiú, Martirius esztergomi érsek tette le az egyház alapkövét, és azt csaknem félig felépítette, ám a halál megakadályozta abban, hogy be is fejezhesse. Végül anyánk asszony isteni sugallattól felbuzdulva lelki üdvéért és férjének, a mi atyánknak, a kegyes emlékezetű Géza királynak lelkéért, valamint a mi üdvözülésünkért az említett monostort a hiányzó résszel kipótolta, és a különböző birtokokkal bőségesen

²⁶³ <http://www.orderstjohn.org/osj/history.htm/>

²⁶⁴ Falus, 2011., 219-236. o.

megajándékozott és gazdaggá tett monostort örök időkre szóló birtokul ennek a vendégháznak adta az iránta érzett vallásos tisztelete kifejezéseképpen.”²⁶⁵

Ez a konvent lett hosszú időn keresztül a magyarországi johannita lovagok központi rendháza.²⁶⁶

A nyugat-európai szokástól eltérően Magyarországon nagyon kevés magánadományban részesültek a johanniták, azonban a mindenkori uralkodó szívesen és bőkezűen támogatta őket. A johanniták magyarországi levéltárai sajnálatos módon jórészt elpusztultak. A fennmaradt oklevelek alapján az első királyi adományozás, amelyről tudomásunk van, az az oklevél, amelyben III. István király 1166-ban jóváhagyta Widonak, Dobica fiának a johanniták számára tett adományát. Az ajándék több birtoktestből állt, továbbá tartozott hozzá egy - Szent Péter tiszteletére szentelt - monostor is. („...*supradicti fratres et socii pauperes hospitalis domus ad honorem et laudem de in perpetuum tenerent*”).²⁶⁷

Nem sokkal ezután, 1170 elején, Alexios, a későbbi III. Béla király, szentföldi birtokvásárlásra tett adományt a johannita nagymesternek, és a megvásárlandó birtok jövedelmét a szegények javára ajánlotta.²⁶⁸ Ez az adomány valószínűleg fontos mérföldkő lehetett a rend és a Magyar Királyság kapcsolatában. Ettől kezdődően, tehát a III. kereszties hadjárattól kezdve, vállaltak a johanniták aktív szerepet a szentföldi harcokban.²⁶⁹ A rend számára juttatott királyi adományok közül a XII. század utolsó évtizedéből fennmaradt legfontosabb adat III. Béla király már említett 1193-as adománylevele volt, amelyben megerősítette édesanyja birtokadományait.²⁷⁰ Az adomány hosszú évtizedekre meghatározta a rend hazai fejlődését. Az oklevél részletesen sorolja fel azon birtokok nevét, amelyet a királyné a lovagoknak adott:

²⁶⁵ Az oklevél szövegét közli: MSI I. 142-146. o.; Makk, 98. o.

²⁶⁶ Hunyadi, 35. o.

²⁶⁷ CD II. 174.; HO VII.F.1.

²⁶⁸ Az oklevél szövegét közli: J. Delaville le Roulx: Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100-1310) I. Paris 1894. 222-223. o. IN: Makk, 53-55. o. és MSI I. 142.

²⁶⁹ Hunyadi, 33. o.

²⁷⁰ Az oklevél szövegét közli: MSI I. 142-146. IN: Makk, 97-98. o.

„Újudvar, Curgó, Szulok, Gadány, Ecseny, Kereki, Igal, Csíz, Megyer, Gámi, Nyim, Berény, Somberény, Máriáda, Fehéregyháza, Csepel, Jaba, Arcsa, Gyánt, Varasd, Fadd, Újlak, Tevel, Fetel, Dus, Pötölle, Borbála, Iszka, Szoboka, Timár, Cősz, Harta, Szold, Inota, Balinka, Konkoly, Bodajk, Ebszőny, Ság, Agárd, Boglár, Nadap, Nyék, Várong, Gobosz, Tüdő, Valk, Tapolca, Kapoly, Aranyos, Kér, Fényes, Széked, Halász, Bivaly”²⁷¹

A király ráadásul meg is toldotta a édesanyja eredeti adományát. A hazai történettudomány azonban sokáig nem különböztette meg a johanniták magyarországi adatait a stefanitákéval. Szent István Esztergomi Kereszteseinek Rendjét elsőként Boroviczény Károly-György közlése nyomán azonosíthattuk.²⁷² II. Géza király 1150 körül Jeruzsálemben egy zarándokházat alapított, és ennek gondozását a johannitákra bízta. Ez a jeruzsálemi közösség kapta tulajdonul az Esztergom melletti Szentkirályfalvát, hogy felépítse a Szent István királyról stefanitáknak nevezett ispotályos rend hazai központját.²⁷³

A magyarországi johannita rendtartomány nemzetközi tekintélyét tükrözi, hogy III. Orbán pápa a magyarországi házaikat egy 1187-ben kelt oklevelében közvetlenül az apostoli szentszék oltalma alá helyezte.²⁷⁴

A johannita lovagok jelentős szerephez jutottak a tatárjárás után, amikor IV. Béla király (1235-1270) rájuk bízta a keleti határok őrzését. Fokozott védelmet láttak el a Duna-Olt közötti területeken, 1247-ben pedig hűbéri birtokként kapták a Szörényi Bánságot és Kunország egy részét. Viszonzásképpen a király jelentős szerepet szánt nekik az ország újjáépítésében. A IV. Béla királlyal megkötött hűbér szerződést a johanniták 1247. június 2-án írták alá. Az uralkodó a nekik juttatott exemptiókért és adományokért azt várta tőlük, hogy a várépítésben szerzett jártasságukat egy használható védelmi rendszer kiépítésével kamatoztassák. A rend azonban nem teljesítette az elvárásokat, így IV. Béla uralkodásának

²⁷¹ Az oklevél szövegét közli: MSI I. 142-146. IN: Makk, 98. o.

²⁷² Boroviczény, 133-140.

²⁷³ Buda, 1999., 106. o.

²⁷⁴ MSI I. 132.

utolsó éveiben a király és a lovagok közötti kapcsolat feszültté vált. A johannitáknak utóbb ezekről a területekről le is kellett mondaniuk.²⁷⁵

II. Endre királlyal új fejezet kezdődött a magyar johanniták életében, amelynek kiemelkedő eseménye az uralkodó által vezetett keresztes háború volt. 1217 nyarán indult el a magyar kereszteshad III. Honorius pápa (1216 – 1227) felhívására. A király nem a szárazföldi, hanem a jóval költségesebb tengeri utat választotta. Seregének tengeri szállításáról azonban elmulasztott előre gondoskodni. II. Endre Pontius, a johanniták perjelét bízta meg hajók szerzésével, akinek sikerült a velencei dogétól és a dalmát városoktól tízegynéhány gályát bérelnie. Mindez azonban kevésnek bizonyult az egyébként nem nagyszabású magyar kereszteshad elszállítására.

Október végén szállt partra II. Endre Akkonban. Az ottani johanniták fogadták, és előzékenységük olyan nagy hatást tett a tengeri úttól bizonyára elcsigázott királyra, hogy nyomban adományleveleket állíttatott ki számukra. A Montagu Guarin jeruzsálemi házfőnök parancsnoksága alatt álló szentföldi johanniták csatlakoztak II. Endre hadjáratához és a királyt mindvégig hűen követték. E szolgálatukat bőkezűen jutalmazta az uralkodó és a kiállított adománylevelek nem győzik hangsúlyozni a lovagok rettenthetetlen bátorságát és az egész hadjárat során a betegek gyógyításában játszott szerepüket. A hadjárat alatt hazulról mind kedvezőtlenebb hírek érkeztek, ezért a király jobbnak látta hazatérni, jelentősebb katonai sikerek nélkül. A lovagrendet szólította fel, hogy hadát hazakísérje, amit az készséggel teljesített.

Hosszú volna itt felsorolni azokat az alapítványokat, amelyeket a király a johannitáknak adományozott szolgálataikért. Az ígérek nagyobb részét azonban nem tudta teljesíteni, mert hazatérve üres kincstárat talált. Így a lovagrendnek meg kellett elégednie a birtokadományokkal. Endre csak azt kötötte ki, hogy ő és utódai született tagjai lehessenek a rendnek és viselhessék annak ruháját és jelvényeit.²⁷⁶

A johannita rendnek ebben az időszakban Zirc környékén több peres ügye is volt folyamatban, melyekre vonatkozó okleveleket Horváth Konstantin ciszterci szerzetes kutató, a

²⁷⁵ Török, 129. o.

²⁷⁶ Hársing-Kozák, 692-699. o.

Ciszterci Rend teológiai és tanárképző intézetének igazgatója, 1931-től zirci perjel, a Zirc történetét feldolgozó művének „oklevéltár” részében gyűjtötte össze:²⁷⁷

1208. ápr. 13. Laterán. III. Ince meghagyja a veszprémi püspöknek és a bakonyi apátnak, kényszerítsék Andronikust, András somogyi ispán fiát arra, hogy édesanyja hitbérét a Jánosvitézeknek adja át. — FCD III/1, 56—57, 69—70. — MREV I. 17.;

1209. márc. 7. Laterán. III. Ince utasítja Kalenda veszprémi püspököt és a bakonyi apátot, hogy a jánosvitézek tizedmentességét a győri püspök követelésével szemben védelmezzék meg. — FCD HM, 84. — MREV I. 18.;

1225. máj. 9. Tivoli. III. Honorius megbízza a bakonyi (zirci) apátot, a székesfehérvári prépostot és éneklőkanonokot, hogy a valkói Szentlélekmonostor apátja és a Jánoslovagok perében járjanak el. TMH I. 55. — MREV I. 65. — FCD III/2. 30 k.;

1225. szept. 16. Róma. III. Honorius a székesfehérvári Jánoslovagok és a veszprémi püspök közti perben a bakonyi (zirci) és tihanyi apátot bízza meg. TMH I. 61 k. — Árpádkori új okmánytár I. 211 k.,

IX. Gergely a veszprémi püspökkel, a bakonyi (zirci) apáttal és a Jánoslovagok magyar tartományi perjelével Mihály székesfehérvári prépostot visszahelyezteti prépostságába. TMH I. 154. — MREV I. 106. — ÁU II. 59.;

1237. aug. 28. Viterbo. IX. Gergely a bakonyi (zirci) apátot, a Jánoslovagok magyar tartományi perjelét és Lukács győri kanonokot a csanádi püspök lemondásával, vagy segédpüspök kirendelésével bízza meg. TMH I. 158. — MREV I. 108. — FCD IV/1. 92 k.;

²⁷⁷ Horváth, 1930.

1237. szept. 1. Viterbo. IX. Gergely a bakonyi (zirci) apátot, a Jánoslovagok magyar perjelét és Lukács győri kanonokot a bizerei apát megölése miatt a csanádi püspök elleni vizsgálat megtartásával megbízza. TMH I. 158 k. — MREV I. 108 k. — FCD IV/1. 93 k.;

1295. júl. 28. Anagni. VIII. Bonifácius a zirci apátot küldi ki a veszprémi püspök és a Jánoslovagok közt Szent-András-egyház elpusztítása miatt támadt perben bírónak. MREV II. 16. k. KMS II. 373.;

1295. júl. 28. Anagni. Ugyanazok között a Szent-István-egyház elpusztítása miatt támadt perben a zirci apátot küldi ki bírónak. MREV. II. 16.; 1296. máj. 25. Jakab zirci apát az esztergomi Jánoslovagokat kiközösíti a Szent-András-egyház lerombolása miatt. FCD IX/7. 718—20. – Boroviczényi Károly-György kutatásai nyomán már tudjuk, hogy ezek nem „jánoslovagok”, hanem az esztergomi stefaniták voltak;²⁷⁸

1298. jún. 19. Zirc. Jakab zirci apát felszólítja az esztergomi Szent-Miklós-egyház plébánosát, hogy a Jánoslovagokat közösítse ki. MREV II. 20 k.;

1298. júl. 6. Esztergom. Péter, az esztergomi Szent-Miklós-egyház plébánosa jelenti Jakab zirci apátnak, hogy felszólítására a Jánoslovagokat kiközösítette. HO V. 86 k.;

1299. jún. 1. Anagni. VIII. Bonifácius a 49. és 50. perben a lovagok részéről kifogásolt zirci apát helyett a győri prépostot rendeli ki bírónak. MREV II. 23 k.;

1304. máj. 3. Győr. Karácson győri prépost a Szentszék megbízásából utasítja a zirci apátot, hogy a veszprémi püspököt és káptalant vezesse be a Jánoslovagokkal szemben megnyert tizedek és vagyon birtokába. Békefi H. *Episc. Vespri. Fasc. C. nr. 2.*

A Dráván túl lakó johannita lovagok - akárcsak a templomosok - kezdettől fogva az Anjou-ház trónigényét támogatták. A Dráván inneni lovagok azonban III. Endre királyt tartották törvényes uruknak, majd halála után ők is az Anjou-párt oldalára álltak. Részben ennek is

²⁷⁸ Boroviczényi, 133-140.

tudható be, hogy a templomos rend feloszlatásakor a johanniták nevére íratta a király annak birtokait. A johanniták ezért mindvégig kiálltak királyuk mellett, így az 1312-es rozgonyi csatában is, amely a király és hatalmát szétzilálni igyekező főurak küzdelmének fordulópontját jelentette. Valószínű, hogy a johannita lovagok közbelépése folytán sikerült Károly Róbertnek (1301-1342) megszilárdítania a hatalmát.

A templomosok birtokaival gyarapodott magyarországi johannita rend központja 1347-ben Vránába, a korábbi templomos-rendházba, tevődött át. A tartomány vezetője ekkor Cornuto Péter vránai perjel lett. Ennek következtében a magyar johanniták kapcsolata a rodoszi anyaházzal szorosabbra fűződött. A hazai belpolitikai élettől ezért valamennyivel eltávolodtak, nem vettek részt Zsigmond (1387-1437) trónigényének támogatásában sem. Zsigmond király ezért maga sem mutatkozott később a rend lelkes hívének. A XV. századi hanyatlást követően a török pusztítás vetett véget a rend hazai működésének a középkori Magyarországon.²⁷⁹

A johannita rend magyar vonatkozását kutatta a rend levéltárában 1996-ban, egy máltai nyaralás alkalmával Engel Pál. A rend székhelye - amely 1310 és 1522 között Rodoszon volt - 1530-ban Máltára költözött. A levéltárat ma is La Valettában, Málta fővárosában, a nemzeti könyvtárban őrzik. A levéltár 6400 „*fasciculus*” (kötetet, egységet) tartalmaz. A levéltár középkori anyaga, amelyet még a rodoszi időszakból szállítottak Máltára, igen jelentős, de csak a XIV. századtól kezdve. Az 1382 előtti időből mindössze hét registrumkötet (másolati könyv) maradt fenn. Ezeket tanulmányozta Engel Pál, és foglalta össze vizsgálati eredményeit az idézett cikkben.²⁸⁰

A levéltár magyar vonatkozásait elsősorban a XIV. században kell keresnünk, mivel a magyarországi johannita lovagok csak az 1370-es évekig álltak a rodoszi nagymester fennhatósága alatt.

²⁷⁹ Török, 130-131. o.

²⁸⁰ Engel, 111–118. o.

Magyar vonatkozásban a levéltár rendkívül keveset nyújt. A kutatás legmeglepőbb eredményének az mondható, hogy Magyarország bizonyult a legszegényebbnek a 21 perjelség közül. 1330. november 2-án Helion de Villeneuve nagymester és a nagykáptalan tíz évre meghatározza a rend tartozásainak törlesztése végett tíz éven át fizetendő kontribúcióra (rendkívüli adóra) kötelezte a rend tartományait, a magyarországi perjelség adóját 400 aranyforintban állapítva meg. Ennél kevesebbet csak a thüringiai perjel fizetett, akinek évi 360 aranyat írtak elő. Összehasonlításként: Ile-de France adója 41.000 arany, Aquitaniáé 14.000 arany volt, még Portugáliáé is 4.000, tehát tízszer annyi, mint Magyarorszáé.²⁸¹

1330. november 2-án Helion de Villeneuve nagymester és a nagykáptalan tíz évre meghatározza a rend tartományai által fizetendő évi responsio összegét, Magyarorszáé 400 aranyforintban állapítva meg.²⁸²

Mivel a magyar rendtartománynak periférikus volt a jelentősége, kevés kapcsolatot tartott fenn a rodoszi központtal. Ez a magyarázata annak, hogy a „*Liber bullarum*” sorozat köteteiben a „*Prioratus Ungariae*”-t illető helyek nagyjából üresen maradtak.

8.3. A MAGYARORSZÁGI JOHANNITÁK HITELESHELYI TEVÉKENYSÉGE

A johanniták fehérvári rendházára vonatkozó adatokat áttekintve, a XII. század közepét követő két - kevés adatot hátrahagyó - évtized után felbukkanó első forrás 1170-ből való. Ebből arról értesülünk, hogy III. István király 1170-ben kiváltságban részesítette a fehérvári lovagokat. A fellendülés időszaka III. István öccsének, Eufrozina fiának, III. Bélának az uralkodásához köthető. A magyarországi gyarapodást egyaránt jelzi a rendházak számának és a birtoktestek növekedése. Míg a XII. század végén négy, 1205-ben már nyolc, 1235-ben pedig már 18 konventtel rendelkeztek Magyarországon²⁸³

²⁸¹ Engel, 112. o.

²⁸² Engel, 113. o.

²⁸³ Reiszig, 1925., 103. o.

A rendnek, illetve a fehérvári rendháznak adott Árpád-kori kiváltságlevelek és birtokadományok továbbra is gyakoriak voltak, így a lovagok nem csak testületileg, hanem intézményesen is komoly önállóságra tettek szert. A fehérvári johanniták 1192-től kezdődően bekerültek a Liber Censuumba, azaz az Apostoli Kamara hivatalos adókönyvébe, mely szerint évente 1 márka aranyat tartoztak fizetni a Szentszéknek.²⁸⁴ A világi igazgatás szempontjából magánföldesúri jelleggel bírt a telepük, tehát rájuk nézve a város polgárainak semmiféle joghatósága nem volt.

A fehérvári johannita konvent első hiteleshelyi oklevele 1243-ból maradt ránk. Szükséges azonban megvizsgálnunk azt a kérdést, hogy voltak-e Fehérváron előzményei az írásbeliségnek, illetve létezett-e ezt megelőzően jogi írásbeliség a konventben. A konvent működése nyilvánvalóan nem merült ki az oklevél-kibocsátásban, tehát nagy valószínűséggel a fehérvári konvent tevékenysége nem a jelen tanulmányban elemzett 1243-as oklevél megírásával kezdődött. Az írásbeliséggel és a közhitelességgel már korábban találkozhattak a rendház tagjai. Az egyre növekvő számú birtok és azok igazgatásának igénye, valamint a XIII. századra elszaporodott tized- és birtokperek mindenesetre valószínűvé teszik, hogy ezt megelőzően is fontossá vált az írott szó hatalma.

Az 1222. év eseményei azonban már határozottan utalnak a közhitelesség kialakulására és a fehérvári konvent ebben játszott kiemelkedő szerepére. 1222-ben a hagyomány szerint Fehérváron hirdették ki az Aranybulla szövegét. A törvény hét másolati példánya közül a pápának elküldött „par” után a második példány őrzését a johannitákra bízta. Ez valószínűsíti a johannita rend és a konvent iránti közbizalmat is. Az is tény továbbá, hogy hiteleshelyi tevékenységet jelent őrzésre átvenni egy oklevelet, mai szóval okiratot. Fehérvár jelentősége azt is bizonyítja, hogy ezen a helyen az akkori Magyarország négy országos hatáskörű hiteles helye közül kettő is működött: a johannita konvent mellett a királyi kancellária is létrehozta a maga hiteleshelyét. A két hiteleshely fenntartásának a szükségességét a törvénynapok, valamint a királyi bazilika főünnepeire összeseregülő tömeg tette indokolttá. Fehérvár jelentőségét növelte továbbá a szent helyre zarándokolók nagy száma, akik potenciális „fassio”-t tevő felekként is figyelembe vehetők voltak.²⁸⁵

²⁸⁴ Györffy, 1987. II. kötet. 383. o.

²⁸⁵ Hunyadi, 37-39. o.

A hiteleshelyek külső tevékenysége különböző jellegű munkát takarhat. Ide tartoznak többek között a határjárásokról (*reambulatio*), a tulajdonosok birtokba beiktatásáról (*statutio*), a tudományvételekről (*requisitio*) felvett jelentések tanúsítása (*testimonium*), de akár a fassiok felvétele is. A jelen tanulmányban vizsgált oklevél éppen arról számol be, hogy a korábban említett adásvétel a régi határok szerint történt, és ezeket a konvent embere („*per hominem nostrum fidedignum...*”) ellenőrizte is.

Az egyébként nagyszámú birtokügyletet tartalmazó okleveles anyag egy részénél a régi határookra hivatkoznak, míg a többiben vagy maguk, a felek, vagy a szomszédokkal kiegészülve mondják el „írják le” a határokat.

Ezek, az oklevelek kiállítását végző illetékes tisztviselők név és rang megjelölése nélkül szövegezték meg az iratokat. Mivel az iratok nyelve latin, természetesen nem kizárt az sem, hogy bármelyik, akár francia, vagy itáliai származású rendtag is megszövegezhette volna. Mivel azonban a fassiok, vagy a határjárások esetén a helyszínen a magyar nyelvet használták, elengedhetetlen volt ezekben az esetekben a magyar nyelv és a hazai szokásjog ismerete. Okirati adatok hiányában tehát kizárólag ezen az feltételezhetjük, hogy a konvent magyar származású klerikus tagjai végezheték ezt a tevékenységet.²⁸⁶

A magyarországi johanniták fehérvári konventjének első fennmaradt hiteleshelyi oklevele 1243-ban kelt. Az 1243-as oklevél keletkezésének évében a magyar király éppen belefogott Budavár építésébe. Ugyanezen év június 5-én pedig a velencei dózse kezére került az ősi, stratégiai jelentőségű kikötőváros, Zára.²⁸⁷

„*Mi, a fehérvári ispotályos ház testvéreinek konventje, és Ambrus mester, budai kanonok, ugyanennek a háznak általános meghatalmazottja a tartományfőnök helyett, tudatjuk mindenkivel, akik a jelen levelet majd megtekintik, hogy eljövén hozzánk Kök fia Ipoly előadta előttünk élő szóval, hogy rokona, Tarka fia Pál, aki szintén személyesen megjelent, és ugyanő megerősítette, hogy egész földjét, nemkülönben a rétet és malomhelyet és a birtok minden*

²⁸⁶ Hunyadi, 60. o.

²⁸⁷ Kristó, 113–139. o.

részét, ami mindenfelől régi határokkal van kijelölve, melyet Mohában mondott rokonával, Pállal közösen bírt, vagy akár megosztott és ugyanettől elválasztott, eladta tizenkét ezüstmárkáért Konstantin mester fehérvári kanonoknak, megjelenvén és nem mondván ellent a mondott föld mentén körbe lévő szomszédok, miként nekünk a mondott föld miatt kirendelt hites emberünk kinyilatkozta. Mondott Ipoly azt is bevallotta, hogy ennek a földnek a vételárát teljesen átvette, részint alkalmas férfiak által megbecsült dolgokban, részint ezüstben. Ezenkívül kötelezték magukat, és javaikat, és örökösüket, tudniillik fent mondott Pál és Ipoly együtt-és külön-külön, hogy az idők folyamán Konstantin mestertől az egész birtokot vagy annak részét bárki keresné, azt mindketten minden módon tulajdon költségeikkel megvédik, és szabaddá teszik, egyébként magát a pénzt és az épületek teljes értékét és minden más beruházásokat, melyeket azonközben a mondott mester eszközölt, néki más javaikból megtérítik, semmiféle körülmény ezt nem akadályozván. Mi tehát mindkét fél kérésére és kérelmére, mivel tulajdon pecsétünk a tengerparton van a tatároktól való félelem miatt, megengedtük, hogy a jelen levelet a többször mondott Konstantin mesternek bizonyosságára és örök megerősítésére Júlián testvér örkanonok, Lukács testvér házunk főnöke, és előbb mondott Ambrus mester pecsétjével tegyék közzé. Végezték a kegyelem MCCXLIII. Esztendejében, a tisztelendő Mikó testvér „de Buxinio” lévén egész Magyarországon és Szlavóniában. „

Az oklevél IV. Béla király 1248. évi megerősítő okmánya által maradt fenn a herceg Batthyány család körmendi levéltárában.²⁸⁸

Az úgynevezett „*privilegiális*” formában kiállított oklevél jellemzője, „hogy szépen kidolgozott, fekvő helyzetű, északi hártýára készült. A legtöbbször széles margók jelzik, hogy nem spóroltak a pergamennel. Nem vágják le előre a hártýát, mindig jutott elegendő rész a „*plica*” (felhajtás) számára, amely nagyon fontos volt a függőpecsét leszakadásának megakadályozására”.²⁸⁹ A fenti típus mellett ismerünk még ebből a korból „zárt okleveleket”, amelynek lényege, hogy az oklevélre összehajtott állapotban pecsétet nyomtak, valamint a „pátens okleveleket” is, amelyek fő jellemzője szintén különleges pecsételési módja,

²⁸⁸ ÁÚO VII. 144.

²⁸⁹ Hunyadi, 45. o.

nevezetesen, hogy a hártýára brszalaggal van felfüggesztve a konvent memoriális pecsétje.²⁹⁰

A vizsgált bizonyáglevelét Konstantin mester, fehérvári kanonok mutatta be a királynak, és másik három oklevelével együtt átíratta azokat. Az átírásnál a kancellária gondos klerikusa kifogástalannak találta az oklevelet („*nec aliquam in eis maculam notare potuimus*”), és átvezette a király oklevelébe. A joggyelet alapján Cwk fia Ipolit, aki Tarka fia Pál rokona, 12 márkáért eladta a Fejér vármegyében fekvő Moha-i földjét - kaszálóval és malomhellyel együtt - Konstantinnak.

Az oklevélben olvasható önmegnevezés - más néven: „*intitulatio*” - („*Nos conventus fratrum domus hospitalis de Alba et Magister Ambrosius Budensis canonicus generalis procurator eiusdem domus vicem magistri provincialis gerens*”) valamelyest eltér a többi hiteleshely gyakorlatától, ahol csak a zárt oklevelek intitulatioja áll „*nos*” kezdettel.²⁹¹

Ebből az időszakból azonban még viszonylag kevés nem-privilegiális formában kiállított oklevél maradt fenn. A leggyakrabban előforduló intitulatiókban a káptalan vagy a konvent előjárója (prépost, apát, praeceptor, illetve más helyeken magister, vagy rector) és a hiteleshely locusának, pontos földrajzi elhelyezkedésének megjelölése kaphat helyet.²⁹²

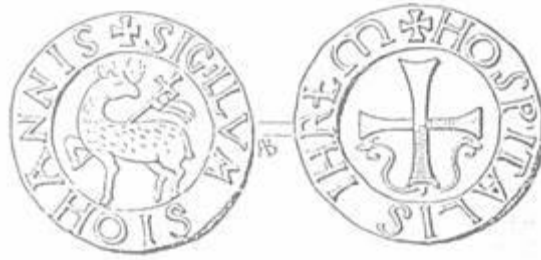
A vizsgált oklevél megerősítési részében feltn a pecsét hiánya, ami arra készítette az oklevél kiállítóit, hogy saját pecsétjüket helyezték a pergamenre. Reiszig Ede ezt a körülményt úgy értelmezi - a „*maritima*”, tengerpart szó jelentéséből kiindulva - hogy a johannita lovagok a tatároktól való félelmkben a tengerentúlra küldték hiteleshelyi pecsétjüket.²⁹³

²⁹⁰ Takács, 54. o.

²⁹¹ Hunyadi, 39. o.

²⁹² Hunyadi, 39. o.

²⁹³ Reiszig, 1925., 103. o.

A johanniták pecsétje²⁹⁴

Hunyadi Zsolt álláspontja szerint ezt sem a történeti tények, sem a filológia nem támasztja alá, illetve maga, a vizsgált oklevél-részlet, sem utal ilyen lehetőségre.²⁹⁵

Visszaulva az oklevél keletkezésének történeti háttéréről korábban írtakra, 1241-42-ben, a muhi csata környéki időszakban, a lovagok tartózkodási helye többé-kevésbé összeköthető a király itineráriumával. Mivel a tatár támadás veszélyét, annak erejét szinte a véres muhi csatáig senki nem mérte fel, nehezen elképzelhető, hogy a konvent ezt megelőzően, előre gondosan intézkedett volna akár a pecsét, akár a már létező levéltárak elmenekítése iránt. Amikor azonban a később a királyt is elfogni kívánó Kádán vezér hada - igaz sikertelenül, de - megostromolta Fehérvárt, a johannita konvent közvetlenül élte át és érezte meg a veszélyt. Fennmaradt ugyanis a Fehérvárra menekültek oklevele, amelyet a pápához küldtek 1242. február 2-i keltezéssel. Okleveles adat is tudósít arról, hogy ekkorra már a johanniták is felmérték a helyzet súlyát, és talán ezért határozták el a pecsét biztosabb helyre vitelét. Erre egyetlen reális esélyük a királyt a Tengeremellékre kísérő lovagok oltalma lehetett. Ez lehetett annak az oka, hogy a „typarium”, a pecsétnyomó, a Tengeremellékre (maritima) került, és nem a tengerentúlra. A tatárveszély elhárulásával természetesen visszakerülhetett volna már a pecsét a konventhez, de a veszély elmúltá 1243-ban az akkori viszonyok között még nem tűnt annyira biztosnak, mint amennyire a történelemkönyvek olvasói számára a jelen korban.²⁹⁶

Figyelembe véve azonban a gyors lovakon pár nap alatt a Tengeremellékre érő lovagok lehetőségeit, feltételezem, hogy a johannita konvent egyik legfontosabb eszközét, a konvent

²⁹⁴ Prawer, 482. o.; Dobroniák, 21. o.

²⁹⁵ Hunyadi, 41. o.

²⁹⁶ Katona, 311–313. o.

bevételeinek egyik forrását, a közhitelesség zálogát, a hiteleshelyi pecsétet, az első adandó alkalommal igyekeztek volna Fehérvárra visszavinni. Szükségesnek tartom ezért ismét hangsúlyozni azt a - történeti háttér bemutatása során már idézett - történelmi tény, hogy 1243. június 5-én a velencei dózse csapatai elfoglalták Zárát, tehát a Tengermellék még a tatárok elvonulását követően sem számított békés övezetnek.

Mivel a hiteleshelyi pecsét nem állt rendelkezésre a fenti okok miatt, a rendház általános ügyvivőjének, Ambrosius mesternek, a minden bizonnyal nagy befolyással bíró budai kanonoknak a pecsétjét függesztették az oklevélre. Ez lehet a magyarázata Ambrosius mester nevének szerepeltetése az intitulatióban, hiszen titulusának megnevezése az egyébként a hiteleshely hivatalos pecsétjének hiányában alkalmas volt arra, hogy az okirat hitelességét növelje.

Felmerül a kérdés, hogy ez az oklevél lehet-e a legelső okirat, amely a fehérvári konvent hiteleshelyén készült, avagy csak az a legkorábbi dokumentum, ami a jelen korra előkerült. A választ az okirat tartalmából következtethetjük ki. Az oklevél nem tekinthető a legelső közhiteles okiratnak két okból. Egyrészt, mivel az eladott birtok határainak ellenőrzésére és az esetleges ellentmondások („*contradictio*”) megtudakolására a saját megbízható emberét küldte a rendház. Ez valószínűsíti, hogy ilyen esetekre kialakult gyakorlattal rendelkeztek már erre az időre. A másik, ezen álláspontot erősítő érv pedig éppen a pecsét hiányára történő utalás, hiszen a közhitelű tevékenységgel kapcsolatos elvárás volt a saját, hiteles pecsét megléte. Mindezt azért fontos megemlíteni, mivel ez is sajátosan a magyar hiteleshelyi jogintézmény korabeli fejlettségét bizonyító momentum, hiszen nemzetközi szinten a johannita rend hivatalosan csak ennél az időpontnál jóval később, 1728-ban, a Generális Káptalan statútumával vezette be a használatát a hiteleshelyi pecsétnek.²⁹⁷

²⁹⁷ Hunyadi, 42. o.

8.4. FORRÁSOK

Balló, István: A hiteleshelyek néhány kérdése hazánk okleveles gyakorlatában, 13–14. század. Turul, 1994.

Béli, Gábor: *Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009.

Borsa, Iván: *A királyi ember és a hiteleshelyi kiküldött melléktevékenysége* *Leleszen*. In:

Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor (szerk.): Emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. születésnapjára Kolozsvár 1996. 101–108. p.

Bozsóky, Pál Gerő: *Keresztes hadjáratok*. Agapé Ferences nyomda és Könyvkiadó Kft.. Szeged, 1995.

Boroviczény, Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stefani*. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. In: *Orvostörténeti Közlemények*, 1991-92.

Buda, József: *A betegápolás története*. PTE Egészségügyi Főiskolai Kar, Pécs, 2004.

Buda, József: *Szemelvények a szegénygondozás történetéből*. POTE Egészségügyi Főiskolai Kar, Pécs 1999.

Clairvaux-i Szent Bernát: *A templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről* IV. rész. 177-181. o. IN: *Az első és második keresztes háború korának forrásai* (Szent István Társulat, Budapest, 1999., válogatta, fordította és az utószót írta: Veszprémy László; sorozatszerkesztő: Sarbak Gábor)

Dobroni , Lelja: A keresztetek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. IN: Mohorovicic, Andre: RAD tanulmányok. IX. könyv. Jugoszláv Tudományos  s Művészeti Akadémia. Zágráb. 1984.

Edgington, Susan: Medical Care in the Hospital of St. John in Jerusalem. IN: Helen Nicholson (Szerk): The Military Orders. 2: Welfare and Warfare. Aldershot. Ashgate. 1998.

Engel, Pál: 14. századi vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából. Történelmi Szemle, 1997/39.

Falus, Orsolya: Egy Árpád-kori oklevél és háttere. IN: Romániai Magyar Doktoranduszok  s Fialat Kutatók Szövetsége XII. Konferenciakötete. Kolozsvár – Temesvár, 2011. 219-236. o.

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae. II. 1834. Budae.

Fejérpataky, László: *III. Béla király oklevelei*. Budapest 1900. In: Béli Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009.

Forey, Alan: The Militarisation of the Hospital of St. John. IN: Studia Monastica. 26.szám.

Gy rffy, György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-III. Budapest 1987. II.

Hársing, László - Kozák, Károly: A johanniták a középkori Magyarországon. [The Hospitallers in medieval Hungary] Világosság. 20.  vf. 1979.

Homonnai, Sára.–Hunyadi, Zsolt: *A Jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája*. In: Pándi Lajos (szerk.): Documenta Historica 26., Szeged 1996.

Horváth, Konstantin: Zirc története. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém. 1930.

Hunyadi, Zsolt: *A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban*. In: Koszta László (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 1998.

Katona, Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*. Bibliotheca Historica. Magyar Helikon, 1981.

King, Edwin James: *The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers*. London 1934. 1099–1310.

Knauz, Ferdinánd (Szerk.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. kötet*. Esztergom. 1874. 142-146. o. IN: Makk Ferenc: *III. Béla emlékezete*. Bibliotheca Historica sorozat. Magyar Helikon Kiadó. Budapest. 1981.

Koszta, László (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 1998.

Kristó, Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Zrínyi Kiadó, Debrecen 1986.

Magyar Katolikus Lexikon. XII. kötet. Szent István Társulat. Budapest. 2007.

Makk, Ferenc: *III. Béla emlékezete*. Bibliotheca Historica sorozat. Magyar Helikon Kiadó. Budapest. 1981.

Prawer, Joshua: *Histoire du Royaume Latin de Jerusalem, Tome I*. Paris, 1969.

Reiszig, Ede: *A Jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon II. (=Nemesi Évkönyv)*. Budapest 1925–1928.

Riley-Smith, Jonathan: *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c.1050-1310*. London. Macmillan. 1967.

Runciman, Steven: *A kereszties hadjáratok története*. Osiris Kiadó. Budapest, 1999.

Sinclair, K.V.: *The Hospitallers' Rule. Miracula and Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani*. London 1984.

Szovák, Kornél: *...Sub testimonio litterali eiusdem conventus ... Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. In: Takács Imre (szerk.) *Paradisum plantavit: Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság 2001.

Takács, Imre: *A magyar káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest 1992.

Török, József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

Wenczel, Gusztáv (Szerk.): *Az Árpádkori új okmánytár*. I-XII. Pest 1860–1874.

„Az Úr pestist küld rád, míg teljesen ki nem irt arról a földről, amelyre most bevonulsz, lázzal, forrósággal és gyulladással, aszályal, gabonarozsdával és üszökkel sújt, addig pusztítanak, míg ki nem pusztulsz.”

/Mózes V. könyve. 28,21-22/

9. A SZENT ANTAL RENDJE

9.1. AZ ANTONITA REND ALAPÍTÁSA

Szent Antal kereszteseinek rendje, az antoniták elődje egy laikus testvérület volt, amely a XI. század végén alakult meg a franciaországi St. Didier városában, méghozzá kifejezetten a "Szent Antal tüze" megnevezésű betegségben - az anyarozs mérgezésben, az ergotizmusban - megbetegedett zarándokok ápolására. A város templomában helyezték el korábban Szent Antal holttestét, amelyet Konstantinápolyból szállítottak oda.

A „Szent Antal tüze” ma főleg az orbáncot, ezen belül többnyire csak „*streptococcus haemolyticus*” okozta emberi orbáncot, az „*erysipelas*” különböző formáit nevezi így a népi gyógyászat, azonban az „*erysipelothrix rhusiopathiae*” baktérium által okozott úgynevezett „sertésorbáncot” - az „*erysipeloidot*” - is így nevezik meg. A történelem folyamán azonban - bakteriológiai vizsgálatok elvégzésének lehetősége hiányában - több, különböző eredetű, de külleme alapján hasonlóknak vélt betegséget neveztek így. Ilyen volt a „Szent Antal tüze” is. Horhi Melius Péter debreceni református prédikátor 1587-es kiadású Herbariumában²⁹⁸ az „*erysipelas*”, azaz „*cangraena*”, azaz „*ignis sacer*”, mánéven a „Szent Antal tüze” betegséget említi, amely ugyanitt, mint „tüzes orbánc” is szerepel. Remete Szent Antalt (†356) már a középkorban a háziállatok, köztük a disznó védőszentjeként tisztelték, innét eredhet a sertésorbánc elnevezése is a betegségnek. Remete Szent Antal kultuszát, melyet később Páduai Szent Antalé (†1231) szinte teljesen kiszorított, éppen a Franciaországban alapított antoniták betegápoló rendje honosította meg hazánkban. Ennek a rendnek a célja elsősorban az volt, hogy az úgynevezett „ergot alkaloidákat” tartalmazó anyarozs - a „*claviceps*

²⁹⁸ Horhi Melius, 1578.

purpurea” - szennyeződéstől mentes gabonát, illetve lisztet bocsásson a lakosság részére. A középkorban ugyanis a nem kellően tisztított gabonaliszt miatt számos súlyos, látszólag járványszerű megbetegedés ütötte fel a fejét egész Európában. Ez azonban valójában nem járvány, hanem tömeges mérgezés volt: az ergotizmus („*ignis sacer*”). Az anyarozs alkaloidák által okozott „*ergotizmus gangraenosus*” és az orbánc külső tüneteinek hasonlósága miatt azután érthető módon hosszú ideig azonosították ezt a két betegséget. A malomtechnika fejlődésével azonban az ergotizmus mára már kiveszett, a „*Szent Antal tüze*” név azonban megmaradt, méghozzá mára kizárólag csak az orbánc megjelölésére szolgál.

Gyógymódjai Szent Antallal kapcsolatosak: nem szabad szent Antal napján (január 17-én: Remete Szent Antal; június 13-án: Pádúai Szent Antal; vagy „nagy” Antal napjain, kedden és pénteken) lisztbe nyúlni. Valószínűleg ez lehet az eredete a liszttel való gyógyításnak is: „liszttel beszórja, lisztbe hengergeti, kifordított lisztes vagy tarhonyás zsákkal megveri, liszteszsákba bújtatja, kenyérfenékről lekapart liszttel behinti”. Az archaikus, szintén analógiás jellegű gyógyítást: „tűznek tűz a legjobb orvossága”, „rácsiholással”, kizárólag Antal nevű személy végezheti acéllal, kovával. Azzal a vízzel is gyógyítják, amelyben a kovács a tüzes vasat hűti, illetve amivel a parazsat locsolja. A Szent Antal tüze elleni ráolvasások legrégebb eredetű és leggazdagabb variánsai a gyimesi csángóktól és bukovinai székelyektől kerültek elő.²⁹⁹

A "*Szent Antal tüze*" nevű betegség ebben az időben elterjedt haláloknak számított nem csak Franciaországban, de Európa-szerte. Százával érkeztek hát a zarándokok Szent Antal koporsójához gyógyulásért foházkodva. Közöttük volt egy Gaston nevű gazdag nemesúr, aki Querin nevű fiával együtt szerencsésen felgyógyult ebből a betegségből. Hálából tettek adományt a betegek ápolására. 1095-ben II. Orbán pápa a clermont-i zsinaton erősítette meg a testvérületet, majd 1218-ban III. Honorius pápa engedélyezte a számukra a három szerzetesi fogalom: a szüzesség, a szegénység és az engedelmesség ígéretének letételét. 1297-ben VIII. Bonifác pápa engedélyével alakultak át saját - Szent Ágoston szabályai szerint megfogalmazott - regula alapján működő és a továbbiakban más betegségben szenvedőket is ápoló lovagrenddé.³⁰⁰ A tagok ruházata fehér alsó ruha, fekete csuklyás köpeny, vállukon kék

²⁹⁹ MNL VÖ: Szinnyei, 1879.; Magyary-Kossa, 1929–40.; Bálint, 1938.; Berde, 1940.; Kallós, 1966.

³⁰⁰ Rupp, 1872. II. kötet. 178. o.

színű tau-kereszt (nagy T betű alakú) volt, amelyet remete Szent Antal egyiptomi remetéről "Antal-keresztnek" neveztek el.³⁰¹

A közvetlenül a Szentszék fennhatósága alá rendelt lovagrend élén a St. Didier de la Mothe-i főapát állott, míg kórházaikat a "*comhtur*" ("*commendator*") vezette, akit későbbi források szerint már "*praeceptor*"-ként említettek. A rend kiváltságai közé tartozott a pápai udvari betegápolói szolgálat teljesítése is, ezért Rómában a Sta Maria Maggiore szomszédságában is rendelkeztek kolostorral és kórházzal, ahol krónikák szerint Assisi Szent Ferenc is gyakran megfordult.

Az új szervezet a többi ispotályos kereszties lovagrendtől abban különbözött, hogy nem foglalkoztak hadakozással. Az alapítástól kezdve ugyanis következetesen vállalt feladatuknak a betegápolást és ezen belül is az anyarozs-mérgezés elleni küzdelmet jelölték meg. A betegápoló rend Európa-szerte rohamosan terjedt, még hozzá elsősorban az újlatin nyelvű országokban. Hamarosan 369 rendház, illetve az ezzel szoros kapcsolatban álló ispotály tartozott hozzá. A fokozódó jólét azonban hamarosan meglazította a fegyelmet, és a betegápoló rend hanyatlásnak indult. Ez, valamint a reformáció azután a házak zömének bezárásához vezetett. Hiába hoztak 1616-ban reformintézkedéseket, a rend szétesése már feltartóztathatatlan volt: 1777-ben beolvadt a máltai lovagrendbe, utolsó rendházai pedig a francia forradalom során szűntek meg.³⁰²

A rend jövedelmeinek nagy részét alamizsnagyűjtésből szerezték, elsősorban kórházaik fenntartása javára. A pápák ezenfelül már a XIII. századtól kezdődően a búcsúnyerés lehetőségével is támogatták őket, ami azt jelentette, hogy minden bűnük alól feloldozást nyertek azok, akik adományokkal támogatták az antonitákat. Fennmaradtak olyan oklevelek is, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a rend maga sem riadt vissza attól, hogy búcsúcédulák hamisításával tegyen szert még nagyobb vagyonra.³⁰³ A búcsúcédulákat a XV. századtól kezdődően már nyomtatták is. Ezzel a lehetőséggel a rend Magyarországon is élt. Az 1505-1506. évekből négy ilyen dokumentum maradt fenn, amelyeket az Országos

³⁰¹ Borsa G, 1961-1962., 223. o.

³⁰² Heimbucher, 401–402. o.

³⁰³ Borsa G, 1961-1962., 223. o.

Levéltárban őriznek. Ezeket Borsa Gedeon ismerteti részletesen itt is idézett tanulmányában.³⁰⁴

A Szent Antalról nevezett ispotályos rend magyarországi történetét még nem dolgozta fel senki. Ennek oka részben az, hogy viszonylag kevés adat maradt fenn velük kapcsolatosan, másrészt - ahogyan az más, kisebb, kevésbé ismert betegápoló lovagrendek esetében is gyakran előfordul - több alkalommal összetévesztették őket más ispotályos rendekkel. Az eddigi legjobb áttekintés a rend magyarországi történetéről Somogyi Zoltán piarista szerzetes munkája³⁰⁵ adta.

Okleveles adataink az antoniták magyarországi ápoló tevékenységéről a XIV. század elejéről maradtak fenn. Ezek alapján kijelenthető, hogy daróci, a pozsonyi és a segesvári együttesen alkották az autonóm rendtartományt. A daróci preceptura feltehetően a rend első magyarországi háza volt, amelyet 1288-ban alapítottak.³⁰⁶ A Hain-féle krónika szintén erre az időszakra datálja a daróci kolostor alapításának évét.³⁰⁷

Daróc község nevének eredetéről először IV. Béla király egyik 1263-ban kelt okmányából³⁰⁸ értesülhetünk. Ebből tudhatjuk meg azt, hogy a helység nevét az oda betelepített királyi solymárokról ("*draucarii*") kapta. A helységet 1282-ben IV. László király Drauch néven adományozta Helias grófnak, Jordán fiának 100 ezüst gira, valamint évenként fizetendő 1 gira aranyért.³⁰⁹ (Egy nehéz súlyú ezüst gira 4 arany forint, 1 ilyen forint 40 denár, egy nehezék 1 garas, 6 garas 1 obon értékű volt.³¹⁰) A pozsonyi házhoz tartozó kórház alapításának körülményeit illetően kizárólag későbbi dokumentumok tartalmából vonhatunk le következtetéseket, mivel írásos emlékek csak a XIV. századból maradtak fenn, amikor a rend

³⁰⁴ Borsa G, 1961-1962.

³⁰⁵ Somogyi, 28-37. o.

³⁰⁶ Rupp, 1872., II. kötet. 178. o.

³⁰⁷ SZK, 16. o.

³⁰⁸ Bárdossy, 96. o.

³⁰⁹ Bárdossy, 225. o.

³¹⁰ Rupp, 1841. 5. o.

konfliktusba került a városi hatóságokkal a kórház működtetésének kérdésében.³¹¹ Magyary-Kossa Gyula³¹² és Vámosy István³¹³ álláspontja szerint az ispotályt még Szent László király alapította, majd 1192. évi szentté nyilvánítása után a rend hálából az ő oltalmába ajánlotta a kórházat és a kápolnát.

9.2. AZ ANTONITÁK POZSONYI KÓRHÁZA

A rend viszonya nem csak az ispotályaiknak otthont adó szabad királyi városok elöljáróival, de még a saját daróci alattvalóikkal kapcsolatosan is ambivalensnek bizonyult. Hogy mennyire, az egy 1399-es oklevélből tűnik ki világosan,

"...melynek értelmében egyrészt Almann, a kórház főnöke, másrészt a község és más zsellérek, valamint a kórház jobbágjai között a következő szerződés jött létre: Először is Almannak és törvényes utódainak minden telkes gazda évenként 3 nap tartozzék szántani; kellő időben figyelmeztetve egy szekér fát behordani; a szokott bért, birságot, ajándékokat és kedveskedéseket beszolgáltatni, a kórházfőnök személye irányában elkövetett minden makacsságért és kihágásért Szent Márton napjáig 100 girát befizetni; végre iránta engedelmisséget és tiszteletet tanúsítani; a kórház káplánjának és papjelöltjének pedig mindenki élelmezést, ruházatot és a tartományban szokásos jövedelmet beszolgáltassa, mégpedig elhanyagolás esetére a szepesi gróf által kiszabandó büntetés terhe alatt.³¹⁴ Ezen szerződés a daróczi keresztesek parancsnoka kérésére 1431-ben a szepesi Szent Márton káptalan által hitelesített s adatott ki, 1656-ban pedig ugyanazon káptalan átiratában tétetett közzé."³¹⁵

A preceptorátus jövedelmére vonatkozóan ugyancsak Almann idejéből származik egy megközelítően pontos adatunk. Amikor ugyanis a preceptort a pápa Zsigmond király kérésére

³¹¹ De Cevins, 2003. 52-53. o.

³¹² Magyary-Kossa, 13-16. o.

³¹³ Vámosy, 12. o.

³¹⁴ Wagner, 168. o.

³¹⁵ Rupp, 1872., II. kötet. 179. o.

kinevezte erre a tisztségre, oklevelében meghatározta azt is, hogy évi jövedelme a 40 ezüst márkát nem haladhatja meg.³¹⁶

VII. Kelemen pápa (1523-1534) 1523-ban kelt apostoli átiratában a daróci Szent Antal kolostornak ápolási tevékenysége elismerésül és támogatása céljára szabad kéregetési és alamizsnagyűjtési engedélyt adott, azonban Daróc a kórházzal együtt hamarosan kikerült az antoniták birtokából. A következő írásos adat ebből a községből 1655-ből maradt ránk, amikor III. Ferdinánd király (1637-1657) a javadalmat Pálfalvai János szepesi prépostnak és a szepesi káptalannak adományozta.³¹⁷

Mint az feljebb már említésre került, a rend pozsonyi kórházának működtetéséről 1309-től rendelkezünk írásos adatokkal, amikor is Keresztelő Szent János napján Pozsony szabad királyi város vezetése vette át az intézmény irányítását, ezután kizárólag a lelki gondozás és egyházi jellegű feladatok maradtak az antonitáknál.³¹⁸ A megállapodás szerint Lantzin atya, a pozsonyi rendfőnök és a város elöljárósága között per volt folyamatban a kórház tulajdonjogáért. Tekintettel arra, hogy az ispotály alapításához annak idején a város anyagilag is hozzájárult, a káptalan előtt a per úgy fejeződött be, hogy Szent Antal testvérei csak a lelkekről való gondoskodást tartották fenn maguknak. A kórházból befolyó minden jövedelem a procurator (*Spitalmeister*) kezeibe folyt, aki köteles volt ezért az antonita rendnek minden év szeptember 18-án 500 márkát ezüstban fizetni, és ugyancsak minden év november 11-én - Szent Márton napján - 16 akó legjobb minőségű bort szolgáltatni. Amennyiben a megállapodást megszegve a procurator a fizetést elmulasztaná, helyette a város felel kezesként, ha pedig a város sem teljesítene, a kórház ismét Lantzin atya és utódai tulajdonába megy át. A szerződésben rögzítették a felek azt is, hogy a kórház nevében gyűjtött adományok a kórház procuratorát illetik, azonban a Szent Antal testvéreire szánt alapítványok Lantzin atyát, avagy utódait illetik meg. A rendnek a tekintélyéből annyit azért még sikerült megmentenie, hogy a város által megválasztott ispotálymestert a preceptornak be kellett mutatni. Az ispotálymestert és utódait a rend ezek után köteles volt felvenni a tagjai közé ("*habitu investire teneantur*").³¹⁹ A szerződés alapján Lantzin atya és utódai örök időkre

³¹⁶ MVH 497. o.

³¹⁷ Wagner, III. 1774-1778. o.

³¹⁸ Ortway, 301. o.; Acsády, 289. o.

³¹⁹ Somogyi, 30-31. o.

kapnak egy kőből épült házat is a hozzá tartozó telekkel. Itt fontos megjegyezni, hogy még a XIII-XIV. században is ritkaságszámba ment a kőház, hiszen az épületek leggyakrabban fából készültek. A szerződés megkötését követően az antoniták továbbra is a városban maradtak, és a kórházban a megállapodás szerint tevékenykedtek.³²⁰ Az ispotály lelki vezetését ettől kezdve a rend tagjai közül a preceptor által felszentelt pap végezte, aki az ispotálymester mellett, mint rektortárs, káplán szerepelt.

A következő adat 1326-os eredetű.³²¹ Ennek alapján Jakab pozsonyi bíró és esküdtjei a pozsonyi káptalan előtt panaszt emeltek a renddel szemben, mivel a rend pozsonyi elöljárója elmulasztotta a beleegyezésüket kérni Szent Antal ama bizonyos pozsonyi házának ("*super locatione certae domus B. Antonii de Posonio*") bérbeadását illetően.³²² Egy oklevélből azt is tudjuk, hogy ebben az évben Gydót preceptor volt a daróci ház feje („*Guido, ordinis S. Antonii magister, et commendator in Drawcz*”).³²³

1341-ben Myribel Péter, a magyar és szlavón nagymester, földet ajándékozott egy pozsonyi polgárnak azzal a feltétellel, hogy ezért az ingatlanért neki a megajándékozott Szent István napján 32 bécsi denárt fizessen, és ha a földet valamikor el akarná adni, akkor az elővételi jog az ispotályosokat illesse. Kelt 1341-ben a Boldogságos Szűz Mária születése utáni kedden. ("*Datum a.d. 1341 proxima tertia feria post marivitatem Sanctae Mariae virginis gloriosae.*")³²⁴

A város világi plébánosa és az ispotály antonita káplánja közötti viszony az engedmények ellenére továbbra sem volt felhőtlennek mondható. Egy 1384-ből származó oklevél tanúsága szerint ugyanis Ulrich társrektor, antonita kórházi káplán ("*Ulricus conrektor sire capellanus hospitalis Sancti Antonii*") valakit a plébános akarata ellenére temetett el az ispotály kápolnájában. Ebből a plébániának vagyoni kára származott, hiszen nem nekik fizettek az egyházi temetésért. Az ügyben döntést hozó pozsonyi prépost úgy határozott, hogy a tetemet exhumálni kell, és amennyiben a plébános úgy akarja, akkor az ő egyháza temetőjében újra

³²⁰ Vámosy, 16-17. o.

³²¹ Somogyi, 29. o.

³²² Vámosy, 17. o.

³²³ Wagner, III. 108. o.

³²⁴ Vámosy, 17. o.

temetheti. A jövőre nézve kiközösítés terhe mellett megtiltotta a hasonló esetek megismétlődését, egyben azt is, hogy a plébánia nagymiséje alatt az ispotályban is tartsanak prédikációt, avagy a plébános jogait egyéb módon csorbítsák.³²⁵

1397. július 2-án Paulus Domicellus és Újházi László ("*Ladislaus de nuova Domo*") a kórházat ünnepélyesen adták át Pozsony szabad királyi városnak.³²⁶

Az 1309-es szerződés és az azt követő - vagyoni és erkölcsi veszteségeket jelző - oklevelek tartalmából arra következtethetünk, hogy a megállapodás és ennek anyagi következményei egészen a 15. század közepéig húzódó jogvitát okoztak, míg végül sikerült a városnak teljesen átvenni a hatalmat az ispotály felett.

1428-ban a város előjárósága levélben tudatta a királlyal, hogy a betörő husziták súlyosabb csapást mértek a városra és a kórházra, mint 1241-ben a tatárok. Amennyiben a rend tagjai ebben az időben még Pozsonyban tartózkodtak volna, valószínűleg maguk tettek volna jelentést a veszteségről. Mindez azonban csak feltételezés. Tény azonban, hogy 1429-ben megjelent Pozsonyban Gerhardus de Tombres antonita tartományfőnök (preceptor), aki meggyőződve a kórház szánalmas állapotáról, azt mindenestől, javadalmaival és jogaival együtt Pozsony szabad királyi város tulajdonába és kezelésébe engedte át. "*Kelt Pozsonyban, az Úrnak 1429. évében, Szent Margit Szűz ünnepe előtti vasárnapon, a fentiek hitelül és megerősítésül pecsétem odanyomása mellett.*" ("*Datum Posonij anno Domini Millesimo CCC vicesimo nono dominico die ante Festum sanctae Margaretae virginis sub mei sigilli opressione in testimonio et robure omnium premissorum.*") Az ünnepélyes okirat a városi levéltárban található.³²⁷ Az antoniták még 1505-ben is megkísérelték visszanyerni hatalmi helyzetüket a kórház felett, azonban ez a próbálkozás ismét eredménytelennek bizonyult.³²⁸

Az antoniták szerepe a XV. századtól kezdődően egyre inkább csökkenni látszik. Egyes korszakokból maradtak azonban fenn olyan dokumentumok, amelyek szerint a tevékenységük, bevételeik növelése céljából, megélénkült. Ilyen időszak volt a XV. és XVI. század fordulója, amikor Tapolcai Albert - Albertus de Thapolcza - volt veszprém-

³²⁵ Rimely, 325. o.

³²⁶ Vámosy, 19. o.

³²⁷ Vámosy, 21. o.

³²⁸ Ortway, 301. o.; Acsády, 64-67. o.

egyházmegyei klerikus állt a hazai rendtartomány élén. Tapolcai Albert 1483-ban vette át a rendtartomány vezetését.³²⁹ Ebben a tisztségében kifejtett tevékenységét egészen 1507-ig tudjuk kimutatni. 1487-ben Segesvár városának tanácsával megállapodást kötött a kórház bevételeinek felosztásáról. Ennek értelmében az ispotály és a templom rektori tisztsége megüresedik, azok betöltése a kegyúri joga folytán a város tanácsának a feladata. A megválasztottat azonban a preceptornak a város tartozik bemutatni. A preceptor kötelessége a megválasztottat a rend tagjai közé felvenni, és ha a próbaév eltelte után még mindig a rendben szándékozik maradni, fogadalomra is bocsátani.³³⁰ A megállapodás révén a hazai rendtartomány évi rendszeres, meghatározott jövedelemhez jutott hozzá. 1505-ben pedig - amint az feljebb már említésre került - az antoniták volt pozsonyi pozícióinak, illetve bevételeinek felújítására is kísérletet tett.³³¹

9.3. AZ ANTONITÁK MAGYARORSZÁGON FENNMARADT OKLEVELEI

A Szent Antalról nevezett ispotályos rend kizárólagosan vállalt feladata a betegápolás volt, ezért nem rendelkezünk adatokkal oklevélkiadó, hiteleshelyi tevékenységével kapcsolatosan. A ránk maradt oklevelek ezért egyrészt az általuk működtetett ispotályokra vonatkozó megállapodások, másrészt adománygyűjtésükkel kapcsolatos okiratok. Ez utóbbi kategóriába tartoznak a fentebb már említett Tapolcai Albert preceptor időszakából fennmaradt búcsúcédulák. Ebben az időszakban ugyanis a rendtartomány egy széleskörű, jól szervezett gyűjtőakciót folytatott, amelynek dokumentumai az 1. pontban említett négy búcsúlevél formájában maradtak fenn.³³²

³²⁹ MREV III. 289. o.

³³⁰ Somogyi, 31. o.

³³¹ DL 21. 676.

³³² Borsa G, 1961-1962., 223. o.

Búcsúlevél az antoniták javára³³³

Ezeknek az egyleveles nyomtatványoknak szövege csaknem azonos egymással, továbbá nem sokban különböznek az abban az időben más ország részére készült hasonló jellegű nyomtatványoktól sem.³³⁴ A szöveget áttanulmányozva megállapítható, hogy az okiratok első, legterjedelmesebb részében a pápák által a Szent Antal testvérület, később rend, tagjai, illetve azok jótevői részére biztosított privilégiumok és búcsúnyerési lehetőségek vannak felsorolva. Ezeket csaknem ugyanebben a megfogalmazásban megtaláljuk VII. Kelemen pápa egyik oklevelében is, amelyben megerősítette a rend korábbi kiváltságait.³³⁵ A második rész tartalmazza a dokumentum lényegét: bizonyítja, hogy a szabadon hagyott részekre kézírással beírt személyek tagjai a rend támogató testvérületének és adományukkal segítették is azt. Az alamizsnáért cserébe természetesen az okiratban megnevezett személyek élhettek az első részben felsorolt egyházi kedvezményekkel: a teljes, vagy részleges búcsúval. Az okirat kiállítás helye és a keltezés ugyancsak kézírással volt kitölthető ezeken a nyomtatványokon. A búcsúcédulák kivétel nélkül a gyónás utáni feloldozási formulával végződnek.³³⁶

A szóban forgó négy nyomtatványt az alábbi nevekre, helyen és időben töltötték ki:

³³³ Borsa G, 1961-1962., 223. o.

³³⁴ Borsa G, 1961-1962., 228. o.

³³⁵ Ez egy 1526 után nyomtatásban is megjelent kiadásban is megtalálható (63–64. lev.), amelynek egyik hátyára készült, hiányos példányát az Országos Széchényi Könyvtár (Ant. 3102. jelzet alatt) őrzi.

³³⁶ Borsa G, 1961-1962., 228. o.

1. [DL 21.519] 1505. IX. 30. – „*In castro Reuisthe. – Ladislaus cum uxore sua Ursula necnon filiis Michaelae necnon Francisco et Nicola de Tharcza necnon cum uxore sua Elena*”.

Az oklevelet a Bars vármegyei Revistye várában, a Garam folyó mellett állították ki. A történettudományban két Tarczay László ismeretes.³³⁷ „János fia László 1466” és „György 1450 erd. alvajda fia László”. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy Tarczai László említett három fia közül Miklós az, akinek a neve címzettként szerepel az oklevélen.³³⁸

2. [DL 93.720] 1505. XII. 1. – „*Zenthlewryncz. – Egregius Dominus Johannes de Naghwelgh, Lodovicus et Bonaventura filii, Anna et Katherina filiae et Justina*”.

Fennmaradt egy másik búcsúlevél is 1502-ből, amelyben ugyanennek a Nagyvölgyi Jánosnak a felesége Erzsébet és fia Lajos számára Újlakon lett kiállítva.³³⁹ Újlak ebben az időszakban Buda elővárosának számított, ennek alapján feltételezhető, hogy ennek az 1505. évi oklevélnek a kiállítási helye Budaszentlőrinc.³⁴⁰

3. [DL 74.979] 1505. – „*Egregius Dominus Stephanus Marjassy capitaneus Scepusiensis una cum consorte sua Potentiana et filio suo Francisco*”

Az oklevelekből kitűnően egyes családok több alkalommal is éltek a búcsúnyerés lehetőségével. Ilyen példa Máriássy Istváné is, akinek a nevére címezve az 1501. és 1502. évekből is fennmaradt egy-egy ilyen dokumentum.³⁴¹

Borsa Gedeon felhívja a figyelmet Iványi Béla tévedésére az 1505. évi oklevél elemzése kapcsán.³⁴² Amikor ugyanis arról írt, hogy a Máriássy család említett tagjai „*felvétetnek a bécsi Szent Antal-confraternitás tagjai közé*”, a nyomtatványban és a pecséten szereplő „Vienn” –t helytelenül Bécs városával azonosítja. Borsa Gedeon azonban rámutat arra a tényre, hogy a helymegjelölés valójában a franciaországi Vienne püspöki székhelyre utal.

³³⁷ Nagy I, 42. o.

³³⁸ Borsa G, 1961-1962., 230. o.

³³⁹ Borsa G, 1961-1962., 265. o.

³⁴⁰ Borsa G, 1961-1962., 230. o.

³⁴¹ Borsa G, 1960., 264. o.

³⁴² Iványi, 81. o. 288. sz.

Ehhez az egyházmegyéhez tartozik ugyanis St. Antoine de Viennois, amely a Szent Antalról elnevezett ispotályosrend központi háza volt.³⁴³

4. [DL Károlyi] 1500. III. 4. (?) – „*Nicolaus ... cum coniuge sua Ursula et Katherina filia ac Stephano Paulo fratribus (?)*.”

Ennek az oklevélnek a kézírásos szövege nem olvasható, ezért nem állapítható meg belőle sem a kiállítás helye, sem annak a családnak a neve, akik számára a búcsúlevelet kiállították.

A búcsúlevelek kinyomtatása arra utal, hogy az adománygyűjtést nagyszabásúnak tervezték. Úgy tűnik azonban, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel ismeretes egy 1507. március 13-án kiállított adóslevél, amelyet Tapolcai Albert tartományfőnök a Daróc közelében fekvő savniki ciszterci apátság részére állított ki.³⁴⁴

9.4. AZ ANTONITÁK GONDOZÁSI INTÉZMÉNYEINEK SZEKULARIZÁCIÓJA

Boldog V. Orbán pápa (1362-1370) egy 1364-ben kelt bullája elrendelte, hogy az esztergomi érsek és suffraganeusai – a hozzá tartozó megyéspüspökök - gondoskodjanak a rendi ispotályoknak eredeti rendeltetésüknek megfelelő működtetéséről.³⁴⁵ Ezt az intézkedést arra használta fel az antonita rend, hogy betegápoló tevékenységükre hivatkozással újabb jövedelmi forrásokhoz jussanak. Ebből a célból - mint azt fentebb láttuk - többször is megkísérelték egyes városok kórházainak irányítását és jövedelmeit megszerezni.³⁴⁶

Kassa városában ilyen irányú peres eljárások 1366 és 1399 között több alkalommal is voltak folyamatban. Végül a kórházat a város szerezte meg, azonban a rend nem adta fel könnyen, így még 1412-ben is próbálkozott a kórház megszerzésével.³⁴⁷ A kassai perrel egyidőben az iglói ispotályt is igyekeztek a birtokukba venni. A város azonban ellenállt és végül itt is

³⁴³ Borsa G, 1961-1962., 230. o.

³⁴⁴ DL 21.676.

³⁴⁵ CD IX/3. 436. o.

³⁴⁶ Borsa G, 1961-1962., 227. o.

³⁴⁷ Dragóner, 524–531. o.

visszaverte a rend próbálkozását.³⁴⁸ Hasonlóan vereséget szenvedtek az antoniták a szepesváraljai kórház esetében is, ahol a helyi plébános hiúsította meg a birtokba lépésüket.³⁴⁹

A pozsonyihoz hasonló folyamatot figyelhetünk meg másfél évszázaddal később Segesváron is. A város vezetése itt is addig szűkítette a rend kórházzal kapcsolatos hatáskörét, míg végül fokozatosan átvették a teljes irányítást tőlük. Az ezt rögzítő 1487-es megállapodás ebben az esetben is generált további vitákat a város és a rend között, azonban az időközben terjedő reformáció végül a rend szerepének megszűnéséhez vezetett.³⁵⁰

³⁴⁸ Pajdussák, 73–89. o.

³⁴⁹ ZSO, II/1. 1505. sz.

³⁵⁰ Müller, 30–38., 55–60. o.

9.5. FORRÁSOK

Acsády, Ignác: Pozsony város története. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 11. évf. 1904/1. szám.

Bálint, Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza Szent István Társulat. 1938. Budapest.

Bárdossy, János: Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. 1802. Lőcse.

Berde, Károly: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest. 1940.

Borsa, Gedeon: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506). IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1961-1962. Budapest.

Borsa, Gedeon : A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1960. Budapest. 241-279. o.

De Cevins, Marie-Madeleine: L' Eglise dans les villes hongroises aux 14 et 15 siècles. Thèse de Doctorat de l' Université de Paris-Sorbonne. 1995. Paris.

De Cevins, Marie-Madeleine: A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. Korall. 2003. Budapest.

Dragóner, Béla: Adalékok a kassai Szent Lélekről nevezett ősrégi kórház történetéhez. IN: Magyar Sion. 1904. 524–531. o.

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae. IX/3. 1834. Budaë.

Hain, Gáspár (szerk.) Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Magvető Kiadó. 1988. Budapest.

Házi, Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Székely és Tsa. 1939. Sopron.

Heimbucher, Max: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche. I. Paderborn 1896.

Horhi Melius, Péter: Herbárium. Az fáknek, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Heltai Gáspárné műhelye. Kolozsvár. 1578. Újabb kiadása például: Kriterion Kiadó, 1979.

Iványi, Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára. 1917. Lócse.

Kallós, Zoltán: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. IN: Műveltség és Hagyomány. VIII. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve. 1966. Debrecen.

Magyary-Kossa, Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I-IV. Orvosi könyvkiadó. Budapest. 1929–40.

Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó. 1977. Budapest.

Mályusz Elemér (Szerk.): Zsigmondkori oklevéltár. Budapest 1956.

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. III. Budapest 1902.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Szent István Társulat. 1885. Budapest.

Müller, Freidrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625. Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg. 1855/56.

Nagy, Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. Fribeisz István Kiadója. 1859. Pest.

Ortvay, Tivadar: Pozsony város története. II. kötet. 4. rész. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete 1300-1526. 1903. Pozsony.

Pajdussák, Máté: Az iglói régi városi kórház története. IN: Scepusia Évkönyve I. évf. Igló. 1912. 73–89. o.

Pásztor, Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1940. Budapest.

Rimely, Carolus: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis. Instar manuscripti. 1880. Pozsony.

Rupp, Jakab: Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva: Történeti's pénztudományi kútfők után megmagyarázva. Árpádi korszak. 1841. Lőcse. Digitalizálta: Harvard Egyetem, 2008. március 12. 5. o.

Rupp, Jakab: Magyarország helyrajzi története - fő tekintettel az egyházi intézetekre. MTA Történeti Bizottsága. 1872. Pest. II. kötet. A Egri Érsek-Egyház Tartomány.

Somogyi, Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra Cala Sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 1941.

Vámosy, István: A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. - Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. 1898. Pozsony.

Wagner, Carolus: Analecta Scepusii Sacri et Profani I-IV. 1802. Pozsony, Pest és Lipcse. III.

„Aztán házába vezette őket, asztalt terített nekik, s örült egész háza népével, hogy az Isten híve lett. „

/Apostolok cselekedetei. 16,34/

10. A SZENT ISTVÁN LOVAGREND

10.1. ARCHEOLÓGIAI LELETEK A STEFANITÁK NYOMÁBAN

1959-ben egy Duna-kanyari régészeti terepbejárás alkalmával a Borjúmező melletti árvédelmi töltéstől D-i és DNY-i irányban, a táti út mindkét oldalán húzódó alacsony dombháton mintegy 400-600 méter hosszúságban XI-XV. századi edénytöredékeket gyűjtöttek, amelyek nagyobb kiterjedésű középkori település helyét jelezték.³⁵¹

Egy keleti tájolású térkép részlete Esztergom szabad királyi várossal, és az ekkor még két szigetből álló Primás-sziget, *Kender földök*, *Curia*, *Borju mező*.³⁵²

A területen még 1913-ban egy ásatásnál sírok is kerültek elő. Ezeket Sinka Ferenc Pál a lázárlovagok temetőjével azonosította.³⁵³ A kőlapokkal fedett sírok valóban Árpád-kori

³⁵¹ Torma, 182. o.

³⁵² Országos Levéltár. <http://www.szeretgom.hu/content/72091--kiss-esztergom-falu-terve-es-egyeb-terkep-ritkasagok> (letöltve: 2014-01-31)

³⁵³ Sinka, 25-39. o.

templom körüli temetőre utalnak, azonban a Szent Lázár konvent feltételezett helyétől mintegy 500 méter távolságra helyezkednek el, ezért valószínűleg nem tartozhattak annak temetőjéhez. A temetkezőhely, valamint a fent említett település-nyomok az Árpád-kori Szentistván (*possessio seu villa sancti Stephani*) településsel azonosíthatóak,³⁵⁴ amelyek írott emlékét csupán egyetlen, 1272. évi határjáró oklevél tartalmából ismerhetjük.³⁵⁵ Az oklevél tanúsága szerint Szentistván a szentkirályi keresztesek birtoka, amely Szentistvánkirály és Szentpál között fekszik. Ezt az oklevelet maguk a szentkirályi keresztesek állították ki. Kiderül belőle az is, hogy abban az időben két Szentistván nevű helység létezett, amelyek közül az oklevélben jelzett birtok az azonos tulajdonos és a földrajzi közelség miatt egybeolvadt Szentkirállyal a későbbiekben: „...*ab altera...parte...metis possessionum ecclesie nostre, videlicet sancti Stephani, prope villam sancti Pauli, ac Sancti Stephani regis et terre, Byeles vocate...*”³⁵⁶

A nem a stefanita rend anyakonventjének helyeként számon tartott másik Szentkirály község feltehetően a korábbi Széplak volt, amelyet II. Géza király szintén a stefanitáknak adott. Ezt hívták azután Szentistvánnak. A dunai révnél feküdt, a folyó jobb partján. A faluval átellenben, a Duna É-i partján volt Szép (Seep), az érsek birtoka, amely nevét Széplakról kapta. II. Endre király 1215-ben elrendelte, hogy az érsek és a keresztesek közösen alkalmazzanak révészeket, és az ott átkelő kereskedőket kényszerítsék arra, hogy térjenek be a városba, és fizessenek vámot a káptalannak.³⁵⁷

Szentkirály (régii nevén Abony, Obon, S. Rex) eredetileg királyi birtok volt, amely egyház-igazgatásilag a veszprémi püspökség területéhez tartozott. Templomát a XIII-XIV. században többször említik.³⁵⁸ A falu II. Géza király adományaként került a keresztesek tulajdonába. Innét kezdve nevezték konventjük védőszentjéről Szent István király falvának, illetve Szentkirálynak (*villa Sancti Stephani Regis ; villa Sancti regis; Zent Király; Zenth-Kyral;*

³⁵⁴ Torma, 182. o.

³⁵⁵ MSI I. 599-601.o.

³⁵⁶ MSI I. 599.o.

³⁵⁷ MSI I. 207. o.; Szentpétery, 1930/A., I. kötet: 102. reg.; Györffy, 1987. 281., 311. o.

³⁵⁸ MREV II. 16., 20., 21., 49., 50., 379. o., IV. 320-322. o.

Szen Király).³⁵⁹ A település a stefaniták dunai kikötője volt, ahol 1181-ben 12 hajót említenek. A Kis-Dunánál fekvő területet még ma is Szentkirályrértnek nevezik. Ezen a helyen állt a rend 1150 táján alapított és körülbelül 1440-ig birtokolt anyakonventje.³⁶⁰

A tatárjárásig Esztergom sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint a mai város. Az egykori Szentkirály területe is ma lakatlan, nevét csak a Szentkirály-dűlő őrzi. E dűlőnek a Duna-parti részén kisebb domb emelkedett, amelyet a hagyomány templomhelynek tartott. 1895-96-ban Némethy Lajos régész végzett ásatásokat ezen a romterületen. Beszámolói nyomán tudjuk, hogy az Árpád-korban egy előcsarnokkal, Ny-i homlokzatán két toronnyal ellátott, 20 méter széles, 36 méter hosszú, háromhajós bazilika állt itt.³⁶¹ Ebben a templomban újíttotta meg II. Endre király 1133-ban a beregi egyezményt, amellyel részletesebben a későbbiekben foglalkozunk majd.

Ezeket a középkori romokat a történetírás sokáig a johannita lovagokkal azonosnak tartott Esztergom-szentkirályi keresztetek Szent István királyról elnevezett templomának, konventjének és ispotályának („*conventus Cruciferum domus hospitalis Ecclesiae Sancti Stephani Regis de Strigonio*”) maradványainak tekintette. A XX. század második felének tudományos eredménye annak bebizonyítása, hogy az esztergomi „stefanita” ispotályos keresztetek nem azonosak a johannitákkal, hanem önálló kanonokrendként működtek II. Géza király idejétől kezdődően. A magyar középkorral foglalkozó szakirodalomban az elkülönült stefanita rendről csak az 1970-es évek óta olvashatunk.³⁶² Györffy György kutatásai nyomán ekkortól eredeti oklevelek tartalma alapján megismerhető a rend története is.³⁶³ Györffy az oklevelek intitulációit (önmegnevezés) elemezve mutatott rá arra a tényre, hogy a „*cruciferi sancti refis Stephani de Strigonio*” okleveleiben soha nem szerepelt a Szent Jánosra, vagy a Jeruzsálem városára történő utalás, mint a johannitáknál.

³⁵⁹ Torma, 183. o.

³⁶⁰ Boroviczény, 26., 133-140. o.; Györffy, 1987., 2-211, 213-217, 277-282. o.

³⁶¹ Némethy, 1892., 33-54., 114-118. o.

³⁶² Györffy, 1977., 303., 319., 382., 563. o.

³⁶³ Györffy, 1987., 280-283. o.

Az Esztergom-szentkirályi keresztesek különálló ispotályos kanonokrendi kongregációként jöttek létre és működtek egészen a XVI. századig.³⁶⁴ A konventet Fuxhoffer Demjén a múlt századi városi kórház helyén, a Szent Tamás-hegy D-i lábánál kereste,³⁶⁵ azonban valódi fekvését Knauz Nándor állapította meg.³⁶⁶

10.2. A STEFANITA REND ALAPÍTÁSA

A konventet Boltizsár Ágoston szerint 1150 táján,³⁶⁷ Reiszig Ede álláspontja szerint 1147-1151 között alapították.³⁶⁸ Az 1147-es kezdő időpont lényegében egybeesik a keresztes szerzetes- és lovagrendek magyarországi megjelenésével. 1147 nyarán a második keresztes háborúba induló hadak ugyanis hazánkron vonultak át VII. Lajos francia király vezetése alatt, aki annyira megbarátkozott II. Géza királlyal, hogy gyermekének a keresztapja lett. Az átvonuló keresztesek között számos templomos és johannita lovag is volt, akik ekkor megismerték Magyarországot, majd rendtartományokat is létesítettek nálunk. Feltehetően az átvonuló keresztesek hatására és mintájára szervezte meg II. Géza a stefaniták rendjét. A Szent István Lovagrend eredeti neve tehát „*Cruciferi Sancti Stephani Regis*”, vagyis Szent István Király Keresztes Lovagjai.

Az elnevezés visszavezet Szent István királyhoz, aki 1017 és 1018 folyamán Jeruzsálemben zarándokházakat, ispotályokat alapított és ezeket birtokokkal is ellátta. 1135-ben egy Petronilla nevű magyar hölgy szintén vásárolt két szomszédos házat 400 bizánci aranyért Jeruzsálemben ispotály céljára. Az adásvételt tanúsított három magyar is volt: Kozma remete és annak társa, Bonifác, valamint Symeon magyar főesperes.³⁶⁹ Ezen házak és II. Géza király alapítása közötti összefüggést a szakirodalom feltételezi ugyan, de nem látja bizonyítottnak.³⁷⁰

³⁶⁴ Mezey, 31. o.; Györffy, 1973., 272., 315., 345. o.

³⁶⁵ Torma, V. kötet. 186. o.

³⁶⁶ Knauz, 1867., 641-665. o.

³⁶⁷ Boltizsár, 58-62. o.

³⁶⁸ Reiszig, 1925., 42. o.

³⁶⁹ ÁÚO, I. 52.

³⁷⁰ Boroviczény, 9. o.

1187. március 26-án - miután Jeruzsálem véglegesen elesett - Orbán pápa a „*Religiosa loca*” kezdetű bullájával erősítette meg a rendet, és kiváltságokkal, mentességekkel (exemptio) látta el. Az oklevélből egyértelműen kiderül, hogy a rendet II. Géza király alapította:

„*Geyza quondam rex Hungarorum Jerosolimis, sicut in eius scripto autentico continetur, ecclesiam in honorem sancti stephani regis fecisset de suis et suorum principum elemosinis pietatis intuitu construi et domum etiam Hospitalem, copiosam terram ad construendas domos et ad preparandas officinas necessarias strignij contulisset...*”

A pápai bulla eredetije az Esztergomi Érseki Levéltárban található.³⁷¹

Az eredeti latin szöveg:

A bulla magyar fordítása:

„*Urbanus episcopus servus servorum Dei, Orbán Püspök Isten szolgáinak szolgája, dilectis filiis Nicolao magistro Domus Hospitalis Sancti Stephani Regis, site Király Esztergomi Ispótyalos Háza Strigonii, eiusque fratribus tam praesentibus magiszterének és a testvéreknek, mind a quam futuris, regularem vitam professis. In jelenlegieknek, mind a jövőbelieknek, akik perpetuum. regula szerint élnek. Mindörökre.*

Religiosa loca Divino cultui mancipata, Úgy tartjuk, hogy az Isten tiszteletére rendelt tenemur apostolica protectione defendere et szerzetesi helyeket apostoli védelemmel kell in sui iusticiis tanto propensiori studio oltalmazni és az Isteni igazságosság alapján confovere, quanto celebrius in sui annál jóindulatúbb törekvéssel támogatni, Omnipotens Dominus colitur et devocius ac minél ünnepélyesebben tisztelik azokban a fidelibus honoratur. Mindenható Urat s minél jámborabban megbecsülik azt a hívek.

Ezért kedves fiaim az Úrban, jogos

³⁷¹ MSI I. 132-133. o.; Szentpétery, 1930/A., I. kötet. 100. reg.

Eia propter dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et domum vestram, in qua Dei estis et pauperum sevicio deputati, sub beati Petri et nostra protectione ad exemplar felicitis recordationis Alexandri papae predecessoris nostri, suscipimus et praesentis scripti privilegio communimus.

Inprimis siquidem statuentes ut Domus ipsa semper sit hospitalitatis officio dedita cui est discrete ac provide deputata. Et ordo canonicus qui in ea de auctoritate pia memoriae Manfredi, quondam prenestiensis episcopi, tunc inter (sic) Sanctae Ceciliae presbiteri cardinalis, apostolicae sedis legati, Deum et beatum Augustini regulam institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Ea in canonicorum numero moderatione servata. Quod hospitalitas grave non sustineat detrimentum.

Praeterea quascunque possessiones, quaecunque bona eadem Domus in praesentiarum iusta et canonicae possidet, vel in futurum concessione pontificum, largicione regnum vel principum, seu aliis iustit modis praestante Domino poteri adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant.

kérelmeteket kegyesen jóváhagyjuk és Házatok, melyben Isteni vagytok a szegények szolgálatára rendelve a mi elődünk boldog emlékü Sándor pápa példája alapján Szent Péter és a Mi oltalmunkba fogadjuk és a jelen iratunkban e kiváltságban részesítjük.

*Mindenekelőtt elrendeljük, hogy a Ház mindig az ispotályos szolgálatnak legyen szentelve, amelyre bölcsen és előrelátóan van rendelve. És a kanonoki rendet, amelyet abban a házban * kegyes emlékü Manfréd, egykori palestrinai püspök, a Szent Cecília presbiter-bíborosa az Apostoli Szék legátusának tekintélye által * Isten és boldog Ágoston regulája szerint megalapítottnak ismerünk el, ugyanott örök időkre sértetlenül kell megőrizni. A kanonokok számára vonatkozó korlátozást meg kell tartani, hogy a nehéz ispotályos szolgálat kárt ne szenvedjen.*

*Azonkívül bármely birtok, bármely jószág, amelyeket ugyanezen Ház a jelenben jogosan és törvényesen birtokol, vagy a jövőben pápai jóváhagyással * a királyok vagy hercegek bőkezűségéből, a hívek adományából, vagy más jogos módon * az Úr színe előtt elnyerhet, általunk és utódaink által megerősítve és csorbitatlanul megmaradjon.*

Sane cum recolende memoriae Geyza quondam rex Hungarorum, Hierosolymis sicut in eius autentico scripto continetur, ecclesiam in honor Dei et ad memoriam Beatae Mariae semper virginis matris suae et Sancti Stephani Regis fecisset de suis et suorum principum elemonisis pietatis intuitu construit et Domum etiam Hospitalem, in qua peregrini et alii transeuntes propter Deum subsidia reciperent caritatis. Et cum fratribus ipsius eccelsiae, qui domum vestram construxerant, copiosam terram ad construendas Domus et ad preparandas officinas necessarias Strigonii contulisset. Id eidem domui libertatis indulisit, ut nullus in ea commorantium Hospitum tributa persolveret.

Et insuper ad quotidianos usus ipsius Domus singulis diebus de propria silva sua, que vulgo Ples nuncupatur, quinque currus lignorum portandi liberam vobis contulit facultatem. Ipsum autem principes eius et quidam alii fideles Dei de regno suo in bonis operibus imitantes, praedictae Domui vestre predia, villas, agros, silvas, servos et ancillas, piscina et alia misericorditer optulerunt. Data per diocesanos episcopos libertate, ut quidquid erat Domui vestre fidelium largicione collatum ac solutione tributorum

*Amikor az igen tisztelt emlékü Géza, egykor a magyarok királya Jeruzsálemben * amint az Ő hiteles írásában áll *, Isten tiszteletére a mindenkor Szűz Mária, az Ő anyja és Szent István király emlékére templomot épített, saját és hercegi alamizsnájából a kegyességtől indítva még ispotályos házat is épített, amelyben a zarándokok és más jövevények Isten szeretetéért oltalmat kapnak. És amikor ennek a templomnak a testvérei számára * akik a Ti házatokat építették *, a ház építésére és a szükséges létesítmények elkészítésére Esztergomban bőséges földet adott, ugyanakkor Ő a Háznak szabadságot engedélyezett, hogy egyetlen ott tartózkodó vendég adót ne fizessen.*

Azonfelül megengedjük, hogy magának e Háznak mindennapi szükségletére a köznyelven Pilisnek nevezett saját erdejéből egy-egy nap öt szekér tűzifát elvihessetek teljesen szabadon. Továbbá megengedjük, hogy mindazok a főrangúak és más az Ő (a Király) országabeli Istenhívő személyek, akik az Ő jóságos bőkezűségét utánozva a Ti Házatok javára földbirtokot, majorságokat és falvakat, szántót, erdőt, szolgálókat és szolgálókat (azaz ápolónőket, női szolgálókat ford.), halastavakat vagy egyéb adományokat irgalmas szeretettől

et decimarum haberetur (sic) immune.

Nos itaque officio suscepto administrationis inducti tam ea, que praediximus, quam etiam monasterium Sancti Stephani Regis ab omnium iurisdictione liberum et Hospitalem Domum, positam in loco, qui Obon nuncupatur. Et insuper duodecim naves et quinque villas ab carissimo in Christo filio nostro Bela illustri Hungarorum rege. Nec non ecclesiam Sancti Stephani de Pulchro, de praedio, ecclesiam Sancte Trinitatis de Aqua Calida, ecclesiam Sancti Nicolai de Veytic, ecclesiam Sanctae Mariae de Thovt, ecclesiam Sancti Mariae de Sokol, ecclesiam Sanctae Margharetae de Charca. Et alias ecclesias cum quibuslibet earum pertinentiis de auctoritate diocesanorum episcoporum Domui vestre concessas et alia omnia quae sine de liberalitate regnum, sine de concessione episcoporum, vel aliorum fidelium rationabiliter possidetis. Vobis et Domui vestre auctoritate Apostolica confirmamus, cum omnibus immunitatibus seu ac regibus episcopis.

Vel ab aliis ecclesiasticis aut secularibus

indittatva felajánlottak Egyházmegyés Püspökeitek szabad hozzájárulásával abból, amit a hívek buzgósága a Ti Házatoknak juttatott, minden adózási és tizedszolgálatási kötelezettségtől mentesek legyenek.

*Mi tehát vállalt szolgálati kötelezettségünktől vezéreltetve mindazokat, amiket felsoroltunk, mind a Szent István Királyról nevezett és minden felsőbbség joghatósága alól mentesített monostort és zárándokházat, mely az Abony nevű helységben fekszik, azon felül a tizenkét hajót és öt falut, amit a Mi Krisztusban szeretett fiunk, a dicső magyar Béla Király ajándékozott, nemkülönben a Szent István Király sírja templomához tartozó birtokot, a Budafelhévízi Szentháromság templom, a Vejtei Szent Miklós templom, a Tovti és a Szokoli Szűz Mária, valamint a Karcsai Szent Margit templom és bármely más megyéspüspöki tekintély alól kivont, a Ti házatok számára átengedett templomok, azok tartozékaival együtt, másrészt minden más * a hívők által Nektek, vagy házatoknak adományozott javadalmak és birtokok * mentesülnek minden királyi vagy püspöki hatóságok illetékességétől és ezt Mi Apostoli tekintélyünkkel megerősítjük.*

Elrendeljük, hogy a Ti ezen Házatokban lakók, vagy a Nektek engedelmeskedni

personis Domui vestre rationabiliter in tartozó egyházi és világi személyek felett, hactenus obser in Domo vestra, vel in világi személy semmiféle hatalmat nem obediētis sibi subditis persona laica super gyakorolhat, hanem csak az őket kormányzó ecclesiasticos viros nullam habeat testvérek, akik klerikusok és az elöljáróságra potestatem, sed ad eas regendas fratres, qui alkalmasak. clerici sint et idonei praesint.

Decernimus ergo ut nulli omnino hominum fas háborítani, megrongálni, elvenni vagy sit prefatam Domum temere perturbare, aut birtokban tartani, vagy bármi módon eius possessiones auferre, vel ablatas lehetetleníteni senki ne merészelje, hanem retinere, minuere, seu quibuslibet maradjanak ezek a javak mindenestül és vexationibus fatigare. Sed ad omnia integre sértetlenül azoknak a birtokában és conserventur eorum, pro quorum rendelkezése alatt, akiknek fenntartására, gubernatione ac sustentatione concessa sunt eljövendő használatára és javára átadták, usibus omnimodis profutura. Salva Sedis adományozták. Tiszteletben tartva az Apostolicae auctoritate. Apostoli Szentszék tekintélyét.

Ad iudicium autem huius ab Sede Apostolica kiváltságlevélnek jogszerű elismerése jeléül percepte libertatis, unam unicam auri nobis Nekünk és utódainknak minden egyes évre nostrisque successoribus annis singulis egy uncia aranyat tartoztok fizetni. persolvētis.

*Si que igitur in futurum ecclesiastica És eszerint ha a jövőben * a jelen secularisque persona, hanc (sic) nostrae rendelkezésünket ismerő * egyházi és világi constitutionis paginam sciens, contra eam személy meggondolatlanul a benne foglaltak temere venire temptaverit, secundo, tertioque ellen próbál tenni, s ha a második és commonita, nisi reatum suum congrua harmadik megintés után sem hajlandó a jogsértő büns eljárását jóvátenni, fosztassék satisfactioe correxerit, potestatis meg minden hatalmától, tiszttségétől és honorisque sui dignitate careat, reamque se méltóságától és legyen tudatában annak, Divino iudicio existere. De perpetrata hogy az elkövetett bűnéért az isteni ítélőszék iniquitate cognoscat aliena fiat, atque in előtt kell számot adnia. Továbbá Urunknak*

extremo examine disctricte ulcioni subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi.

Quatenus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterna pacis inveniant. Amen. Amen.

Sequitur bulla scripta, in cuius medio legitur: S.Petrus S.Paulus Urbanus pp. III. Cum epigraphe: Ad Te Domine levavi animam meam.

Infra bullam:

+ *Ego Urbanus Catholicae Ecclesiae episcopus (cum monogrammate)*

+ *Ego Henricus Albanensis episcopus*

+ *Ego Paulus Prenestinus episcopus*

+ *Ego Petrus de Bono presbiter cardinalis tituli S.Susanne*

+ *Ego Laborans presbiter Cardinalis S.Mariae trans Tiberius tituli Callixti*

+ *Ego Gracianus Cosme et Damiani diaconus Card.*

és Istenünknek, a mi Megváltó Jézus Krisztusunk Testének és Vérének vételétől eltiltva az Utolsó Ítéleten különleges büntetésnek kell magát alávetnie.

Mindazokkal azonban, akik ebben a Házban az Ő igazságát szolgálják, legyen a mi Urunk Jézus Krisztus békessége! Mindaddig, amíg ezen jó cselekedetek gyümölcsét az Örök Bírótól megkapjátok és jutalmatokba az örök békességbe eljuttok. Amen. Amen.

A rotában: Szent Péter, Szent Pál, III. Orbán Pápa, a Pápa jelmondata körben: Hozzád emelem az én lelkemet Uram.

Aláírások:

+*Én Orbán, a Katolikus Egyház püspöke*

+*Én Henrik, albanoi püspök*

+*Én Pál, palestrinai püspök*

+*Én Péter (de Bono) a Szt. Zsuzsanna*

+*Én Laborans, a trasteveri Szűz Mária*

+*Én Gárcián, a Szent Kozma és Damján presbiter-bíborosa diakónus-bíborosa*

+*Én Pandulfus, a 12 Apostol*

+ *Ego Pandulfus presbiter cardinalis
Basilicae XII Apostolorum* +Én Melior, a Szt. János és Pál presbiter-
+ *Ego Melior presbiter Card. Sanctorum* bíborosa diakónus-bíborosa
Joannis et Pauli tituli Pemachii +Én Adelárd, a Szt. Marcell presbiter-
+ *Ego Afelardus tituli Sancti Marcelli* bíborosa diakónus-bíborosa
presbiter Card. +Én Bollandus, S.Marie in Proticu presbiter-
+ *Ego Bollandus S.Mariae in Porticu* bíborosa diakónus-bíborosa
diaconus Card. +Én Péter, a Szt. Miklós (in Carcere)
+ *Ego Petrus S.Nicolai in carcere Tullianus* presbiter-bíborosa diakónus-bíborosa
(sic) diaconus Card. +Én Radulf, a Szt. György presbiter-
+ *Ego Radulfus S.Georgii ad Velum Aurem* bíborosa diakónus-bíborosa
diaconus Card.

*Kelt Veronában Albert, a Szent Római
Datum Verone per manus Alberti Sanctae Egyház presbiter-bíborosának és
Romanae Ecclesiae presbiteri cardinalis et cancellárjának keze által. Június 24. az V.
Cancellarii. VIII. kalendas Julii. indikációban az Úr megtestesülésének 1187.
Incarnationis Dominicae +Anno évében. III. Orbán Pápa pontifikátusának II.
M.C.LXXX.VII. Pontificatus vero Domini évében.³⁷²
Urbani papae III. Anno II.”*

A pápai bullával a stefaniták részére biztosított mentességek legfontosabbika, hogy közvetlenül a pápa alá tartoztak, tehát helyben mentesültek az egyházi tized megfizetése alól. A stefaniták a Szentszék részére fizettek évente adót. A csak a pápától függő egyházakat felsoroló Liber Censuumban³⁷³ az 1192. évben Magyarországról a székesfehérvári johannita konvent, az esztergomi stefanita ispotály és a somogyvári francia apátság szerepel. Az adó mértéke évente egy bizánci arany volt.³⁷⁴

³⁷² Fordították: Dr. Kerekes Károly ciszterci ny. apát, Dr. Gárdonyi Máté plébános, teológia tanár, Munkácsy-Kovács László volt CSR várományos, ellenőrizte: Dr. Ferencz Csaba, CSR, nagymester. IN: stefanitalovagrend.communio.hu/alapokmany.htm

³⁷³ *Liber Censuum Romanæ Ecclesiæ* - az Apostoli Kamara hivatalos adókönyve.

³⁷⁴ Boroviczény, 9. o.

10.3. ADATOK A STFANITA REND TÖRTÉNETÉBŐL

A stefaniták a Hippói Szent Ágoston-féle regulát követték. Rendfőnökük az esztergomi rendház vezetője, egyben az ispotály rektora és vezetője, valamint később a budafelhévízi ház perjele is volt. Felhévíz (Forum Geysa, Hévíz, Budafelhévíz, Calida aqua) Budán, a mai Margit híd budai hídfőjénél feküdt. Eredetileg vásárhely volt, amelyet valószínűleg I. Géza király (1074-1077) alapított. Ezért nevezték először Gézavásárának. A stefaniták rendházának alapítása után Calida aquae néven 1245-ben már önálló perjelséggként tartják nyilván. Fennállása ebben a formában oklevelek alapján 1439-ig mutatható ki. A felhévízi konvent elemi iskolát is tartott fenn. A budafelhévízi ház legrégebb, az Országos Levéltárban fennmaradt hiteleshelyi oklevele 1278-ban, az utolsó 1348-ban kelt.³⁷⁵

A rend nem csak Magyarországon, de a Szentföldön is tartott fenn ispotályt egészen Akkon elestéig, 1291-ig. Jeruzsálem újbóli és immár hosszú időre végleges elvesztésével a többi ispotályos keresztes lovagrend anyaházához hasonlóan a jeruzsálemi magyar ispotály is elveszett.

A rend azonban a szentföldi ápoló-segítő tevékenység megszüntetése után is működött még. Míg a johanniták központjukat Rhodosra, majd Máltára helyezték át, a stefaniták anyaháza természetesen az esztergomi központi ház maradt. A rend virágzott, filiái szaporodtak. Sok más között ismert volt a budafelhévízi ház is, amely a mai Margit-híd budai hídfője környékén működött. A stefanitáké volt a bodrogekői Karcsán a rend ottani temploma is, amely máig megmaradt.

³⁷⁵ Boroviczény, 22-23. o.

A karcsai egykor stefanita, ma református templom D-K-i homlokzata³⁷⁶

A renchez tartozott Torda is és a Cruciferiről kapta a nevét Torda mellett a Keresztes-mező. A rend feladata volt hosszú időn át az al-dunai flotta működtetése és a déli határ dunai felvigyázása.³⁷⁷

Az esztergomi és a felhévizi házak történetét Knauz,³⁷⁸ Némethy³⁷⁹ és Reiszig³⁸⁰ részletesen feldolgozták. Csupán abban az egyben tévedtek, hogy a stefanitákat a johannitákhoz sorolták, azonban forráskutatásaik eredményeként levont további következtetések helytállóak.³⁸¹ A stefaniták házai a XV. század közepén átalakultak világi káptalanokká, nem voltak már kórházi funkcióik.³⁸²

Az ispotályok működtetése mellett hiteleshelyként is fontos szerepet töltött be a stefaniták esztergomi és budafelhévizi konventje. Erről számtalan, itt kiállított oklevél tanúskodik.³⁸³ Boroviczény Károly-György 49 darab, a stefaniták hiteleshelyei - az esztergomi és a

³⁷⁶ <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/karcsa1.htm>

³⁷⁷ www.stefanitalovagrend.communio.hu

³⁷⁸ Knauz, 1865., 23., 43-44., 49-59. o.

³⁷⁹ Némethy, 1892., 33-54. o., 114-118. o.

³⁸⁰ Reiszig, 1925., 42. o.

³⁸¹ Boroviczény, 28. o.

³⁸² Kubinyi, 1999., 260. o.

³⁸³ Knauz, 1865., 23., 43-44., 49-59. o.

budafelhévízi házaik - által kiállított oklevél intitulációinak és inscripcióinak – címzésének - elemzése kapcsán bizonyítja a rend szerepét és helyét a korabeli oklevélkiadás terén.³⁸⁴

Ispotályos lovag gyógyszeres edénnyel a XIII. században, a budafelhévízi rendház pecsétjén³⁸⁵

Boroviczény Károly-György az általa feldolgozott és kiértékelt stefanita oklevelek időrendi eloszlása³⁸⁶ alapján észlelte, hogy azok száma a XIV. század közepe után alaposan megfogyatkozott. Ennek - álláspontja szerint - elsősorban az lehet a magyarázata, hogy Nagy Lajos király (1342-1382) elvette hiteleshelyi pecsétjüket és nem állíthattak ki többé közhitelű okleveleket. A szerző álláspontja szerint ennek az intézkedésnek oka az 1347-49-es nagy pestisjárvánnyal lehet összefüggésben, mivel ennek következtében néhány konvent és káptalan létszáma ennek következtében az előírt 8 fő alá csökkent.³⁸⁷

³⁸⁴ Boroviczény, 10-13. o.

³⁸⁵ A kép webhelye: <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/11.html#note3>. A pecsétnyomó valószínűleg közvetlenül a tatárjárás után készült, körirata: „S[IGILLVM] AT[E]R[NITAT]IS DOMVS HOSPITALIS S[AN]C[T]I: REGIS HVNGARIAE.” 1290. évi oklevélről. Országos Levéltár.

³⁸⁶ Boroviczény, 28-30., 32. o.

³⁸⁷ Falus, 2012., 99-106. o.

10.4. A STEFANITÁK TEKINTÉLYE AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

A stefaniták történetének első évtizedeiről kevés információ áll a rendelkezésünkre, amelynek oka a kor írástudatlansága. Valószínűleg az esztergomi és a jeruzsálemi ispotályok működtetése volt a fő tevékenységük, majd Jeruzsálem eleste után a rendházuk Akkon-ba költöztetését kellett körültekintően megszervezniük.

A XIII. század volt a rend fénykora. Nagy tekintélyük ékes bizonyítéka, hogy az Aranybulla (1222) második példányát a 34. cikkely értelmében a szentkirályi kereszteseknél helyezték letétbe.³⁸⁸ 1230-ban a pannonhalmi apátság és a veszprémi káptalan közötti perben „...*apud Hospitali sancti Regis in Strigonio in Capella s Alexii*” hoznak ítéletet.³⁸⁹

Amikor II. Endre király a Jakab pápai prelátussal 1233. augusztus 20-án megkötött beregi egyezményt a fiaival együtt újból megismételte, írásba foglalta és arany pecsétjével ellátta, az országnagyok jelenlétében azt ünnepélyesen a stefaniták konventjében hirdette ki.³⁹⁰ A stefaniták rendházában megújított egyezményt („...*Acta sunt hec in hospitali Cruciferorum sancti Regis de Strigonio...*”) a esztergomi Prímási Levéltárban őrzik³⁹¹, csakúgy, mint a beregi egyezmény eredeti példányát.³⁹²

1238-ban IV. Béla király oklevele említi, hogy a nagyanyja, Anna királyné parancsára épített esztergomi közfürdő az esztergomi keresztesek tulajdona.³⁹³

A stefaniták a többi lovagrenddel együtt részt vettek az 1241-es Muhi csatában is, bizonyára súlyos veszteségeket szenvedve. A tatárjárást mégis sikeresen vészelte át a rend, hiszen, amikor IV. Béla Budára tette át a székhelyét, a stefaniták az alapításuk óta meglévő felhívízi

³⁸⁸ Nagy Gy, 142-143. o.

³⁸⁹ MSI I. 307.

³⁹⁰ Boroviczény, 29. o.

³⁹¹ MSI I. 297.

³⁹² MSI I. 282-297.

³⁹³ MSI I. 326.; Knauz, 1865., 37. o.

templomuk mellé rendházat is építettek, valószínűleg politikai okból, hogy a királyi udvar szomszédságában legyen képviselőjük. A rendházat először 1248-ban említi pápai bulla.³⁹⁴

Egy 1254. május 27-én kelt oklevél³⁹⁵ szerint IV. Béla király az esztergomi stefanita ház hiteleshelyét bízta meg egy birtokperben történő tanúskodásra. A tényállás szerint Bálint fia Györgynek Vngyeney faluban lévő földjét a király visszavette, mivel Györgyöt lopás büntette miatt akasztófára („*qui ob crimen furti suspendio patibuli uitain finiuit*”) és vagyonvesztésre ítélték. A király a birtokot a premontreiek nyúlszigeti Szent Mihály monostorának adományozta („*Ecclesie Sancti Michaelis site in insula nostra Budensi, in qua fratres Ordinis Premonstratensis commorantur, contulissemus perpetuo possidendam*”). Az Apor nembéli Aba azonban a mondott testvéreket beperelte, arra hivatkozással, hogy a föld hitbér címén az anyósát illeti („*Aba de genere Opovr dictos fratres traxit in causam, dicens iam dictam terram ad socrum suam ratione dotis pertinere*”). A felperes azonban semmit nem bizonyított, ezért elegendő lett volna az akkori eljárásjog szerint örök hallgatásra („*silencium perpetuum*”) ítélni a felperest – mai kifejezéssel: a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítani. A király azonban - valószínűleg az alperes egyházi személyre tekintettel - rábízta az ügy kivizsgálását Jakab testvérré, az esztergomi ispotályos ház mesterére („*Jacobi Magistri Domus Hospitalis Sancti Regis de Strigonio*”). Az ítélet szerint a király a birtokot örök megerősítésre a premontreieknek adományozta és ezt pecsétjével erősítette meg.

A stefaniták határozottságát bizonyítja egyik nevezetes perük is. 1294-ben a stefaniták lerombolták az egykori Abony Szent Andrásról elnevezett templomát Szentkirály községben. A rombolás azért történt, mert a rend tizedszedési jogvitába keveredett a veszprémi püspökséggel. Abony-Szentkirály ugyanis a veszprémi püspökség területén feküdt. Benedek veszprémi püspök kérésére VIII. Bonifác pápa (1295-1303) a zirci apátot bízta meg az ügy kivizsgálásával és az ítélet meghozatalával. 1328-ban a stefanitákat fellebbezésük ellenére kiközösítette az egyház a templom lerombolása miatt, amelyet az apát rendeletére az esztergomi plébános hirdetett ki. A peres felek végül 1329. augusztus 19-én egyeztek meg, amikor Henrik veszprémi püspök és királyi kancellár Jakab esztergomi stefanita mesterrel a csanádi püspök előtt békélt meg.³⁹⁶ Az egyezségi oklevél a lerombolt templomot

³⁹⁴ Boroviczény, 30. o.

³⁹⁵ ÁÚO VII. 244.

³⁹⁶ Boroviczény, 36. o.

„...ecclesia...sancti Andree circa eandem villam sancti regis Stephani quondam existencium, iam diruta et destructa” említi.³⁹⁷

A johannita rend történetének feldolgozása során a rend Zirc környéki peres iratainak tanulmányozásakor Horváth Konstantin ciszterci szerzetes kutató oklevéltárában³⁹⁸ találtam rá a perrel kapcsolatos iratok között két oklevélre. Az egyik 1295. július 28-án kelt. Tartalma alapján VIII. Bonifác pápa a zirci apátot küldi ki a veszprémi püspök és a Jánoslovagok közt Szent-András-egyház elpusztítása miatt támadt perben bírónak. (MREV II. 16. k. KMS II. 373.). A másikat 1296. május 25-én állították ki. Ebben Jakab zirci apát az esztergomi Jánoslovagokat kiközösíti a Szent-András-egyház lerombolása miatt. (FCD IX/7. 718—20.) Boroviczényi Károly-György kutatásai nyomán immár megállapítható, hogy az oklevelekben szereplő lovagok valójában nem a „jánoslovagok”, hanem az esztergomi stefaniták voltak.

A tizedszedés jogával a stefaniták azonban nem mentek sokra, hiszen a templom valószínűleg nem épült újjá. Ezt erősíti a tény, hogy temetőjéből a XII-XIII. századinál későbbi leletek nem kerültek elő az ásatások során.³⁹⁹

Az esztergomi stefanita rendház utolsó ismert hiteleshelyi oklevelét 1353-ban adta ki. Az a legkésőbbi keltezésű ismert oklevél, amely a stefanitákat említi, 1439. január 13. napján kelt. Az okirat - amelyet Báthori István országbíró állította ki Budán - a kakati és a szentkirályi vám ügyeit rendezte a stefaniták és az esztergomi káptalan között.⁴⁰⁰

A mohácsi csata után megszűnt a rend működése. Az érsekségnek sikerült Nagyszombatba menekítenie valamennyi esztergomi okiratot, köztük a stefanitákra vonatkozó dokumentumokat is. Ezért maradhatott fenn az érseki levéltárban a mai napig III. Orbán pápa eredeti bullája is, amely a tatárjárás során azonban kissé megsérült.

³⁹⁷ MSI III. 317-318.

³⁹⁸ Horváth, 1930.

³⁹⁹ Esztergomi Balassa Bálint Múzeum Adattára, Horváth István terepbejárási, leletmentési jegyzetei. 2-24. füzet. 1963-1972. 1. sz. füzet: 3. o. Idézi: Torma, V. kötet. 185. o.

⁴⁰⁰ Boroviczény, 37. o.

1764. május 6-án Mária Terézia magyar királynő (1741-1780) megalapította a Magyar Királyi Szent István-rendet, amely 1918-ig a birodalom legmagasabb polgári kitüntetése volt, és amely 1946-ig létezett. Nincsen arra vonatkozó adatunk, hogy Mária Terézia mennyire ismerte a stefaniták történetét, valamint, hogy a kitüntetés alapításával a rendet kívánta-e kifejezetten megújítani. A kérdésre nemleges választ ad Boroviczény Károly-György, amikor párhuzamot von tanulmányában a porosz király által adományozott johannita kereszt, valamint a Szent István-rend között, jelezvén, hogy a kitüntetés átvétele nyilvánvalóan nem jelenthette a rendbe történő felvételt.⁴⁰¹

⁴⁰¹ Boroviczény, 40-42. o.

10.5. FORRÁSOK

Boltizsár, Ágoston: A keresztes lovagok regestái hazánkban az árpádkorszak alatt. IN: Magyar Sion. 1863. 1. szám. 58-62. o.

Boroviczény, Károly-György: Cruciferi Sancti Regis Stefani. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. IN: Orvostörténeti Közlemények. 1991-92. 133-140. o.

Falus, Orsolya: A stefanita lovagrend hiteleshelyi gyakorlata. In: Jogász doktoranduszok II. pécsi találkozója. Tanulmánykötet. PTE ÁJK Doktori Iskola, Pécs. 2012. 99-106. o.

Fraknói, Vilmos–Lukcsics, József (Szerk.): Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Budapest. 1896–1907. I-IV. kötet.

Győrffy, György: Budapest története az Árpád-korban. IN: Budapest története I. kötet. Budapest. 1973.

Győrffy, György: István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest. 1977.

Győrffy, György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1-3. 3. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Horváth, Konstantin: Zirc története. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém. 1930.

Knauz, Nándor: Az esztergomi szerzetesek története. IN: Pauli Szt. Vince leányai Esztergomban. Esztergom. 1865.

Knauz, Nándor: A jánoslovagok Esztergomban. IN: Magyar Sion. 1867. 3. szám.

Knauz, Nándor (szerk.): Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-II. kötet 1874-1882. I. kötet.

Kubinyi, András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest. 1999.

Mezey, László: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. IN: Székesfehérvár Évszázadai. II. kötet. Székesfehérvár. 1972.

Nagy, Gyula: Az árpád-házi királyok alatt alkotott törvények /1000-1301/. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Dr. Márkus Dezső. IN: Magyar Törvénytár 1000-1526. Törvéncikkek. Budapest. 1899.

Némethy, Lajos: Egyházi vizsgálat Esztergom-vármegyében 1701-ben. Esztergom. 1896.

Némethy, Lajos: Tudományos czélú ásatás az esztergomi határban, a szentkirályi földeken. IN: Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Első Évkönyve. Esztergom. 1892.

Reiszig, Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon. I. kötet. Budapest. 1925.

Sinka, Ferenc Pál: A jánoslovagok temploma és rendháza Esztergom mellett. Esztergom Évlapjai. Esztergom. 1926.

Szentpétery, Imre: Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Budapest, 1930.

Szinnyei, József: Egy XVI. sz.-i nyelvemlék IN: Nyelvőr, 1879/I.

Torma, István (Szerk.): Komárom megye régészeti topográfiája: Esztergom és a dorogi járás. IN: Magyarország régészeti topográfiája. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1979. V. kötet.

Wenczel, Gusztáv (Szerk.): Az Árpád-kori új okmánytár. I-XII. Pest 1860–1874.

„Nyújtsd ki kezedet, hogy gyógyulások menjenek végbe, jelek és csodák történjenek szent szolgád, Jézus nevében. Amíg így imádkoztak, megremegett a hely, ahol összegyűltek. Mindnyájukat eltöltötte a Szentlélek, és bátran hirdették az Isten szavát.”

/Apostolok cselekedetei. 4,30-31/

11. A SZENTLÉLEK LOVAGREND

11.1. A SZENTLÉLEK LOVAGREND ALAPÍTÁSA

A Szentlélek Ispotályosok Rendjét (Ordo Hospitalarius ss. Spirit; OSSp) a XII. század végén, pontosan 1190-ben Montpellier-i Guido, egy jómódú nemesember, kezdeményezte a dél-franciaországi Montpellier városában működő eredetileg világi ispotályban. A testvérületet III. Ince pápa emelte renddé, azzal, hogy engedélyezte a számára a Szent Ágoston – féle regula követését, sőt, szabályzatuk megfogalmazásában maga is részt vett.⁴⁰²

A pápa bizalma jeléül 1204. június 19-én a korábban az angolszászok által működtetett zarándokházat, a S. Maria in Sassia-t a római Borgo-ban, nem messze a Szent Péter bazilikától, nekik adományozta abból a célból, hogy az épületben kórházat hozzanak létre. Erre a célra az intézmény támogatói és jótévközlői részére a pápa adománylevelében búcsúkat is engedélyezett.⁴⁰³

Ettől kezdve a római Hospitale St. Spiritus in Sassia ispotály lett a rend főháza, és ennek rendelték alá a montpellier-i anyaházat is. A két ház viszonya azonban a későbbiekben sem volt teljesen tisztázottnak mondható, ezért III. Ince pápa a viszályok elkerülése végett a keresztény közösség területét az alamizna gyűjtés szempontjából két részre osztotta. Ennek alapján Itália, Szicília, Anglia és Magyarország a római főházhoz tartoztak, míg a többi területen gyűjtött adomány a montpellier-i anyaházat gazdagította.⁴⁰⁴

⁴⁰² MKL

⁴⁰³ Borsa G, 1982-1983., 207. o.

⁴⁰⁴ CR V. 497.

Az ágostonos regulát a tagok a későbbiekben a johannita szabályzattal egészítették ki. A szokásos három szerzetesi fogadalom - a szegénység, a szüzesség és az engedelmesség - mellé negyedikként a belépők a szegények és a betegek szolgálatát is vállalták. Fogadalmuk szövegét Somogyi Zoltán piarista szerzetes közli⁴⁰⁵ Lucas Holstenius és Marianus Brockie nyomán⁴⁰⁶:

„ Ego N. offero, et trado meipsum Deo, et B. Mariae, et s. Spiritui et Dominis nostris infirmis, út omnibus diebus vitae meae sim servus illorum. Promitto castitatem, cum Dei auxilio servare; et sine proprio vivere, et tibi N. Successoribusque tuis obedientiam tenere, et bona ipsorum pauperum fideliter custodire.”

A rend célja tehát alapvetően karitatív volt. Az antonita rendhez hasonlóan rendházaikon kívül is folytatták tevékenységüket, a rászoruló szegényeket, betegeket és öregeket, ha kellett, heti rendszerességgel otthonaikban is felkeresték, segítették és ápolták.⁴⁰⁷ Házaikat a „magister”, „rector”, vagy „preceptor” vezette, míg a lelki irányító a felszentelt pap, a „perjel”(prior) volt. A kisebb konventek nem rendelkeztek saját perjellel, ezért ezeket a nagyobb konventek perjelei látogatták. A rend tagjai és elöljárói – a felszentelt papok kivételével - egyaránt laikusnak számítottak. Nővérek is tevékenykedtek közöttük, akiknek feladata a nők és a gyermekek szolgálata volt. A felszentelt papok számára a regula határozottan megtiltotta, hogy a ház vagyoni természetű ügyeibe avatkozzanak, kizárólag a lelki szükségletek kielégítésén fáradoztak.⁴⁰⁸

Rendszerint folyóvizek mentén, hidak és kapuk közelében telepedtek meg, hogy a közelben rászorulókon túlmenően az utazókon is segíthessenek.⁴⁰⁹ A rend akkora népszerűségnek örvendett Európa-szerte, hogy IV. Miklós pápa 1291-ben kelt bullája⁴¹⁰ szerint már közel 100

⁴⁰⁵ Somogyi, 37. o.

⁴⁰⁶ CR V. 504.

⁴⁰⁷ Hunyadi-Pósán, 123. o.

⁴⁰⁸ Somogyi, 38. o.

⁴⁰⁹ Balanyi, 154-155. o.

⁴¹⁰ BR IV. 107.

házzal rendelkeztek Európa különböző országaiban,⁴¹¹ így erős olasz, francia, spanyol, német és portugál ága is volt a rendnek, továbbá Dániában, Norvégiában, Svédországban, Lengyelországban és Magyarországon is tartottak fenn ispotályokat.⁴¹² A XIII. század végére csak Franciaországban 180 ispotályban gyógyítottak, míg száz évvel később már 400 kórházat működtettek. Német nyelvterületen a XIV. században 130 ispotályt említenek a források, amelyeket a Szentlélek rend tartott fenn.⁴¹³

A XVI. század második negyedére a házak túlnyomó többsége feloszlott, illetve ispotályaik a városok közvetlen kezelésébe kerültek át. A lovagrend legtovább működő franciaországi ágát a francia forradalom söpörte el végérvényesen. A Szentlélek ispotályosrend feloszlását hivatalosan IX. Piusz rendelte el 1847. július 1-én kihirdetett bullájával.⁴¹⁴

A Szentlélek Rend nemzetközi történetét kevesen dolgozták fel. Kizárólag erre a lovagrendre vonatkozó szakirodalmat kutatásaim során sehol sem találtam. Értékes adatokat szórványosan tartalmaznak azonban egyes - a keresztes lovagrendek tevékenységét összefoglaló – művek, így Alan Forey: „Military Orders and Crusades”⁴¹⁵ című könyve, Jonathan Riley-Smith: „A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem”⁴¹⁶ című cikke, valamint André Vauches: „The Religious Orders”⁴¹⁷ című tanulmánya.

11.2. A SZENTLÉLEK REND MAGYARORSZÁGON

A Szentlélek rendje Magyarországra településének ideje ismeretlen. Első Magyarországról fennmaradt forrásunk a lovagrendről Nagyszebenből származik 1292-ből. Ez arról tudósít, hogy 1292. június 24-én a nagyszebeni városi tanács átadott a rend számára tartozékaival

⁴¹¹ Somogyi, 38. o.

⁴¹² Borsa G, 1982-1983., 208. o.

⁴¹³ Hunyadi-Pósán, 123. o.

⁴¹⁴ DDIP VI. 1013.

⁴¹⁵ Forey, 1994., 489. o.

⁴¹⁶ Riley-Smith, 302., 305-306. o.

⁴¹⁷ Vauches, 220-255. o.

együtt egy olyan házat, amelyet már korábban is ispotályként használtak, méghozzá arra a célra, hogy abban istentiszteleteket tartsanak, továbbá szegényeket és betegeket istápoljanak. Az oklevél röviden összefoglalja a lovagrend egész munkaprogramját, és egy minden külső befolyástól mentes rendi ispotály képét tárja elénk:

„...iudices, iurati ac tota communitas villae Cybiniensis...nos quondam domum cum suis attinentiis in Cybinio iacentem et ad nos pertinentem iam dudum a nobis pro hospitali habitam et per nos manu saeculari correctam viris religiosus utpote...fratribus cruciferis de ordine s. spiritus concessimus eo iure, quo donum seu collatio dictae domus ad nos dignoscebatur hactenus pertinere ita videlicet, quod dicti fratres vel ipsis subditi in dicta domo hospitalis divinum exerceant officium et missarium celebrent sollemnia et ipsi pauperibus, debilibus, advenis et claudis de elemosinis sibi a Christi fidelibus largitis seu largiendis pro posse suo subveniant ipso sin suis necessitatibus colligendo...”⁴¹⁸

11.3. A SZENTLÉLEK REND MAGYARORSZÁGI KÖZPONTJA: A BUDAFELHÉVÍZI HÁZ

A házat 1294-ben alapították. Pecsétje 1296-ból maradt ránk.⁴¹⁹ 1330-ban már „preceptor generalis per Hungariam” állt a magyarországi lovagok szervezetének élén Budafelhévizen (*Superioribus Calidis Aquis Budensibus*).⁴²⁰ Ezt onnét tudjuk, hogy fennmaradt egy oklevél⁴²¹ ebből az évből, amely arról tudósít, hogy a ház mestere, Ortoflus, aki egyben a rend magyarországi házának „preceptor generalis”-a is („*Ortoflus magister domus hospitalis S. Spiritus in suburbio prefati castris /novi montis Pestiensis*⁴²²), et preceptor per Hungariam generalis”), a testvérek beleegyezésével eladta a rend ispotályának „Nandur” (Nádor) falusi földjét,⁴²³ majd a befolyt vételárat, 100 ezüst márkát, a Szentlélek-egyház épületére

⁴¹⁸ Zimmermann-Werner, I. kötet 191. o.

⁴¹⁹ Hintsch, 185. o.

⁴²⁰ Somogyi, 38. o.

⁴²¹ MES III. 157.

⁴²² MES III. 157.

⁴²³ Czagány, 1974., 57. o.

(„*instructuram et edificium ecclesiae Sancti Spiritus*”) fordította.⁴²⁴ Itt létesült 1294-ben a rend első „Szentlélek” megnevezésű ispotálya is, a mai Malom-tó mellett, a Lukács-fürdővel szemben.⁴²⁵

Ez az ispotály saját fürdővel is rendelkezett. A hévizek gyógyító erejét a középkor embere is ismerte, ezért a hévízforrások mellett fürdők jöttek létre. A hévízforrások vizét előszeretettel használták malmok hajtására is, hiszen télen sem fagytak be. Budán már a XIII. század derekán mesterségesen növelték a melegvíz-források hozamát ebből a célból. A Malom-tó úgy keletkezett, hogy két hévízforrás kifolyásának a vizét gáttal zárták el.

A budafelhévi ház tagjai a XIV. század első felében még szűkös körülmények között élhettek. Erre utal az az 1346-ban keletkezett oklevél, amely szerint a lovagok zálogba adták a Szentendrén fekvő malmuk felét egy Tötös nevű nemes katonának.⁴²⁶ Az ispotály vagyonáról a fent idézett 1330-as és 1346-os okleveleken túlmenően nincs adatunk. Annyi bizonyos, hogy hivatását Budán egészen a törökvézig teljesítette. Erre egy 1500-ból fennmaradt oklevél tartalmából következtethetünk, amelyben Zsigmond lengyel herceg számot ad egy - a budai ispotály részére juttatott - adomány összegéről.⁴²⁷

Az oklevelek tanúsága szerint a XIV. században még maguk, a laikus rendtagok irányították az ispotályt „magister” címmel. Valószínűleg a kórház mellett kolostort is tartott fenn a lovagrend tagjai számára. Még 1417-ben is egy „keresztes”, azaz rendtag képviselte az ispotályt. A XV. századtól kezdődően azonban a kórház vezetője mindig „rector hospitalis” megnevezésű városi megbízott volt, míg az egyházi előljáró továbbra is a rend tagja, „perjel” volt.⁴²⁸ Az épületet később a klarissza nővérek kapták adományként, mivel zárdájuk a Duna partján, a malomhoz közel feküdt. Zárdájukat jóval korábban, még 1355 tájékán kapták Erzsébet királyné húgától, Kunda hercegnőtől, és korábban ez is a Szentlélek rend birtoka

⁴²⁴ Somogyi, 39. o.

⁴²⁵ MKL

⁴²⁶ Dl. 3865.

⁴²⁷ Somogyi, 41. o.

⁴²⁸ Kubinyi, 1999., 27. o.

volt.⁴²⁹ A fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a rend jogutódai a birtokaikban a klarisszák lettek, akik azonban ispotályaik működtetését nem folytatták, hiszen azokat mindenhol a városi tanácsok vették át. Ezt a feltételezést támasztják alá az Egyetemi Könyvtár Kaprinay-gyűjteményében⁴³⁰ fennmaradt oklevelek⁴³¹ is.

A rend Magyarországon is több ispotállal rendelkezett, így a nagyszebenin és budafelhévízin túlmenően a szakirodalom Besztercét, Földvárt, Királynémetit, Segesvárt, Székelyvásárhelyt, Pécsét és egy Azra nevű azonosíthatatlan települést is felsorol, mint olyan városokat, amelyekben a rend kórházat működtetett.^{432, 433, 434, 435} A felsorolás eredete minden esetben Pásztor Lajosnak „A magyarság vallásos élete a Jagellók korában” című műve. Somogyi Zoltán a felsorolást átveszi ugyan, azonban a saját, valamint Dudik⁴³⁶ kutatásaira is hivatkozással, arra a következtetésre jut, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján kizárólag a budafelhévízi és a nagyszebeni ispotályok működtetését tudjuk minden kétséget kizáróan a Szentlélek rend magyarországi tevékenységéhez kötni. A rend többi hazai ispotályának emlékét pusztá nevek őrzik, vagy még azok sem.⁴³⁷ Török József egyenesen odáig megy az adatok alapján történő szűkítésben, hogy kijelenti: Magyarországon csak Nagyszebenben rendelkezett ispotállal a Szentlélek ispotályosrend.⁴³⁸

A Szentlélek ispotályosrend magyarországi házaira vonatkozóan a legpontosabb adatokat Beda Dudik eredményeiből szűrhetjük ki, aki a XIX. században Rómában járt a rend központi házában, a lovagrend morvaországi és monarchiabeli emlékeit kutatva. Tanulmányozta a confraternitas fentebb már említett anyakönyve mellett a rend 1431 és 1600 közötti házait

⁴²⁹ Ernyey, 1932., 182-215. o.

⁴³⁰ Kaprinai, István (1714–1785) – jezsuita tanár, történész. Főleg forrásgyűjtéssel foglalkozott: 102 saját maga és 54 mások által készített kéziratos, másolatokat tartalmazó kötetet állított össze.

⁴³¹ Vol. XXX.1357-1376.lev

⁴³² Hunyadi-Pósán, 123. o.

⁴³³ Pásztor, 53. o.

⁴³⁴ De Cevins, 2003., 54. o.

⁴³⁵ Kubinyi, 1999., 27. o.

⁴³⁶ IR I. 89–90. – Történeti Tár IV. 237–239.

⁴³⁷ Somogyi, 45. o.

⁴³⁸ Török, 131. o.

nyilvántartó kéziratokat, valamint a kibocsátott levelek fogalmazványait tartalmazó „liber expeditionum”-ot is. Innét jegyezte fel a Magyarországra vonatkozó 1503. évi adatokat, mely szerint Magyarországon a Szentlélek rendje három szervezeti egységre tagolódott. Élükön a budai ház állt, amely a bécsi alá tartozott. Két további ház működött még a budai háznak alárendelten Szebenben és a barcasági Földváron. („...trium membrum est domus seu hospitale S. Spiritus de Buda in Ungaria cum suis membris solvere tenetur priori et magistro Viennensi marcas duas, quae sunt ducati octo. Quartorum membrum est domus seu hospitale S. Spirizus de Septem Castris cum membris suis solvere tenetur unam marcam, seu quatuor ducatos, et vocatur domus de Cibinio et est membrum de Buda. Quintum membrum est domus seu hospitale S. Spiritus de Castro Mariae in provincia Bursiae Strigonien. dicti ord. S. Spiritus, quod recepit pauperes de novo.”)⁴³⁹

A későbbi időszakban létesült Szentlélek-ispotályok tehát korántsem bizonyosan kivétel nélkül álltak a rend fennhatósága alatt. A bizonytalanság oka a szegényes forrásanyag mellett az a tény is, hogy a „Szentlélek” megnevezés nem csak a fenntartó személyére utalhat, hanem az ispotály patrocíniuma is lehet.

A „patrocinium” kifejezés templomok és más egyházi intézmények oltalom alá helyezését jelenti.⁴⁴⁰ A leggyakoribb a védőszentek nevének felvétele, de kialakult a patricínium gyakorlatában egyes isteni személyek – így a „Szentlélek”, a „Krisztus Király”, a „Vir Dolorum” - , egyes hittitkok - mint az „Oltáriszentség”, a „Corpus Christi” - , avagy bizonyos hitbéli tisztelt tárgyak – így például a „Szent Kereszt” - oltalmába ajánlás is. Ez az oka annak is, hogy helytelen egyszerűen patrónusról, védőszentről beszélni az egyes egyházi intézmények megnevezése kapcsán. Az egyházi szóhasználatban ennek kikerülésére használatos a „templomcím” (*titulus ecclesiae*) és az „oltárcím” (*titulus altaris*) megnevezés is. Minthogy azonban a „Szentlélek” patrocíniuma minden korszakban nagy népszerűségnek örvendett, amennyiben erre utaló kifejezett okleveles adattal nem rendelkezünk, nem is lehetünk bizonyosak abban, hogy az ilyen oltalom alá helyezett ispotályt a Szentlélek ispotályos rend működtette-e.

⁴³⁹ IR I. 89–90. – Történeti Tár IV. 237–239.

⁴⁴⁰ Tímár, 69. o.

11.4. A PÉCSI SZENTLÉLEK ISPOTÁLY

Ilyen kételyek merülnek fel a több kutató által említett pécsi Szentlélek ispotály kapcsán is. Az ispotály történetét részletesen Fedeles Tamás dolgozta fel.⁴⁴¹,⁴⁴² Fedeles Petrovich Edének a középkori pécsi ispotály működését ismertető tanulmánya⁴⁴³ adatai alapján a Szentlélek ispotályt a korábbi Szent Bertalan kórházzal azonosítja. A Szent Bertalan kórház a hasonló nevű plébániatemplomhoz tartozott, amelyet a francia származású Bertalan pécsi püspök (1219-1251) alapított, és amely a tatárjárás környékén készült el.⁴⁴⁴ Az okleveles anyag 1348-ban említi elsőként a kórház patrocíniumát, amely akkor még Szent Bertalan volt. Míg Kubinyi András úgy véli, hogy ez a – később Szentlélek néven említett - kórház a Szentlélek ispotályos renddel hozható összefüggésbe⁴⁴⁵, a pécsi Fedeles Tamás határozottan cáfolja ennek lehetőségét. Az utóbbi álláspont tűnik valószínűnek, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az intézmény élén fennállása alatt az esetek nagyobb részében mindig pécsi székhelyű javadalmas kanonok állott,⁴⁴⁶ és egyáltalán nem rendelkezünk adattal a Szentlélek rendre, mint fenntartó szervezetre vonatkozóan.

Dudik azt is közli, hogy a Szentlélek rend női ága házzal rendelkezett Pécsen,⁴⁴⁷ azonban ennek ellentmond Rupp Jakab megállapítása, mely szerint a Szentlélek-zárda domonkosrendi volt, és perjelnöje, Dorottyá, 1497-ben egy római zarándoklata alkalmából társaival együtt csak támogatóként lépett be a Szentlélek-társulatba. Ezt támasztja alá a társulat anyakönyvének bejegyzése is.⁴⁴⁸

Hasonló kételyek miatt nagy bizonyossággal kizárható a rend jelenléte a kolozsvári Szent Lélek ispotályban is. 1990 őszén Kolozsvár Magyar utcai külvárosát, a „Hóstátot” (német eredetű, a „Hofstadt” szóból eredő kifejezés, amelyet a XVI. századtól használnak a

⁴⁴¹ Fedeles, 2013/A., 117-126. o.

⁴⁴² Fedeles, 2013/B. 10-17. o.

⁴⁴³ Petrovich, 271-274. o.

⁴⁴⁴ Koszta, 64-87. o.

⁴⁴⁵ Kubinyi, 1999., 264. o.

⁴⁴⁶ Fedeles, 2013/B., 10-17. o.

⁴⁴⁷ IR I. 93. – Történeti Tár IV. 237–239.

⁴⁴⁸ Rupp, 1870., I. kötet. 366. o.

külvárosok megnevezésére) leromboló új lakótelep egyik tömbházának alapozásakor a Szentpéteri templom közelében középkori leleteket tártak fel. A leletek jelentősége abban rejlik, hogy - míg a középkorban Kolozsvár jelentős részben német ajkú volt - Szentpéter abban az időben egy magyar nemzetiségű külvárosi településrész lehetett, amely azonban még az Árpád-korban beolvadt Kolozsvárba, és lakói, akik vélhetően korábban várnépek voltak, elnyerték az idegen ajkú vendégek kiváltságát. Ezen a településrészen, annak a Szamosfaluvál határos részén állt a középkorban a Szent Lélek ispotály.⁴⁴⁹ Írott formában először 1430-ban találkozhatunk említésével, amikor V. Márton pápa (1417-1431) búcsúlevelet adott ki a „*hospitale Sancti Spiritus pauperum leprosum extra muros oppidi Clawsenborg*” számára.⁴⁵⁰ Mivel azonban maga a búcsúlevél sem említi a rendet, minden kétséget kizáróan ebben az esetben is egyszerű patrocíniumról van szó.

Itt szükséges kitérnünk arra is, hogy az Árpád-korban Magyarországon több olyan keresztes lovagrendet ismerünk, amelyiket a „*cruciger*”, vagy „*crucifer*” jelzővel illették, és amelyek betegápolással is foglalkoztak, tehát pontosabb adatok hiányában önmagában ez a megnevezés az oklevelekben nem adhat alapot arra, hogy az ispotályt fenntartó szervezetre vonatkozóan határozottan állást lehessen foglalni.

11.5. A FÖLDVÁRI ISPOTÁLY

A rend földvári ispotályának léte ugyancsak kérdéses. Győrffy György Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. kötetében írja le Földvárt (Sancta Mariae Castrum, Marienburg).⁴⁵¹ A magyar „Földvár” megnevezés még 1211 előtről származhat, miután 1211 után itt a német lovagok építettek kővárat, és azt a rend védőszentjéről Marienburgnak nevezték el. Mivel azonban a teuton lovagok betegápolási tevékenysége hazánkban nem volt kiterjedt, továbbá dicstelenül rövid ideig tartózkodtak a Barcaságban, ahol királyi jogokat bitorolva vívták ki maguk ellen a magyar király haragját, nem térünk ki rájuk a jelen dolgozatban. Kiűzetésük után 1240-től a ciszterciek kapták meg földvári birtokaikat.

⁴⁴⁹ Benkő, 49. o.

⁴⁵⁰ Entz, 349. o.

⁴⁵¹ Győrffy, 1963., 830-831. o.

A földvári ispotályról a XV. századból rendelkezünk az első adattal, pontosan 1455-ből, amikor egy forrás „*Jacobus magister domus hospitals de Marienburg*” személyét említi.⁴⁵² Ebből azonban még nem tűnik egyértelmű ténynek az, hogy Iacobus mester a Szentlélek rend tagja, és az sem, hogy az említett kórháznak éppen ez a rend lett volna a fenntartója.

11.6. A BESZTERCEI (SZÉKELYVÁSÁRHELYI; KIRÁLYNÉMETI) ISPOTÁLY

Besztercéről bizonyosan tudjuk, hogy ott az ispotályosoknak rendháza volt. Külvárosa, Aldorf (Walldorf, Latin Villa), egy vallon telepes falu volt, amely a XIII. században még elkülönült Besztercétől. Lakóiról elsőként egy 1295-ös oklevél tudósít, akik előzőleg két papjukat is megölték, ezért egyházukat a püspök átadta a besztercei ispotályosoknak. Papjai ezután 1332 és 1336 között az ispotályosok közül kerültek ki, amely tényről a pápai tizedfizetés adataiból van tudomásunk. 1602-ben ez a településrész beolvadt Beszterce városába és a város DNy-i részén a „Niederwallendorf” városrész nevében él tovább.⁴⁵³

Dudik rögzített adatokat a rend római levéltárában a Székelyvásárhelyi (nála: „Zeckel und Vasarhely”), azaz Marosvásárhelyi ispotályra vonatkozóan.⁴⁵⁴ Ugyancsak ő írt a rendnek az erdélyi Baiersdorfban fenntartott házáról.⁴⁵⁵ Mivel Baiersdorf Gyórfy szerint Németivel, pontosabban Királynémetivel azonosítható,⁴⁵⁶ amennyiben a Szentlélek rendnek lett volna háza Beszterce városában, vagy annak környékén, az feltételezésem szerint azonos lenne a székelyvásárhelyi és a királynémeti helységekben említettekkel.

11.7. A SEGESVÁRI ISPOTÁLY

Kétséges a Szentlélek rend segesvári ispotályának létezése is. A rendelkezésünkre álló adatok szerint ugyanis a XVI. század elején kizárólag egyetlen ispotály működött itt, azonban annak az antonita rend volt a fenntartója.⁴⁵⁷ Ismeretes Báthori István fejedelem 1575. május 2-án

⁴⁵² Somogyi, 45-46. o.

⁴⁵³ Gyórfy, 1963., 557-560. o.

⁴⁵⁴ IR I. 93.

⁴⁵⁵ IR I. 93.

⁴⁵⁶ Gyórfy, 1963., 562. o.

⁴⁵⁷ Borsa G, 1961-1962., 224. o.

kelt oklevele is, amelyben valóban szerepel a Szentlélekről elnevezett „xenodochium” (ispotály) is,⁴⁵⁸ azonban konkrét adatok hiányában valószínűbb, hogy a Szentlélek, mint patrocínium, szerepel ebben az esetben is.

11.8. „AZRA” ISPOTÁLYA

Az elsőként Pásztor Lajos által hivatkozott Csanád megyei Azra települést⁴⁵⁹ többen is próbálták azonosítani. Kubinyi András a problémát megoldhatatlannak tartotta:

„A Szentlélek-rendnek a Csanád egyházmegyei Azrán is volt ispotálya, ezt a helységet azonban nem tudjuk azonosítani...”⁴⁶⁰; „Azrát nem tudjuk azonosítani, névelírás esetén éppúgy lehetett mezőváros, mint falu”.⁴⁶¹

Annak ellenére, hogy a mai napig is vannak, akik a Szentlélek rend házai között Azrát is felsorolják, ennek a helységnek a rejtélyét már a 80-as évek elején sikerült megfejtenie Borsa Gedeonnak az „Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról” című tanulmányában.⁴⁶² A rejtély kulcsa egy töredékesen fennmaradt nyomtatott búcsúcédula volt, amelynek nehezen olvasható latin szövegét valószínűleg félreolvasta Pásztor Lajos, amikor az „*in area capitulari Chanadiensis*” szövegrészben az „area” szót tévesen „Azra” gyanánt, egy feltételezett helységnévként értelmezte. Valójában tehát az ispotály épülete magában a püspöki székhelyen, Csanád városában, pontosabban szólva a csanádi káptalan területén, vagyis közvetlenül a székesegyház közelében állhatott.⁴⁶³ A források szerint ebben az időszakban két plébániatemplom is állt itt. Az egyikhez, amelynek patrocíniuma Szent Erzsébet volt, tartozott egy ispotály is, amit egy oklevélben V. Miklós pápa (1447-1455) 1455. január 31-én megemlíti. („*Supplicat Andreas episcopus Rossonensis, cui in minoribus ordinis constitutio olim canonicatus et praebenda*

⁴⁵⁸ Várady, 540-553. o.

⁴⁵⁹ Pásztor, 53. o.

⁴⁶⁰ Kubinyi, 2004., 180. o.

⁴⁶¹ Kubinyi, 2004., 190. o.

⁴⁶² Borsa G, 1984-1985., 237-250. o.

⁴⁶³ Borsa G, 1984-1985., 248. o.

*archidiaconatus Crassoviensis ecclesiae Chanadiensis ecclesiae Chanadiensis, certo modo vacantes, collata sunt, pro nova provisione dictorum beneficiorum (40 m.), super quibus inter ipsum et Petrum modernum episcopum Chanadiensem coram Petro Martini de Canefrubeis, sacri palatii apostolici causarum auditore in Romana curia litigatur, si lis 'si neutri' adiudicetur. 'Concessum, ut petitur, in praesentia domini nostri papae. B. Spolet. Et quod suae non obstantes beneficiales habeantur pro expressis, non obstante regula cancellariae in contrarium edita, concessum B. Spolet'").*⁴⁶⁴ Nem állja meg a helyét ezek szerint viszont Borsa Gedeon azon állítása, mely szerint 1517-ig nem történt említés a csanádi ispotályról.⁴⁶⁵

Ez a már felépült és működő csanádi ispotály azonban már az Árpád-kor után, a Jagellók idejében került át a Szentlélek rendhez, amely ekkorra nőtte ki magát az ország egyik legjelentősebb betegápoló közösségévé.⁴⁶⁶ Az átadás lebonyolításában nagy szerepet játszott Illyei Tiborc csanádi kanonok, aki ebből a célból 1517 tavaszán személyesen járt el Rómában, és az Szentlélek-társulat anyakönyvének tanúsága szerint a rendet támogató testvérületbe maga is belépett. („*Unio et facultatum concessio, necnon provisio hospitalis Sancti Spiritus titulo Sanctae Elisabethae in area capitulari Chanadiensis anno 1517 die 19 Maii. Lib. 28. fol. 146. Provisio seu administratio hospitalis Sancti Spiritus in area capitulari Chanadiensis in personam domini Petri Megerechie anno 1525 die 15 Octobris. Lib. 33. fol. 7. Concessio in commendam hospitalis Sancti Spiritus titulo Sanctae Elizabeth in area capitulari Chanadiensis anno 1517 die prima Junii. Lib. expedit. E fol. 68. in personam domini Tyburtiis Illys. Unio et concessio facultatum hospitalis de Urbe facta predicto hospitali Sanctae Elisabethae Chanadiensis anno 1517. lib.expedit. E fol.69.*”).⁴⁶⁷

Azrát természetesen Győrffy György sem említi Csanád vármegye leírása kapcsán,⁴⁶⁸ azonban a török hódoltság során elpusztított Csanád város adatai között sem ír sem a Szentlélek ispotályos rendről, sem pedig a Szent Erzsébet ispotályról.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Lukcsics, 322-323. o.

⁴⁶⁵ VÖ: Borsa G, 1984-1985., 248. o.

⁴⁶⁶ Szulovszky, 143. o.

⁴⁶⁷ Borsa G, 1984-1985., 247. o.

⁴⁶⁸ Győrffy, 1963., 835-878. o.

⁴⁶⁹ Győrffy, 1963., 850-853. o.

Kubinyi András ispotály-jegyzékében szerepel a csanádi Szent Erzsébet ispotály,⁴⁷⁰ amely minden bizonnyal megegyezik a Borsa Gedeon által leírttal, hiszen az ispotálllyal rendelkező települések többségén ebben az időszakban rendszerint egy ilyen intézmény működött. Csupán 15 olyan városról tudunk, ahol kettő, további nyolcra, ahol ennél több domus hospitalis funkcionált.⁴⁷¹ Azra „rejtélyéről” Szulovszky János közöl további adatokat.⁴⁷²

11.9 A SZENTLÉLEK REND NAGYSZEBENI ISPOTÁLYA

A nagyszebeni ispotályról maradt fenn a legtöbb adat, ezért itt érhető tetten a legvilágosabban az a folyamat, amelynek során a városi tanácsok fokozatosan egyre inkább beavatkoztak a kórház irányításába, míg végül teljesen át is vették azt.

Az ispotályt utolsó Árpád-házi királyunk, III. Endre alapította. Az 1292-es első, alapításkori okleveles említést követően mintegy száz évig nem maradtak fenn további érdemleges adatok a nagyszebeni házról. Somogyi Zoltán egy 1309-es peres ügyet ismertet, amelyben feltűnik az ispotály akkori mestere, „*Walter magister hospitalis S. Spiritus civitatis Cibiniensis*”.^{473, 474} A következő okleveles adat szerint, amely egy évszázaddal később keletkezett, a rend már nem volt teljes jogú irányítója az ispotálynak. A működtetés anyagi vonzatairól ugyanis már a városi tanács, illetve annak megbízottai voltak jogosultak dönteni. Erre utal az az 1386-ban kelt oklevél, amely értelmében a városi tanács Márton nagyszebeni prépostnak az erdélyi püspök által neki juttatott hagyatékából az ispotályra szánt összeget nem közvetlenül a rendnek, hanem az egyik városi tanácsosnak adta át, azzal a meghagyással, hogy juttassa el a Szentlélek ispotály gondnokának, amennyiben szükség lenne rá. Ezt a dokumentum tartalma alapján az illető tanácsos meg is tette.^{475, 476}

⁴⁷⁰ Kubinyi, 1999., 264. o.

⁴⁷¹ Szende, 217. o.

⁴⁷² Szulovszky, 141-144. o.

⁴⁷³ Somogyi, 42. o.

⁴⁷⁴ MRV I. 191. (A pápai követek jelentései)

⁴⁷⁵ Somogyi, 42. o.

⁴⁷⁶ CD.X. I. 322.

Az ispotály közvetlen vezetése a fennmaradt okiratok tanúsága szerint még ezután is a lovagrend hatáskörébe tartozott. 1414-ben egy - az ispotályra vonatkozó - oklevél kiadásánál például többek között jelen volt Michael kórházigazgató, valamint Clemens de Cotwiz testvér is a rend részéről („*frater Michael cucifer ordinis s. spiritus et magister hospitalis Cybiniensis, frater Clemens de Cotwiz eiusdem ordinis...*”).^{477, 478}

A XV. század közepén ugyanis a város elmozdította tisztségéből Kempf Pétert, az ispotály priorját, és helyébe más személyt nevezett ki. A leváltott prior Rómába fellebbezett a lovagrend generális preceptorához jogorvoslatot kérve az ügyben. Ennek eredményeként 1456-ban az erdélyi püspök, aki a nagyszebeni ispotály protektora volt („*...iudex et commissarius ac protector hospitalis sancti spiritus in Cibinio per prefatum preceptorem et totum ordinem generaliter electus et deputatus...*”), azzal a kéréssel fordult a városi tanácstól, hogy Kempf Pétert helyezze vissza kórházigazgatói hivatalába, míg a törvénysértéssel odahelyezett Miklóst távolítsa el.⁴⁷⁹ Az oklevél tartalmából arra következtethetünk, hogy a kórházigazgatói tisztség betöltését ekkor már a város gyakorolta, még abban az esetben is, ha az a prior letételével túllépte a hatáskörét.

Kempf Péterről a XVI. század elejéről maradtak fenn további adatok, amelyből megtudhatjuk, hogy a későbbiekben a rend bécsi ispotályának lett a vezetője, és ebben a tisztségében hunyt el.⁴⁸⁰ Mátyás 1484-ben kelt oklevele szintén a városi tanács erősödő befolyását mutatja a kórház irányításában. Tartalma alapján a király Gáspárt, a nagyszebeni ispotály rektorát, eltiltotta mindennemű, az ország szokásaival ellentétes újítás bevezetésétől. A király egyben meghagyta a városi tanácsnak, hogy ha a rektor a megindított pertől nem áll el, továbbá nem tesz ígéretet a hasonló magatartástól való tartózkodásra, „szokása szerint” más alkalmas személyt nevezzen ki helyette, ám ugyanannak a rendnek tagjai sorából.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Somogyi, 42-43. o.

⁴⁷⁸ Zimmermann-Werner, III. 607. o.

⁴⁷⁹ Somogyi, 43. o.

⁴⁸⁰ IR I. 91-92. o.

⁴⁸¹ Somogyi, 43. o.

A város a XV. században azzal az indokkal távolított el hivatalából egy rendbéli kórházigazgatót és próbált meg egy világi papot kinevezni a helyére, hogy túlságosan hosszú ideig tartózkodott Rómában. Ez a kísérlet azonban II. Ulászló király (1490-1516) rendelete folytán meghiúsult, és a város kénytelen volt a régi rektort visszahelyezni a jogaiba. 1495-ben tehát ismét a Szentlélek rend tagja, a korábban letett Drepperk Lajos lett a szebeni ház priorja.⁴⁸² A rend működése Szebenben a reformáció korában, azzal összefüggésben szűnhetett meg teljesen. A város 1497. évi számadáskönyvéből ugyanis kiderül, hogy a város polgármestere fizetett ki 18 forintot a rend megbízottjának az elmaradt járulékok fejében.⁴⁸³

11.10. A SZENTLÉLEK REND MŰKÖDÉSÉNEK MEGSZŰNÉSE

Nem tudjuk, hogy mi vezetett az egykor olyan nagy népszerűségnek örvendő lovagrendnek a kivonulásához hazánkból, hiszen 1487-ben Péter horvát bán még a rend külső tagjainak sorába lépett, majd 1519-ben Werbőczy István is követte őt. Tudjuk azt is, hogy a rend másik, budai kórháza Hunyadi János unokaöccse, Oláh Miklós érseksége (1553-1568) idején még fennállott.⁴⁸⁴

A rend működésének megszűnése a polgárosodás kialakulásával függ össze, amelynek során a XV-XVI. századra a rend ispotályainak és patikáinak nagyobb része fokozatosan a városok felügyelete alá került, míg végül a városi tanács mindenhol átvette a tulajdonjogot, így intézményeik kikerültek a lovagrend fennhatósága alól.

A rend római anyaháza a XIV. században, a pápák avignoni „fogsága” idején, érthető módon pusztulásnak indult. Az ispotályt ezt követően IV. Jenő pápa (1431-1447) szinte újjáalapította, és felélesztette a rend támogatását elősegítő Szentlélek-társulatot is. Az avignoni „fogság” évtizedeit követően ugyanis a pápák felismerték a Szentlélek rend fontosságát, valamint római ispotályuk szociális szerepét a város lakóinak ellátásában, ezért következetesen támogatták a lovagrendet. Ennek különösen hatékony formája volt a teljes búcsú, amelyet IV. Jenő pápa

⁴⁸² Somogyi, 43. o.

⁴⁸³ Somogyi, 44. o.

⁴⁸⁴ Ernyey, 2008., 182. o.

hirdetett 1446. március 25-én kelt bullájával⁴⁸⁵ a Szentlélek-társaság tagjai és támogatói számára. A pápa kihirdette, hogy azok, akik a beiratkozáskor három arany forintot, utána pedig évenként egy-egy garast fizetnek az ispotály javára, ezzel haláluk órájában minden túlvilági szenvedéstől mentes bűnbocsánatot nyerhetnek, továbbá életükben egy alkalommal feloldozást kérhetnek gyónás keretében még a pápai feloldozási jogkörbe tartozó halálos bűn alól is.

A feltételeket azonban kevesen voltak képesek teljesíteni, mivel a belépési díj az akkori viszonyok között kiemelkedően magasnak számított, másrészt a korabeli útviszonyok mellett a beiratkozásnál előírt személyes megjelenési kötelezettség sem volt egyszerűen megoldható. Ezt a két akadályt végül IV. Sixtus pápa (1471-1484) hártotta el, amikor 1478. március 21-én kiadott bullájával⁴⁸⁶ mindenki szabad elhatározására bízta, hogy a belépéskor mekkora összeggel kívánja támogatni a társulatot, és megengedte azt is, hogy - azok, akik nem tudnak ezért Rómába elzarándokolni - meghatalmazottjuk révén is beiratkozhatnak.

Az 1500-as jubileumi év alkalmából beiratkozott magyar tagok száma - vélhetően ennek a könnyítésnek is köszönhetően - meghaladta az 500-at. Ez abban az esztendőben valamennyi közül a legmagasabb volt. Ezt követően ismét csökkent a belépő tagok száma, de még 1520-ban is 42 a magyar vonatkozású bejegyzések száma a római Szentlélek-társulat anyakönyvében.⁴⁸⁷ 1523-ban azonban már csak kettő bejegyzést találunk, ezt követően pedig már egyet sem.⁴⁸⁸ Ennek nyilvánvalóan oka lehet az ebben az évben Rómában kitört pestisjárvány is.

A támogatói érdeklődés csökkenését természetesen elsősorban a pénzhiány okozta, hiszen a XVI. században a keresztes háborúk mellett más ellenfelekkel is szembesült a keresztény Európa. 1513. július 15-én kelt és szeptember 3. napján kihirdetett bullájával a firenzei medici családból származó X. Leó pápa (1513-1521) Bakócz Tamás esztergomi érseket bízta meg új

⁴⁸⁵ Borsa G, 1982-1983., 207. o.

⁴⁸⁶ Borsa G, 1982-1983., 208. o.

⁴⁸⁷ *Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe.* – A római Szentlélek Társulat anyakönyve. MRV I. 5. (A pápai követek jelentései).

⁴⁸⁸ IR I. 83. o.

keresztes hadjárat hirdetésével, amely azonban csakhamar a Dózsa György nevéhez fűződő véres parasztháborúhoz vezetett. A keresztes hadjárat sikere érdekében a hívek anyagi hozzájárulásait az egyház igyekezett kizárólag erre a célra központosítani, ezért a pápai bulla a hadjárat időtartamára megtiltotta minden más céllal végzett búcsú hirdetését Magyarországon. A tiltás annyira részletes volt, hogy az abban az időben az országban gyakorolt valamennyi ilyen tevékenységet felsorolta és kizárta. Ebből szerezhettünk tudomást négy, konkrétan azonosítható búcsúról.⁴⁸⁹ A négy közül a római Szent Péter bazilika építése céljára, továbbá a Szent Antalról nevezett ispotályosrend javára Magyarországon terjesztett búcsúcédulák űrlapjai már korábban ismertté váltak.⁴⁹⁰

Az Országos Széchényi Könyvtár 1982-1983. évi Évkönyve ismerteti a Szentlélek rend javára szolgáló hasonló jellegű dokumentumokat.⁴⁹¹ A XIX. század második felének tudományos életében jelentős szerepet játszott Ipolyi Arnold,⁴⁹² nem csak történeti írásai révén („Magyar mythologia”), hanem gyűjteményeivel is. Ezek közül a középkori okleveleket tartalmazó az esztergomi Prímási Levéltár őrzi. A több száz dokumentum között két nyomtatott búcsúlevél található. Egyik a Szent Antalról nevezett ispotályosrend érdekében került kiadásra, míg a másik, a 104. jelzetű nyomtatvány, a Szentlélek ispotályosrend részére.⁴⁹³ A 235x338 mm méretű, 130x222 mm szedéstükrű⁴⁹⁴ űrlap nem tünteti fel a nyomda eredetét, azonban tipográfiai kiállítása Velencére utal, méghozzá lényegében megegyezik Johann Hamann velencei műhelyének 7. számú sorozatával.⁴⁹⁵ Az űrlapot kézírással a helységnév feltüntetése nélkül 1492. március 21-én „*nobis in Christo Nicolaus Zachs (?) cum coniuge sua Barbara*” részére állították ki. Mivel Ipolyi gyűjteményének darabjai szinte kivétel nélkül magyarországi eredetűek, feltehetően ezt az oklevelet is valamelyik hazai város „Sachs” nevű polgárának felesége részére állították ki. Elképzelhető, az is, hogy abból a „Zaz” (Szász)

⁴⁸⁹Borsa G, 1982-1983., 207. o.

⁴⁹⁰Borsa G, 1968-1969., 207-216. o.

⁴⁹¹Borsa G, 1982-1983., 207-220. o.

⁴⁹² Ipolyi Arnold (Stummer Arnold, Ipolykeszi, 1823. október 18. – Nagyvárad, 1886. december 2.) besztercebányai majd nagyváradai püspök, valóságos belső titkos tanácsos, a MTA igazgató tagja, a Kisfaludy Társaság tagja, a törökszentmiklósi templom plébánosa.

⁴⁹³Borsa G, 1982-1983., 207. o.

⁴⁹⁴ *szedéstükör*: a nyomtatott kiadványok margók által határolt területe, vagyis a szedési felület.

⁴⁹⁵ Borsa G, 1982-1983., 211. o.

családból származott, amelyiknek egyik tagja, Johannes, 1496-1497-ben Szeben városának volt a jegyzője.⁴⁹⁶

Somogyi Zoltán a hanyatlás, bomlás jeleként azt is megfigyelte, hogy a Szentlélek rend felszentelt tagjai a XVI. századtól munkaterületüket eredeti, betegápoló hivatásuk rovására, fokozatosan inkább a papi teendők végzésére korlátozták. Jellemző adatként egy - a Fővárosi Levéltár másolatai közt fellelt - oklevelet hoz fel erre példaként, amely 1515-ben Jánost, aki a budai ház tagja és a budai Szentlélek ispotályának mestere volt, egy oklevél egyszerűen, csak, mint „plébánost”, említi.⁴⁹⁷ Ennek következtében természetes, hogy a Szentlélek rend házai közül kevés élte túl a reformációt.

⁴⁹⁶Borsa G, 1982-1983., 211. o.

⁴⁹⁷ Somogyi, 48. o.

11.11 FORRÁSOK

Balanyi, György: A szerzetesség története. Szent István Társulat. Budapest. 1923.

Benkő, Elek: Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei. IN: Erdélyi Tudományos Füzetek (248). Kolozsvár. 2004.

Borsa, Gedeon : A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506). IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1961-1962. Budapest.

Borsa, Gedeon: Legújabbban előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1968-1969. Budapest.

Borsa, Gedeon: A Szentlélekről elnevezett ispotályosrend búcsúlevele Esztergomban. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1982-1983. Budapest.

Borsa, Gedeon: Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1984-1985. Budapest.

Czagány, István: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. IN: Orvostörténeti Közlemények. 71-72. szám. 1974.

De Cevins, Marie-Madeleine: A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. IN: Korall 11-12. szám. 2003.

Dedek, L. C. (Szerk.): Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. III. Esztergom. 1924.

Dizionario degli istituti di perfezione. VI. Edizioni Paoline. Roma. 1980.

Dudík, Beda (Szerk.): Iter Romanum. Wien. 1866.

Entz, Géza: Erdély építésze a 14-16. században. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 1996.

Ernyey, József: A Magyarországon letelepedett bencések, ciszterciták, johanniták, dominikánusok, jezsuiták és más szerzetesrendek gyógyszertáiról. IN: V. Molnár László (Szerk.): Ernyey József életműve. Magyar Tudománytörténeti Intézet., 2008.

Ernyey, József: Szerzetesrendjeink gyógyszertárai. IN: A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője 8. évf. 1932. 3. szám.

Fedeles, Tamás: A pécsi ispotály igazgatói a 14-16. században. IN: Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historia Artis Medicinae, 182-185. szám. 2003.

Fedeles, Tamás: Gilebertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése. Pécsi Szemle, 6. évf. 2003. 3. szám.

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civiles. Budae 1829–1844. /Szerk. Sölch Miklós MOL–Arcanum, Budapest. 2004./ CD.X. I.

Forey, Alan: Military Orders and Crusades. Variorum Reprints. Michigan University Press. Michigan. 1994.

Győrffy, György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1963.

Hintsch, Elek: A középkori orvostudomány. Budapest. 1930.

Holstenius, Lucas- Brockie, Marianus: Codex Regularum. Augsburg. 1759. V.

Hunyadi, Zsolt-Pósán, László: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2011.

Koszta, László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219-1251) IN: Aetas. 1994. 1. szám.

Kubinyi, András: Ispotályok és a városfejlődés a késő középkori Magyarországon. IN:

Nemumann Tibor (Szerk.): Várak, templomok, ispotályok Tanulmányok a magyar középkorról. *Analecta mediaevalia* II. Budapest. 2004.

Kubinyi, András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. IN: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. METEM. Budapest. 1999.

Kubinyi, András: A pásztói Szentlélek-ispotály a középkorban. IN: Kubinyi: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. METEM. Budapest. 1999.

Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. – A római Szentlélek Társulat anyakönyve. 1446-1523. Budapest. 1989. (*Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia Series I. Relationes viatorum pontificiorum* (A pápai követek jelentései). Kiadta Fraknói Vilmos. Budapest. 1885.)

Lukcsics Pál (Szerk.): XV. századi pápák oklevelei. 2. kiadás. Olaszországi Magyar Oklevéltár. Budapest. 1938.

Magyar Katolikus Lexikon. XII. kötet. Szent István Társulat. Budapest. 2007.

Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia Series I. Relationes viatorum pontificiorum (A pápai követek jelentései). Kiadta Fraknói Vilmos. Budapest. 1885.

Pásztor, Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1941.

Petrovich, Ede: Pécs középkori kórháza. IN: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1960.

Riley-Smith, Jonathan: A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem. IN: Bulletin of the Institute of Historical Research. 1991.

Rupp, Jakab: Magyarország helyrajzi története. MTA. Budapest. 1870. I. kötet.

Somogyi, Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra Cala Sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 1941.

Szende, Katalin: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma...” IN: Aetas. 21. évf. 2006. 4. szám.

Szulovszky, János: „Azra” ispotálya, avagy egy „azonosíthatatlan helység” azonosítása. IN: Aetas 26. évf. 2011. 3. szám.

Taurinus, Stephanus (Szerk.): Bullarium Romanorum. IV.

Tímár, György: A szentisztelet Pécssett, a középkorban (patrocinium, titulus ecclesiae). IN:

Font Márta (szerk.) Tanulmányok Pécs történetéből 9. Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Pécs Története Alapítvány. Pécs. 2011.

Török, József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

Vauches, André: The Religious Orders. IN: The New Cambridge History. Volume V. c.1198-c.1300. Edited by: David Abulafia. Cambridge University Press. 1999.

Várad, M6ric: A nagyszebeni 6s segesv6ri ispot6lyok t6rt6net6b6l a XV. sz6zadban. IN: 6j Magyar Muzeum, egyszersmind a Magyar acad6mia k6zl6nye. Hatodik 6vf. M6sodik k6tet. Kiadja: Toldy, Ferenc. Pest. 1856.

Zimmermann, Franz – Werner, Carl: Urkundenbuch zur Gesichte der Deutschen in Siebenb6rger Hermannstadt 1892-1902. Reprint: Hildesheim . K6ln. 2007. I., III.

„Jézus kijött a templomból és elindult. Tanítványai odafordultak hozzá, és mutogatták neki a templom köveit. Erre megjegyezte: 'Látjátok ezeket? Bizony mondom nektek, nem marad itt kő kövön, amit le nem rombolnának'."

/Máté evangéliuma. 24,1-2/

12. ÖSSZEGEZÉS

12.1. KÖVETKEZTETÉSEK

Az értekezés kezdetén megfogalmazott hipotézisekre a következő válaszokat kaptam a kutatásom végére.

- I. Az Árpád-kori Magyarországon a betegápoló keresztes lovagrendek - modern kifejezéssel élve - mint közhasznú non-profit szervezetek, vettek részt a betegek, munkaképtelenek ápolásában, gyógyításában.

A X-XIV. századi Magyarországon a betegek gyógyítását, a munkaképtelenek ápolását, gondozását a keresztény egyház különböző szervezetei végezték. Közöttük tevékenykedtek az ispotályos keresztes lovagrendek, amelyek a Szentföldön létrejött, szerzetesi fogadalom alapján együtt élő világi és felszentelt lovagok olyan közösségei voltak, akiknek kizárólagos, vagy egyik céljuk a betegápolás volt. Az Árpád-kor évszázadaiban hat ilyen betegápoló keresztes lovagrend működött országunk területén: a lazariták, a templomosok, a johanniták, az antoniták, a stefaniták, valamint az utolsó Árpád-házi uralkodó idejétől kezdődően a Szentlélek lovagrend. Mivel a lovagok a rendbe történő belépésük alkalmával letették a szegénység, a szüzesség és az engedelmesség hármasszerzetesi fogadalmát, saját vagyont nem gyűjthettek. A rendek vagyonukat a szervezetük fenntartására, terjeszkedésére, valamint a közhasznú cél megvalósítására fordították, tehát non-profit jellegű, vagyis nem nyereségközpontú szervezetekként működtek.

- II. A betegápoló keresztes lovagrendek a szervezetüket a közhasznú cél elérése érdekében alakították ki, és rendelkeztek a közhasznú cél eléréséhez szükséges önálló vagyonnal is.

A legfontosabb különbség, amely a korábban kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette a betegápoló keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státus három formáját alakították ki: lovagok (*militēs*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok, vagy káplánok (presbyteri vagy capellani). A lovagrendek adminisztratív és gazdasági alapegységei a rendházak („*domus*”) voltak, a hozzájuk tartozó birtokokkal („*camera*”, „*membrum*”). Több rendház élén állt a „preceptor” („*commendator*”, „*Komtur*”). Olyan eset is előfordulhatott, hogy preceptorium rendházak nélkül működött, amikor ispotályos rendek egy szervezeti egységben rendház nélkül több ispotályt („*hospicium*”, „*hospitale*”) működtettek a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt. A preceptorokat a rendek generális káptalanjai, vagy maga, a rend nagymestere nevezte ki. A preceptoriumokat tartományok, perjelségek (*prioratus*), illetve Landkomturóságok fogták össze. A XIII. század második felétől kezdődően egy-egy nagyobb terület perjelségeit „nyelvek” („*linguae*”) szerint szervezték meg.⁴⁹⁸

Ebben az időszakban az államhatalmat a király gyakorolta közvetlenül és személyesen. Ő hozta a törvényt, előbb kizárólagosan, majd a XIII. századtól kezdődően a szerviensek meghallgatásával. A király magánvagyonra és az államvagyontól nem különültek el egymástól. Magánbirtokai, valamint a „*ius regale*” (királyi jog) alapján őt megillető jövedelmei – vám, vásár, bányajog, nemesér-monopólium, pénzverés, só-jövedelem - mind közös kezelés alatt álltak.⁴⁹⁹

A király ebben a korban még kizárólag olyan birtokot adományozott, amely akár eredetileg királyi birtok volt, akár visszaszállt a királyra, de ténylegesen az uralkodó kezében volt (*donatio de manubis regis*). A királyi adomány - Werbőczy megfogalmazása alapján - az az

⁴⁹⁸ Hunyadi-Pósán, 20. o.

⁴⁹⁹ Degré, 74. o.

ajándék, amelyet a király a Szentkoronára törvényesen háramlott jószágokból a szolgálatért jutalmul ad.⁵⁰⁰

Ez az adomány tehát nem a mai értelemben vett jótékonyság az uralkodó részéről, hanem lovagi kötelezettség a jó szolgálat megjutalmazására, másrésztől politikai döntés, amellyel a király az adományost magához kapcsolja, hogy hűségét biztosítsa, továbbá, hogy háború esetén az lovagi fegyverzettel szálljon hadba a király oldalán és zászlaja alatt. Ez a magyarázata annak, hogy a keresztes lovagrendek - közülük is elsősorban a királyhű és kitűnő katonák, a johanniták - minden csatában az uralkodó oldalán harcoltak és őt a keresztes hadjáratba is elkísérték.

Az egyházat, a főpapot, a káptalant és a konventet az alapításkor a király látta el földbirtokkal és szolgálónépekkel, továbbá meghatározta jogállását és bevételeit is.⁵⁰¹ Az egyházi szervezeteket a későbbi működésük során a király, magasabb egyházi méltóságok, a belépő tagok és magánszemélyek egyaránt támogathatták adományaikkal. Az adományozás oka volt az is, hogy az egyház a szervezetei részére adományt tevők, valamint a keresztes hadjáratokat anyagilag támogatók javára alkalmazta az érdemszerzés tanát. A középkori keresztény hitte, hogy jó cselekedetei révén érdemeket szerez Isten előtt, és ezek segítenek az isteni büntetés elhárításában, és az örök boldogság elnyerésében.

Az adományok lehetnek egy összegűek, vagy évenkénti rendszerességűek, pénzbeliek, birtok-, vagy egyéb ingó-adományok. Ellentételezésként a konvent imádkozott és miséket tartott az adományozók, illetve családjuk egészségéért, lelki üdvéért. Sokakat közülük a rend temetőjében helyeztek halála után végső nyugalomra. A támogatók másik csoportját a csatlakozott tagok, a „confraterok” alkották, akik rendszerint életük során egyetlen nagyobb adományt juttattak a lovagrend részére, méghozzá abból a célból, hogy kívánságuk szerint, azonban legkésőbb halálukban a rend tagjaivá válhassanak. Nevüket az adomány nagyságával együtt a „*Liber confratrum*”-ban rögzítették. A confraterség jogintézménye a lovagrendek újításainak fontos eleme volt, és előrevetítette a non-profit szervezetek „pártoló tagságának”

⁵⁰⁰ Degré, 153. o.

⁵⁰¹ Béli, 2009/A., 124. o.

lehetőségét a vagyongyűjtés, valamint a szervezet erejének, támogatottságának növelése céljából.

A mai közhasznú non-profit szervezetek szintén elkülönült szervezettel és vagyonnal rendelkeznek: jogi személyek.

III. A betegápoló keresztes lovagrendek ezért a tevékenységükért az (állam) hatalom gyakorlójától kedvezményekben, mentességekben is részesültek.

A lovagrendek vagyoni gyarapodásukat nem csak az adományoknak, hanem az „*exemptio*” intézményének is köszönhették. Ezek a kiváltságok egyrészt a királytól, másrészt az egyházi hatalmat gyakorló pápától származhattak.

A betegápoló keresztes lovagrendek karitatív tevékenységét az uralkodók mindenkor támogatták. 1238-ban például IV. Béla király az ország valamennyi kórházát felmentette a bortized alól,⁵⁰² de egyéb adónemek tekintetében is gyakorolták ezen jogukat az Árpád-házi uralkodók.

A lovagrendek egyház-igazgatásilag közvetlenül a pápa joghatósága alatt álltak. Ez nem jelentette természetesen azt, hogy a pápa irányította volna ezeket a szervezeteket. Amennyiben szükségesnek látta, beleszólt ugyan a nagymester megválasztásába, vagy javaslatokat tett a rendi szabályzatok vonatkozásában, estenként pedig kibocsátott egy-egy állásfoglalást is, decretalis formájában. A pápai támogatás azt jelentette, hogy a lovagrendek preceptóriumait mentesítette az egyházi tizedfizetés kötelezettsége alól. A kezdetben teljeskörű tizedfizetés alóli mentességet a XII. század közepén IV. Adorján pápa a „*labores*” és a „*novalia*” tizedekre korlátozta. Az előbbi azon birtokok tizedét jelentette, ahol a lovagrend tagjai maguk termeltek, míg az utóbbi a termelésbe újonnan bevont, frissen feltört mezőgazdasági területek terményeinek tizedére vonatkozott. III. Sándor pápa ezt a korlátozást később feloldotta. Az 1123-as lateráni zsinaton a 19. kánon keretében III. Ince pápa kezdeményezésére azonban a korlátozást ismét bevezették, de azzal a kitételrel, hogy a

⁵⁰² Korbuly, 359. o.

„labores” alóli tizedmentesség kizárólag az 1215 előtt megszerzett földekre vonatkozik.⁵⁰³ A „novalia”- kedvezmény a mai „zöldmezős” beruházások világi adókedvezményeiben nyert új értelmet, de a civil szervezetek adókedvezményei is emlékeztetnek a keresztes lovagrendeknek az egyházi adó alóli teljes, vagy részleges mentességére.

Nagy jelentőségű kedvezményt jelentett a lovagrendek számára a szabad templomépítés joga is. A rendeknek az adott egyházmegye területén ugyanis nem volt szükséges a püspök engedélyét kérniük ahhoz, hogy eldöntsék, hol szeretnének újabb preceptoriumot létesíteni. Ezzel függ össze a szabad káplánválasztás joga is, hiszen a megyéspüspök jogait csorbítva maguk dönthették el, hogy templomaikban ki hirdethet igét és szolgáltathat ki szentségeket. Ide tartozik a temetés joga is, hiszen azzal, hogy rendházaik temetőiben joguk volt temetni, megfosztották a megyéspüspököket ezektől a bevételektől. A lovagrendi templomokban interdictumok - egyházi tilalmak - idején is kiszolgáltathatták a szentségeket. Ilyenkor azonban a templomajtónak zárva kellett lennie, és a harangok sem szólhattak.⁵⁰⁴

A kedvezmények a világi klérus vagyoni, valamint személyes, tekintélybeli jogait számos ponton jelentősen csorbították, ezért maradt fenn a lovagrendek történetéből tekintélyes mennyiségű peranyag is, amelyek egy részét az értekezésben az érintett lovagrendek magyarországi történetének kapcsán idéztem is.

IV. A betegápoló keresztes lovagrendek közül voltak olyanok, amelyek az egészségügyi jellegű közszolgáltatáson túlmenően egyéb közhasznú tevékenységet is folytattak.

Míg a lazarita rendet kezdetben kifejezetten a leprások gondozására, az antonita rendet az anyarozs-mérgezésben szenvedők gyógyítására, a Szentlélek rendet pedig ispotályok fenntartása céljából alapították, a másik három betegápoló keresztes lovagrend nem kizárólagosan foglalkozott ápolási tevékenységgel.

⁵⁰³ Hunyadi-Pósán, 22. o.

⁵⁰⁴ Hunyadi-Pósán, 23. o.

A templomosok, a johanniták és a stefaniták kitűnő katonák is voltak, tehát - mai kifejezéssel élve – részt vettek a közbiztonság megteremtésében és a honvédelemben is. A nemzetközi utánpótlással, kiterjedt szervezettel, nagy létszámmal nem rendelkező, hazai alapítású Szent István lovagrendnek ez is lett a veszte: a mohácsi csatában elesett valamennyi tagja. A harcban magukat kitüntető lovagrendek politikai tekintélyt szereztek azzal, hogy az uralkodó mellett harcoltak hadjáratok idején, és a tatárjárás alatt a királyi család védelméről is gondoskodtak.

Legalább ekkora politikai erőt jelentett a hiteleshelyek létrehozása és működtetése a johannita és a stefanita rend konventjei esetében. Ennek során közhasznúságuk abban jelentkezett, hogy a jogügyletek írásba foglalásával az ingatlanforgalom biztonságát alapozták meg, valamint a peres eljárásokban hitelesen tanúsították a perbeli bizonyítási cselekményeket. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hiteleshelyi tevékenységgel az oklevelek után szedett taksák révén további jövedelemhez is jutottak lovagrendek.

Itt szükséges megemlítenünk, hogy a templomosok rendje a közhasznú, non-profit tevékenységeken túlmenően elsősorban for-profit, nyereségorientált szervezetnek bizonyult. Tekintélyük egészen addig növekedett, amíg IV. Fülöp francia királynak kölcsönöztek. Amikor azonban a „kihelyezés” időszaka után a kölcsönöket a kamatokkal együtt visszakövetelték volna a francia uralkodótól, kegyvesztetté váltak. Hatalmas vagyonuk lett koncepció perük és megszüntetésük okozója.

- V. Minél több féle közhasznú tevékenységet végzett egy betegápoló keresztes lovagrend, annál hasznosabbnak bizonyult az (állam)hatalom számára.

A kutatás középpontjában álló hat betegápoló keresztes lovagrend közül nyilvánvalóan azok rendelkeztek a legnagyobb befolyással, kapták a legtöbb adományt és mentességet, amelyeknek a működése hasznos volt az uralkodó számára. Mivel az egészségügy, a gyógyítás, az ápolás ebben az időszakban még nem volt közszükséglet, a legelismertebb közhasznú tevékenység a katonai - honvédelmi-közbiztonsági - , illetve a hiteleshelyi aktivitás voltak. Ennek megfelelően a johannita, a templomos és a stefanita lovagrendek tekintélye volt a legnagyobb az Árpád-kori Magyarországon. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy

a johanniták és a templomosok magyarországi rendtartományaira, valamint a stefanitákra is rábízták 1222-ben az Aranybulla egy-egy másolati példányának őrzését.

- VI. A közhasznú tevékenységek ellátása során a szervezeteik részére biztosított kedvezmények igénybevétele során a betegápoló kereszties lovagrendek is követtek el visszaéléseket.

Luther Márton 95 tétéle, amely a reformációt elindította, a búcsúcédulák, a pénzen vett üdvösség elleni nyílt hadüzenet volt:

„27. Emberi balgaságot hirdetnek, amikor azt mondják, hogy mihelyt a ládába dobott pénz megcsörren, a lélek azonnal a mennybe száll. (...) 32. Örök büntetést kapnak tanítóikkal együtt, akik a búcsúcédulákkal biztonságban hiszik magukat az üdvösségük dolgában.”⁵⁰⁵

A kutatás során talákoztam olyan oklevelekkel, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az antonita rend attól sem riadt vissza, hogy nyomtatott búcsúcédulák hamisításával tegyen szert még nagyobb vagyona.⁵⁰⁶ Az 1505-1506. évekből négy ilyen dokumentum maradt fenn, amelyeket az Országos Levéltárban őriznek.⁵⁰⁷

- VII. A betegápoló kereszties lovagrendek tevékenysége hatással volt a környezetükben végbemenő társadalmi fejlődésre, a polgárosodásra.

Jóval az Árpád-ház kihalását követően, Mátyás uralkodásától kezdve egészen a XVI. század közepéig az egyház szerepe fokozatosan csökkent a jótékonyosság terén. A kórházak mind több számmal kerültek a helyi világi hatóságok, elsősorban a városi testületek ellenőrzése alá. Nehéz megállapítani, hogy ennek oka egyértelműen a rendek súlyos anyagi válságában

⁵⁰⁵ Luther, Márton 95 tétéle digitalizálva: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/vallas/luther.hun> (letöltve: 2014-02-01)

⁵⁰⁶Borsa G, 1961-1962., 223. o.

⁵⁰⁷ Borsa G, 1961-1962. 223. o.

keresendő-e, mivel hosszú ideig belső számadások - számvitel - hiányában a város és a kórház pénzügyei teljes mértékben összeolvadtak.⁵⁰⁸ A kórházaknak túlnyomórészt földbirtokból származó jövedelmeik voltak, mivel az azokat működtető egyház és lovagrendek kezdetben szinte kizárólag ilyen jellegű adományokat kaptak. A legtöbb földbirtokkal a johanniták rendelkeztek, akik a templomos rend feloszlását követően átvették az ő vagyონukat is. A világi papság betegápoló intézményei azonban nem csak földbirtokokkal, de bérházakkal, malmokkal, sőt, bányákkal is rendelkeztek. Ilyen volt a beszercebányai Szent Erzsébet kórház is.⁵⁰⁹ A kórházaknak további bevételi forrást jelentettek az alamizsnagyűjtésből származó jövedelmek és a hívek ajándékai is, ám ezek nyilvánvalóan nem számítottak rendszeres, tervezhető bevételnek. A bártfai Szent Erzsébet kórház számadásaiból kitűnik például, hogy 1430 és 1490 között az adományok éves összege 0 és 149 forint között változott.⁵¹⁰ A források tanúsága szerint azonban ugrásszerű fejlődés következett be mind az élelmiszer-ellátás, mind pedig az intézményfenntartás szempontjából a XV. században. A soproni Szent Erzsébet kórház lakóinak étrendje ebben az időben már kenyeret, húst, zöldségeket és bort is magában foglalt, még hozzá az ispotály nagy készletekkel is rendelkezett ezekből.⁵¹¹ Ez a szemmel látható javulás azzal hozható összefüggésbe, hogy a városok átvették az ott működő ispotályok irányítását. Ennek köszönhetően egyre többet fordítottak az ott ápolott betegekre és az épület fenntartási költségeire az egyházi személyzet hátrányára. A számadáskönyvekből az is kitűnik, hogy az idő előrehaladtával a kórházi bevételek egy részét egyre inkább már ugyanezen intézmények bizonyos meghatározott kiadásaira fordították vissza. Az ispotályokra fordítandó kiadások ("*ratio hospitalis*", "*ad hospitaalem*", "*zum Spital*"), amelyekről a városok számadáskönyveiben olvashatunk, tartalmazták az épületfenntartással kapcsolatos kiadásokat - mesterek javadalmazását, építőanyag-költséget -, a betegek ellátmányának költségeit és a személyzetnek járó fizetséget egyaránt. Az antonita lovagrend házfőnöke és a segesvári városi tanács 1487-ben például arról állapodott meg, hogy a segesvári kórház bevételének harmadát kapják meg a "vendégek" - az intézmény lakói -, a fennmaradó részt pedig a kórház vezetője

⁵⁰⁸ De Cevins, 2003., 66. o.

⁵⁰⁹ De Cevins, 1995., 757. o.

⁵¹⁰ De Cevins, 1995., 760. o.

⁵¹¹ Házi, 152. o.

és káplánjai, míg az építményeken végzett munkálatokra csak abban az esetben költsenek a betegeknek járó egyharmadból, amennyiben az a szükségesnél többnek bizonyulna.⁵¹²

Az egyházi és rendi kórházak szekularizációja több századon átívelő, településenként és rendenként eltérő ritmusú, hosszú folyamatnak bizonyult, és még ugyanazon renden belül sem volt egységesnek mondható. Az antoniták segesvári kórháza például másfél évszázaddal később került át a város kezelésébe, mint a pozsonyi.⁵¹³ A folyamat mindenhol hasonlóképpen kezdődött: a városi vezetés egyre több támogatást nyújtott a kórház számára részben eseti adományokkal, részben pedig azzal, hogy a működési és fenntartási költségeik egyre nagyobb hányadát vállalta magára. Pozsonyban 1376-ban, Sopronban 1523-ban lépett hatályba olyan tartalmú városi rendelet, melynek alapján a nem szabványos súlyú kenyereket a városi kórház kapja meg. 1376-ban szintén városi rendelettel kötelezték a mészárosokat, hogy a nem megfelelő minőségű, vagy beteg állattól származó húst a kórházaknak adják. Ezt a rendeleti kötelezettséget 1511-ben a város minden lakójára kiterjesztették.⁵¹⁴

A városok ílymódon fokozatosan játszottak először fontosabb, majd kizárólagos szerepet a kórházak irányításában, míg végül a városi hatóságok jogává vált a kórház igazgatójának ("*vitricus*", "*rector*", "*Spittal Vater*", "*Spitalmeister*") a megválasztása. Hazánkban az első példa erre a folyamatra éppen az antoniták pozsonyi Szent László kórháza volt, azonban a XVI. század második felétől a nem püspöki városok nagyobb részében előbb-utóbb mindenhol bekövetkezett.⁵¹⁵

Érdekes megfigyelés, hogy a bencés regula alapján működő és általában nagyobb, gazdagabb lovagrendek - mint a templomosok és a johanniták - kerültek a várost, míg a többnyire ágostonos regulát követő szegényebb koldulórendek a polgári élet integráló elemeivé váltak, hiszen városainkban még a ferencesek előtt megjelentek.⁵¹⁶ Ugyanerre a megállapodásra jutott

⁵¹² Pásztor, 52. o.

⁵¹³ Pásztor, 51. o.

⁵¹⁴ Somogyi, 99. o.

⁵¹⁵ Pásztor, 51. o.

⁵¹⁶ Ernyey, 2008., 182. o.

Jacques Le Goff⁵¹⁷ elméletére alapozva Rüszt-Fogarasi Enikő is a polgárosodás erdélyi vizsgálata során.⁵¹⁸

Le Goff figyelt fel arra a tényre, hogy Franciaországban a városok térképe megegyezik a koldulórendek elhelyezkedésének térképével, amelyből azt a következtetést vonta le, hogy szoros kapcsolat áll fenn a koldulórendek tevékenységének helye, valamint a városok társadalmi és demográfiai struktúrája között. Hasonló elemzést készített a középkori Magyarország vonatkozásában Fügedi Erik is, aki a rendelkezésre álló erdélyi adatokat is figyelembe vette.⁵¹⁹ Természetesen a magyarországi városfejlődés meg sem közelítette a korabeli francia, olasz, vagy német ütemet. Az azonban kétségtelenül igaz lehet, hogy a kisebb, szegényebb, ágostoni regulát követő rendek - mint a lazariták, az antoniták és a Szentlélek rendje - által alapított ispotályok a városi kórházak jogelődei számíthatnak, hiszen a szekularizáció során tőlük vették át azok irányítását a városi polgárság vezető testületei, a városi tanácsok. Ezek a rendek így akarva-akaratlanul a polgárosodás elősegítői, katalizátorai lettek, amely végső soron a saját megszűnésükhöz vezetett.

VIII. A közhasznú tevékenységek, valamint a szervezetük kialakításának jellege határozta meg azt, hogy melyik betegápoló keresztes lovagrend lett a társadalmi változások túlélője, melyik működik közülük megszakítás nélkül egészen napjainkig.

A kutatás középpontjában álló hat szervezet jelenleg is működik, azonban ezek közül öt a legújabb korban újrászervezett keretek között. Ez az öt lovagrend a középkor évszázadai során megszűnt, méghozzá különböző - a szervezetükből és a tevékenységükből eredő - okok miatt.

A templomosok rejtélye a mai napig is izgalmas téma még a hétköznapi ember számára is. Évente jelennek meg a róluk szóló könyvek, cikkek, tanulmányok. Többen azt is tudni vélik,

⁵¹⁷ Le Goff, 2008.

⁵¹⁸ Rüszt-Fogarasi, 29. o.

⁵¹⁹ Fügedi, 57-90. o.

hogy belőlük ered a szabadkőművesek mozgalma.⁵²⁰ A templomosok elsősorban nem közhasznú cél érdekében működtek és alakították ki a rendszerüket. Ők banki tevékenységükkel, befektetéseikkel elsősorban nem a szegények, a rászorulókat támogatására, hanem a profitmaximalizálásra törekedtek. Szervezetük és szemléletük korukat jóval megelőzte, vagyoni, katonai és szervezeti erejük az uralkodók és a pápa aggodalmát, majd irigységét és ellenszenvét is kivívták. Szép Fülöp a pápával szövetkezve ezért megszabadult a veszélyesnek tartott szervezettől.

A lazariták, az antoniták és a Szentlélek rendje elsősorban valóban a betegek, munkaképtelenek gyógyításával, ápolásával és gondozásával foglalkozott. Vagyoni és politikai erejük ezért korlátozottabb volt, hiszen sem honvédő-közbiztonsági harci tetteikkel, sem a hivatali írásbeliségben betöltött igazgatási szerepükkel nem tették magukat nélkülözhetetlenné az uralkodók és a társadalom számára. A polgárosodás és a reformáció során ezért ezek feleslegessé váltak, hiszen ispotályaikat a városi polgárság hatékonyabban tudta működtetni.

Az egyetlen magyar alapítású betegápoló kereszties lovagrend, a stefaniták sorsa egyedinek bizonyult. A Szentföld eleste után ottani házuk, ispotályaik elvesztek, ezért esztergomi központtal kizárólag a Magyar Királyság területén folytatták közhasznú tevékenységüket. Ispotályaikban ápoló-gyógyító munkájukkal, hiteleshelyeiken megbízható, szakszerű eljárásukkal, harcokban bátorságukkal és az uralkodó iránti feltétlen hűségükkel vívták ki a királyok és a társadalom elismerését, vagyoni támogatását. Mivel azonban a többi rendtől eltérően nem rendelkeztek kiterjedt nemzetközi szervezettel, nem volt személyi utánpótlásuk sem emberveszteség esetére. Már a muhi csatában megingott ezért a rend, ám IV. Béla támogatásának köszönhetően ekkor még képesek voltak újjászerveződni. Megerősödve, az új királyi székhelyen, Budán is alapítottak ezt követően új házat és ispotályt. A mohácsi csata azonban a rend működésének a végét jelentette, mivel ezután az ország három részre szakadása és a zavaros belpolitikai viszonyok folytán már nem állt mögöttük olyan uralkodói erő, hatalom és szándék, amelyik megmenthette volna a szervezetüket a megszűnéstől.

⁵²⁰ Robinson, 153-55. o.

A történelem túlélője kétségkívül a johanniták rendje, amely az évszázadokon keresztül folyamatosan és sikeresen, megszakítás nélkül működik napjainkig. „Jeruzsálemi Szent János Szuverén Máltai Lovagrend” megnevezéssel önálló nemzetközi jogalany. Független államnak tekinti magát, és a világ 92 országával tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Magyarországgal 1990-ben vette fel. Saját útlevelet bocsát ki. Hivatalos küldöttségekkel képviselteti magát az UNESCO-nál, az ENSZ genfi székhelyű szervezeteinél, valamint az Európa Tanácsnál. A lovagrendnek világszerte mintegy 12.500 tagja van. Öt kontinensen öt nagyperjelség, három alperjelség és csaknem negyven nemzeti szövetség működik. A rend továbbra is a betegség, a szegénység, a társadalmi elszigeteltség, a türelmetlenség elleni harcot és a hit védelmét tekinti fő feladatának. Sikerük alapja valószínűleg a közhasznúság, a tisztesség és a szervezethez tartozás ereje.

A kutatás során összegyűjtött adatokból levonhatjuk az a következtetést, hogy az Árpád-kori ispotály, a „*domus hospitalis*”, kétségkívül a mai értelemben vett kórház elődje. Attól a pillanattól kezdve ugyanis, hogy a betegek ápolása, az időseknek és más rászorultaknak a gondozása már nem volt megoldható a vérségi-családi köteléken belül, e tevékenység intézményesülése vált szükségessé. Mivel a középkor korai évszázadaiban államhatalomról, állami szervekről nyilvánvalóan nem beszélhetünk, kizárólag olyan, intézményeket működtetni képes alakulatok adhattak keretet ennek a tevékenységnek, amelyek a működtetéshez szükséges vagyonnal rendelkeztek, megfelelő szervezetet alakítottak ki és céljuk a felebaráti szeretet gyakorlása volt.

E fenti három kritériumnak az Árpád-korban a keresztény egyház, valamint az ahhoz kapcsolódó szerzetesrendek és kereszties lovagrendek feleltek meg. A király - mint a hatalom kizárólagos gyakorlója - ezen szervezetek „közszolgálati” tevékenységét adományaival, valamint mentességek biztosításával támogatta.

A betegápolás, az idősgondozás - speciális jellege folytán - napi 24 órás munkát, odafigyelést, törődést igényel. Emiatt kizárólag közösségben, együttműködésben valósítható meg. A közös cél közösségformáló ereje a szerzetesi és lovagrendi communitasok kialakulásának egyik fő katalizátora lehetett. Ezt a közös célt és akaratot – mivel a jézusi tanítás, az Újszövetség talaján vertek gyökeret - nem befolyásolhatták aktuális politikai – gazdasági érdekek. Így alakulhatott ki és építkezhetett, teremthetett évezredes hagyományt a keresztény eszme, a

cselekvő felebaráti szeretet alapján megszervezett, non-profit betegellátás. A kereszténység legfőbb parancsa, a szeretet gyakorlása, a mai napig sem vált divatjamúlttá, hiszen legfőbb emberi igényünket, életünk célját és értelmét fogalmazza meg. Olyan cél ez, amely a harmadik évezred elején és formál újabb közösségeket és működtet egészségügyi ellátó szervezeteket világszerte.

Előnye ezeknek a szervezeteknek is az összefogás, a „*communitas*” ereje, utánpótlásuk minden ember legbensőbb vágya, a szeretet érzése, rugalmasságukat pedig a nemzetektől, politikai hatalmaktól legalábbis diekt módon független, egyetemes, humanitárius eszme biztosítja. Az állami szervezésű egészségügyi ellátó rendszert ezzel szemben a mindenkori politikai érdekek, gazdasági játszmák, pártkampányok egyik csatatere. Miközben választási hadjáratok eredményétől függ az, hogy milyen ellátásokat finanszíroz az állam a központi költségvetésből, az egyházi és a kereszties lovagrendi civil szervezetek a választási ciklusoktól nem befolyásoltan, csendben és szerényen teszik a dolgukat.

Be kell látnunk tehát, hogy az első ilyen testvérületek megjelenése óta eltelt több, mint ezer esztendő alatt sem ötlött ki az emberiség ezeknél hatékonyabb és rugalmasabb civil szervezeteket: létjogosultságuk a XXI. században is megkérdőjelezhetetlen.

12.2. JAVASLATOK

A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a betegápoló kereszties lovagrendek, mint non-profit szervezetek, korukat megelőző, életképes jogintézménynek bizonyultak. Az öt megszünt, majd korunkban újraalapított rend feloszlásának okai nem a jogintézményben, hanem a szervezetükben, a tevékenységükben rejlő belső okok következménye. Közülük kizárólag az a szervezet volt képes minden korszakban megújulni, amelyik helyes arányokat talált meg a szervezet-fejlesztés, a vagyongyűjtés, valamint a közhasznú tevékenységek terén, és ezért a mindenkori államhatalom számára hasznosnak számítottak, de veszélyesnek nem.

Levonható a kutatás eredményeiből továbbá az a következtetés is, hogy ezek a modern jogintézmények a polgárosodás, a városiasodás, a társadalmi fejlődés mozgatórugói is voltak egyben.

Kubinyi András a városiasodás általa összeállított kritérium-rendszerében nem különített el kizárólag ispotályos keresztes lovagrendet, mint faktort, hanem általánosságban valamennyi egyházi intézmény jelenlétét vette számba, mint a városiasodás egyik jellemző kritériumát. Az általa kimunkált tíz kritérium közül minél több mutatható ki egy helységben, az annál nagyobb szerepet játszik a települések hierarchiájában. A kidolgozott rendszernek tíz fejezete van:

- I. Uradalmi központ, rezidencia.
- II. Bíraskodási központ, hiteleshely.
- III. Pénzügyigazgatási központ.
- IV. Egyházi igazgatás.
- V. Egyházi intézmények.
- VI. A településről valamely külföldi egyetemre beiratkozottak száma.
- VII. Kézműves vagy kereskedő céhek száma.
- VIII. Úthálózati csomópont.
- IX. Jogi helyzet.
- X. Vásártartás.

Minden fejezetben belül 1-től 6-ig lehetséges a pontozás, így egy település esetében a maximálisan elérhető pontszám a 60 lenne. A centralitási helyek pontszámuk alapján hét csoportra oszthatók:

1. Elsőrendű városok - legalább 41 centralitási pont esetén
2. Másodrendű városok - 31-40 pont között
3. Kisebb városok, illetve városszerepet játszó mezővárosok - 21-30 pont
4. Közepes városfunkciót ellátó mezővárosok - 16-20 pont
5. Részleges városfunkciójú mezővárosok - 11-15 pont
6. Átlagos mezővárosok, mezőváros jellegű falvak - 6-10 pont
7. Jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak - 1-5 pont között

Azok a helységek tehát, amelyek elérik 15-16 centralitási pontot a Kubinyi-módszer alapján, már városnak tekinthetők.⁵²¹

A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a „hiteleshely” II. pontban írt jogintézménye és az V. pontban szereplő „egyházi intézmények” kritériumai a hivatali írásbeliség közhasznú tevékenységét is ellátó betegápoló, ispotályt is fenntartó lovagrendek révén összekapcsolódnak. Az összekapcsolódás pillanata nagy valószínűséggel annak a jogi-társadalmi fejlődésnek a kezdete, amelynek a legvégén az egészségügyi ellátás, mint állami közfeladat, az ahhoz való jog pedig, mint alkotmányban biztosított alapjog emelkedik fel. A cél itt már valóban maga az egyén, a „teljes ember”. Álláspontom szerint érdemesnek látszik ezért az adatokat ismét feldolgozva, esetleg újabb kritériumokkal bővítve a rendszert, újragondolni ezeknek a szervezeteknek a szerepét és jelentőségét a polgárosodás folyamatában, és levonni a következtetéseket a jelenkor non-profit szervezetei számára.

⁵²¹ Kubinyi, 2001., 7-50. o.

„Számos hamis próféta fellép, és sokakat tévedésbe ejtenek. A gonoszság megsokasodása miatt sokakban kihűl a szeretet, de aki mindvégig kitart, az üdvözülni fog.”

/Máté evangéliuma. 24,11-13/

12.3. FORRÁSOK

Degré, Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. (Szerk: Béli, Gábor) PTE ÁJK. Pécs. 2010.

Béli, Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009.

Borsa, Gedeon: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1961-1962.

De Cevins, Marie-Madeleine: A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. Korall. Budapest. 2003.

De Cevins, Marie-Madeleine: L' Eglise dans les villes hongroises aux 14 et 15 siècles. Thèse de Doctorat de l' Université de Paris-Sorbonne. Paris. 1995.

Ernyey, József: A Magyarországon letelepedett bencések, ciszterciák, johanniták, dominikánusok, jezsuiták és más szerzetesrendek gyógyszertáraitól. In: V. Molnár László (Szerk.): Ernyey József életműve. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Budapest. 2008.

Fügedi, Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Magvető Kiadó. Budapest. 1981.

Házi, Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Székely és Tsa. Sopron. 1939.

Hunyadi, Zsolt: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. In: Koszta László (szerk.): Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 1998.

Hunyadi, Zsolt-Pósán, László: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2011.

Korbuly György: Egészségápolás. In: Domanovszky, Sándor- Ballanyi, György – Mályusz, Elemér – Szentpétery, Imre – Varjú, Elemér (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet. I. kötet. Ősműveltség és középkori kultúra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. é.n.

Kubinyi, András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. In: Dél-alföldi évszázadok 14. kötet. 2001.

Le Goff, Jacques: Európa születése a középkorban. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest. 2008.

Luther, Márton 95 tétele digitalizálva:

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/vallas/luther.hun> (letöltve: 2014-02-01)

Pásztor, Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1940.

Robinson, J. John J.: Born in Blood: The Lost Secrets of Freemasonry. M. Evans and Co. New York. 1989.

Rüsz-Fogarasi, Enikő: Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben. IN: Pál, Judit-

Fleisz, János (Szerk.): Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Teleki László Intézet. Csíkszereda. 2001.

Somogyi, Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra cala sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 1941.

12.4. SUMMARY

The research has concentrated first of all to the centuries of the state- and law history of Hungary, however, the geographical and historical characteristics of our country make the outlook also to the Christian Europe unavoidable. As the results of my researches I came to the conclusion that in the Árpád-era standing in the middle of my interest - over the obligations remained from the nomad familiar dispensary of invalids - mostly the church made such kind of activities within organized frames. The dispensary of poor people done by the church started already in the era of St. Stephen. The first workers of the fraternal love were in our home country the orders, and among them the Benedictines settled to Hungary as first ones. The Cistercians joined to the nursing of ill people later, since 1142, and then since 1179 the Premontreans and since 1308 the monks of Hungarian order, the order of St. Paul.

In Hungary, the first chivalric orders appeared simultaneously with the Cistercians and Premontreans. In the summer of 1147 the armies going to the second crusade marched through our country under the leading of the French king, Louis VII, who became such a closed friend of the Hungarian king, Géza II that he became the godfather of his newborn child. Among the marching crusades there were to be found also several knight templars and knights of St. John, who learnt Hungary and then they founded provinces here. The settled knights were provided with properties given by the king, which founded the construction and also the running of their monastic quarters and hospitals.

We can find six chivalric orders among the ones which carried out exclusively or additionally the nursing and healing of ill people, which ones were demonstrably present in the Hungarian Kingdom, in the Árpád-era: the Knights of Saint Lazarus, the Knights Templar, the Knights of St. John, the Knights of St. Anthony, the Order of the Holy Spirit and the Knights of St. Stephen which order was founded in Hungary.

The analysis of activity specifically in Hungary in the Árpád-era of the nursing chivalric orders mentioned in the thesis will be possible exclusively after having explored the demands related to the activities with public use and supplies arisen in their social surrounding. That's why I am going to introduce in the present thesis first of all the procedure of forming of the

orders and of the chivalric orders as organizations. After that I will introduce the task of the crusades and the “Idea of the Holy Land”, which called into being the crusader knights. The exploration of the characteristics of the period is necessary in order to see what led the crusader knights to the specialization, namely to the organization of the nursing orders. Among the crusader knights with hospitals many of them dealt also with activities of public utility, and on such a way they took part in the organizing of the official epistolary.

Since the authentic place ensured organised frames for the latter one in the Árpád-era Hungary, I could not avoid explaining the concept and the role of the “locus credibilis authenticus” – as a board of clericals dealing with official literacy and whitening legal actions - played in the evolution of the official literate tradition. After such theoretical bases could I start to explore the activity of each order.

It causes difficulty in the differentiation of the six crusader orders of knighthood - which are in the centre of the research - is that in the remaining archives instead of indicating the patron saints of the order, the words “cruciferi” (crusader), or “hospitalis” (hospital) stand in many places, yet, these could be a common attribute of all these organizations. For these reasons it could occur that the literature inconsequently recognises the same place at different points as belonging to either one or the other house or infirmary of knighthood, which hinders the systematization of data.

At this point it is necessary to mention the fact that in the literature dealing with Hungarian Middle Ages we can only read about the Order of St. Stephen from the 1970's. Following the researches of György Győrffy, from this time onwards differentiated the Order of St. John from the Order of St. Stephen, the hospital crusader of chivalric order of St. Stephen, King of Hungary. Géza II founded the order in the 1150's in honour of Stephen I of Hungary, modelled on that time already functioning European chivalric orders. The order had infirmaries not only in Hungary, but also on the Holy Land until the fall of Akkon in 1291. After the defeat of Jerusalem, the Order of St. Stephen convents in Esztergom and in Budafélférvíz, which earlier were incorrectly thought to be the houses of the Order of St. John, increasingly played an important role as “locus credibilis authenticus” in addition to the already existing role of operating the hospitals.

Although during the Mongol invasion many manuscripts had disappeared or got damaged, there are a large number of documents remaining in some archives of bishops and the archbishop of Esztergom, which give some idea about the functioning of the chivalric knight orders and their important role in the contemporary society. We can see within these organizations which one of them set itself solely the task of nursing or even occasionally were only exclusively caring for patients with certain medical conditions. Which ones were those who beyond these tasks dealt also with warfare, performed certain duties within the official epistolary or possibly did banking related activities.

International literature relevant to the subject is meagre, since the choice of the topic is a distinctively Hungarian one. However, a lot of writings, which are also available in Hungary, deal with the crusade campaigns and the internationally concerned data of the orders, except for the not typically Hungarian based Order of St. Stephen. I have not found a comprehensive study exhibiting the Hungarian history of the Order of the Holy Spirit. Therefore with this research I aim at processing a summary of the national function of the order, as well as dissolving the contradictions noticed in the data published so far, based on the presently available documents.

The Knights of Saint Lazarus

The Knights of St. Lazarus got settled relatively early, in the 12th century in Hungary. According to some assumptions they had appeared in the Bakony in 1162, in the woods of the abbey in Bakonybél. The first reliable mentioning of the knights in a charter is from 1181, which is about the infirmary of the order in Esztergom. The name of their estate is still being preserved today by the Saint Lazarus hill where the order had church and hospital as well. However, this infirmary was destroyed by the Mongols in 1241.

The most healing cloisters were founded under the reign of Géza II: Buda, Esztergom, Csurgó, Szente, Kolozsvár, Füzitő, Szemenye and Borsa. The *Lázár-* and *Poklos-* combinations (Lázárfalva, Lázárföld, Lázári, Pokolfalu, Poklostelek, Poklosháza, etc., but in towns the Lázár Streets, too) appearing in the older documents indicate that the knights of St. Lazarus were once active at these places. As they did not perform activities at the authentic

places and only took part in armed battles when it was necessary, they did not dispose of political influence or any great fortune. With the decrease in the number of leprosy cases and with the spreading of the civilian nursing, their significance started to decline. Eventually, in 1490 the provinces in Hungary also got to the Hungarian Hospitallers.

The Knights Templar

The Templar knights probably appeared in Hungary in 1147 with the second crusade. During July and August in 1147, following the large army of Conrad III of Germany, Louis VII of France marched through Hungary, accompanied by, among others, French Templar knights.

Under the reign of the kings of the Arpad dynasty the Templars had more friaries in the region of the Kingdom of Hungary: Boisce, Béla, Dubica, Esztergom, Gecske, Glogonca (Ivanec), Keresztény, Nekcse, Okriszentlőrinc, Szentmárton (Bozjakovina), Vrána, Zablatá, Zengg.

At the time of the Mongol invasion, in the Battle of Mohi in 1241, the members of the Order, being led by their French commander, Rembald de Carono (or Carumb) Grand Master, fought on the side of Prince Kálmán. Almost all knights got killed in the last battle. Only a few stayed alive, those who were on the way to the Dalmatian shore accompanying the fleeing Béla IV. During the rebuild of the country they also strengthened and restored their friaries. Their power and influence was shown by the fact that they had a friary in Esztergom, too, and that along soldiering they also perform activities at the offices “locus credibilis authenticus”. Their power is reflected in the fact that – similar to the Hospitallers and the Stephenites - the Hungarian Order of the Templars was also entrusted with a copy of the Golden Bull in 1222. There is only a few data left about their nursing activity.

In 1314 - after the annulment of the order in 1312 - their provinces were given to the Hospitallers by the Hungarian king with the approval of the pope and in accordance with the decision of the Synod of Zagreb.

The Knights of St. John – the Hospitallers

Hungary joined the history of the Hospital Order of St. John at the beginning of the 12th century. The Hospitallers' operation in Hungary consisted of three fields: alongside nursing they had an important military force and via their offices "locus credibilis authenticus" they meant administrative – political potential, as well. They laid the foundation of their first monastery along the continental pilgrimage route to the Holy Land, in Székesfehérvár.

The Knights of St. Anthony

Our charter data about the nursing activities of the Anthonites remained from the beginning of the 14th century. Considering this information, it could be stated that the preceptories in Daróc, Pozsony and Segesvár together formed one autonomous order province. The preceptory of Daróc was probably the first Hungarian monastery of the Order, which was founded in 1288.

The hospital order named after Saint Anthony committed itself exclusively to nursing, therefore we do not dispose of any data about its charter issuing or "locus credibilis authenticus" activities. The surviving charters are either agreements concerning the infirmaries they were operating or documents about their fundraising activities.

The Knights of St. Stephen

The convent of the only crusader Order, which was established in Hungary, was founded around 1150. This date fundamentally coincides with the appearance of the crusade monastic and chivalric orders in Hungary. Supposedly Géza II organized the order of Stephenites of the influence and model of the crusaders who marched through the country.

The Stephenites followed the regulation of St. Augustine of Hippo. Their grand master was the head of the Order in Esztergom, who was also the rector and the sovereign of the infirmary and later the Prior of the Order in Budafelhéviz. Felhéviz lay in Buda at the Buda bridgehead of the today's Margaret Bridge. After founding the monastery of the Stephenites,

it was registered with the name of “Calida aquae” as an independent priory. Its existence in this form could be traced back in charters until 1439. The convent in Felhéviz was also running a primary school. Alongside with the operation of infirmaries and schools, conventions of the Stephenites in Esztergom and Budafelhéviz also played an important role as a “locus credibilis authenticus”.

The Order of the Holy Spirit

The settlement of the Order of the Holy Spirit in Hungary is unknown. The first remained Hungarian source about the order was found in Nagyszeben in 1292. This source explains that on 24th June 1292 the city council of Nagyszeben handed over a house with all of its belongings to the order. This house had been used earlier as an infirmary with the purpose of holding church services and of taking care of poor and sick people.

The Order used to own more infirmaries, like in Nagyszeben, Budafelhéviz and in Sárvár, but the literature also mentions such settlements like Beszterce, Földvár, Királynémeti, Székelyvásárhely, Pécs and Azra (a settlement, which cannot be identified) as towns where the order was running a hospital.

The cessation of the operation of the order had to do with the development of the embourgeoisement, in the course of which the infirmaries and pharmacies of the order gradually ended up under the supervision of the towns by the 15th and 16th centuries. Eventually, the city councils took over all the ownership, thus the order lost control of the institutions.

At the end of my research I received the following answers to my hypothesis composed at the beginning of my work.

- I. The hospital crusade orders in the Árpád-age Hungary – in modern terms – as public non-profit organizations, participated in the nursing and healing of sick and disabled people.

In the 10-14th century, healing of sick people, and nursing and caring of disabled ones have been performed by different organizations of the Christian Church in Hungary. The infirmary crusade orders were operating in these organizations, - the so-called community of secular and consecrated orders, living together according to the monastic vows, came into existence in the Holy Land -, whose obligate or one objective was nursing. In the centuries of Árpád-age there have been six of these hospital crusade orders working in the territory of our country: the order of St. Lazarus, the Templars, the Hospitallers, the Anthonites, the Stephenites, as well as the Order of the Holy Spirit from the reign of the last Árpád-age monarch. As all the knights at the time of their affiliation in the order have taken the triple monastic vow of poverty, virginity and obedience, they could not save up properties for themselves. The properties of orders have been used for maintenance and growth of their organizations, as well as for attaining purposes of public utility, so they have been functioning as non-profit, i.e. non-acquisitive organizations.

- II. The organizations of nursing crusade orders have been founded in order to achieve goals of public utility, and they also disposed of their own properties needed for achieving those goals public utility.

The most important difference, which distinguished hospital crusade orders from the previously evolved monastic communities, was the fact that knights, in contrast with the coequal monks, have lived in a strict hierarchical order.

In this time the state power by direct means and personally was wielded by the king. He was the one who legislated, first exclusively, then from the 13th century with the hearing of the servants. The personal property of the king and the state assets have not been differentiated. All of his private means, as well as his rightful earnings according to "*ius regale*" (royal right), have all been under common maintenance.

In this era, the king only commended such an estate, which either was primarily royal estate, or recoiled to the king, but effectively was in the hand of the monarch ("donatio de manubis regiis"). The royal donation – according to Werbóczy – is the benediction which is given in return of duties from the stall legitimately vested on the Sacred Crown as gratification by the king. So this benefaction is not like a charity – in modern terms from the monarch, but on the one hand it means arms of commitment for gratification of good turn, on the other hand,

political decision, with which the king binds the collator to himself to ensure his loyalty, moreover, in case of war, he could bear arms with accoutrement on the side and under the flag of the king. This is the explanation for the fact that the crusade orders – in the first place the loyal and excellent soldiers, the Hospitallers – fought on the side of the ruler in every battle and accompanied him to the crusades campaign.

The king, the superior ecclesiastical dignities, entrant members and individuals could equally support the spiritual organizations with their donations in the course of their latter functioning. Another reason for donating was the fact that the church applied the merit acquisition doctrine in favor of collators, as well as financial supporters of crusade campaigns. The medieval Christian person believed that thanked to his good deeds, he deserved merits before God, and these help in regards with prevention of interdict and attaining eternal beatitude.

Donations could be given in one amount, or of yearly regularity; pecuniary, estate or any other movable goods as benefaction. As an offset, the convention was praying and saying masses for the health and spiritual resignation of collators and their families. A lot of them have been buried in the cemetery of the order to rest in peace after their death. The other group of collators was made of the joined members, the “Confraters”, who regularly gave one superior donation to the order, for the reason of being able to become members of the order according to their wishes but at latest after their death. Their names together with the magnitude of their donation have been recorded in “*Liber confratrum*”. The legal institution of Confraters was an important element of the orders’ innovation, and anticipated the possibility of “advocating fellowship” of non-profit organizations with the aim of property collection, as well as enlargement of the organization’s strength and support.

Nowadays, non-profit organizations also have disposal of distinct organization and property: legal persons.

III. Different preferences and exemptions were given to the hospital crusade orders for this function from the wielder of (state) power.

The enrichment of orders was not only owing to the donations, but also to the institution of “*exemptio*”. These privileges could be originated on the one hand from the king, on the other hand from the pope in power.

The works of mercy of nursing crusade orders have always been supported by the monarchs. For example, in 1238, king Béla IV relieved nearly all of the hospitals in the country of the wine tithe, but the monarchs of House of Árpád also practiced this right in regards with other types of taxes.

According to church administration, orders directly belonged under the jurisdiction of the pope. Naturally, this did not mean it was the pope who directed these organizations. Although he expressed his opinion on the election of the grand master in case of necessity, or brought forward proposals in regards with order regulations, occasionally also issued his commitment in the form of decretalis. Apostolic advocacy was about acquitting preceptory of orders of clerical tithe fee obligation. In the middle of 12th century, the exemption of tithe payment (which was fully comprehensive in the beginning) was restricted to tithes “*labores*” and “*novalia*” by pope Adrian IV. The former one meant the tithe of those properties, where the members of order were producing for themselves, while the latter one referred to the tithes of freshly cultivated agricultural territories’ crops. This constraint was later dissolved by pope Alexander III. The “*novalia*”- preference gained a new meaning in profane tax preferences of today’s “greenfield” investments, but the tax allowances of civil organizations also recalls of the crusades’ absolute or partial exemption of the ecclesiastical tax.

The right of permissible church building also meant an allowance of great consequence for the orders. As a matter of fact, it was not needed to ask for permission from the bishop in order to make a decision on the place of a subsequent preceptory in the territory of the given diocese. The right of permissible chaplain election also correlates to this, as with derogation of the right of county-bishop, they could make a decision themselves, who was allowed to preach and service holiness in their churches. The right of burying also belongs here, since having the right to bury in their cemeteries of monastic quarters, the county-bishops have been dispossessed of these sources of income. In the orders’ churches in time of interdicts – clerical prohibitions – the sanctities could also be consigned. This time, however, the church door had to be closed, and bells could not chime either.

The allowances have considerably derogated the property-, together with personal-, and authoritarian rights of the white clergy in several places. That is why memorial of considerable quantity have also been subsisted from the history of orders, one of which I have also quoted in the research in regards with the Hungarian history of orders concerned.

- IV. Among the hospital crusades there were some who beyond medical public utilities have also pursued other kind of non-profit activities.

While in the beginning, the order of Lazarus have been founded with the purpose of caring for lepers, the order of Anthonites for curing people who were suffering in ergot poisoning and the order of Holy Spirit for continuance of infirmaries, however, the other three nursing crusade orders have not only been engaged in nursing activity.

The Templars, the Hospitallers and the Stephenites were outstanding soldiers as well, thus they - in modern terms - participated in the creation of public safety and in the national defence, too. This also led to the loss of the inland founded order of St. Stephen, which had no international reinforcements, extensive organization and large membership: it lost all of its members in the battle of Mohács. The orders of knighthood excelling at the battlefields gained political power via fighting on the side of the ruler in the campaigns and during the Mongol invasion they were entrusted with the protection of the king's family.

In the case of the conventions of the Hospitallers and the Stephenites the creation and operation of the offices "locus credibilis authenticus" meant at least such political power. In the course of this their public beneficial function was shown by writing down the legal businesses, which founded the safety of real estate turnover, and they authentically testify the actions to be proved in the lawsuits. It must be also taken into account that with the activity at the "locus credibilis authenticus" the assizes received after the charters the orders of knighthood get further income, too.

At this point we need to mention that the order of Templars was primarily a for-profit organization beyond its public beneficial, non-profit activities. Their power was increasing until they loan money to the French king, Philip IV. But after they started to claim their

money back together with the interests from the French ruler, they fell into disgrace. Their large wealth became the cause of their conceptual trial and termination.

- V. The more public beneficial activities a nursing crusade order performed, the more useful they happened to be for the (state) power.

From the six nursing crusade order being in the centre of our research those apparently had the biggest influence, got the most donation and freedom, the work of which was useful for the ruler. Since health care, curing and nursing were not public needs in this era, the military, national defence, public security and “locus credibilis authenticus” activities were the most acknowledged public beneficial activities. According to this, the authority of the Hospitallers, the Templars and the Stephenites was the greatest in the Árpád-era Hungary. This is proven by the fact that the Hospitallers, the Templars and also the Stephenites were entrusted to guard one copy of the Golden Bulla in 1222.

- VI. In the course of performing public beneficial activities, while using the benefits provided for their organizations, the nursing crusade orders also committed abuses.

Marton Luther's 95 theses, which started the Reformation, was an open declaration of war against the indulgences and the salvation bought by money. In the course of the research I found such charters from which I can conclude that the order of Anthonites dared to counterfeit indulgences to acquire bigger wealth. Four such documents remained from the years of 1505-1506, which are kept in the National Archives.

- VII. The hospital crusade orders' activity had influence on the social development and embourgeoisement taking place in their environment

Long after the Árpád-dynasty came to an end, from the rule of Matthias I until the middle of the 16th century the role of the church were gradually decreasing concerning charity. More and more hospitals got under the control of local, secular authorities particularly under the municipal syndicates. It is difficult to determine whether the cause of this to be found clearly

in the severe financial crisis of the orders, because in the lack of accounting the finances of the town and the hospital were managed fully together. The hospitals mostly had revenues from estates, since the church and the orders managing the hospitals received such donations almost exclusively like this. The Hospitallers had the most estates, who also took over the wealth of the Templars after their annulment. Proceeds from gathering aims and the gifts of the believers meant further source of income for the hospitals, but these did not count as regular and foreseeable income obviously. According to the sources a radical development occurred both in the food supply and in the institution management during the 15th century. The patients' diet at the Saint Elisabeth hospital in Sopron already included bread, meat, vegetables and wine, moreover, in addition, the infirmary had large supplies from these.

This visible development can be explained by the fact that the towns took over the control of infirmaries operating there. Due to this more and more money was spent on the patients cured there and on the maintenance costs of the building, which put the clerical personnel at a disadvantage. It also appears from the accounting books that with the time passing by one part of the hospital revenues was more and more reinvested to cover certain costs of these institutions. Expenses to be spent on the infirmaries, about which we can read in the accounting books of the towns, contained the maintenance costs of the buildings – master's wages, cost of the building material -, the costs of the patient's food and the salary of the personnel as well. For example, in 1487 the grand master of the Anthonites and the town council of Segesvár agreed in that the "guests" – the inhabitants of the institutions - receive one third of the revenue of the hospital of Segesvár, while the remaining part is given to the director and the chaplains of the hospital. They also agreed that they could only spend money from the patients' amount on the works of the buildings, if it would be more than sufficient. The secularization of clerical and order hospitals happened to be a centuries-long process, with different rhythm according to the specific towns and orders and it was not unified within the same order either.

It is an interesting fact that the generally larger and richer orders working on the basis of the Benedictine regulation– like the Templars and the Hospitallers – avoided the town. In spite of this the poorer mendicant orders following mostly the Augustinian regulation became integrative elements of the civil life, since they appeared in our towns before the Franciscans. The infirmaries count as the legal predecessors of the urban hospitals founded by the smaller,

poorer orders following the Augustinian regulation – like the order of St. Lazarus, the Anthonites and the order of the Holy Spirit -, because in the course of the secularization the town councils, the managing bodies of the urban bourgeoisie took over their control from them. Therefore these orders became intentionally or unintentionally the facilitators and catalysts of embourgeoisement, which eventually led to their own termination.

VIII. The public beneficial activities and the form of their organization determined, which hospital crusade order survived the social changes and which one is operating without suspension still nowadays.

The six organizations – which are in the centre of the research – is still operating at present, but five out of them are within reorganized frames according to the modern era. These five orders were terminated in the course of the centuries of the Middle Ages because of different reasons (originating from their organization and scope of activities).

The mystery of the Templars is still an interesting topic today even for the everyday people. The books, articles and studies about them are published annually. Several people believe that the movement of freemasonry is derived from them. The Templars did not primarily work and create their system for public beneficiary aim. They mostly endeavour to maximize profit, instead of supporting the poor and people in need. Their organization and approach were way ahead of their time, their wealth and their military and organizational power triggered the anxiety, then later on also the envy and antipathy of the rulers and the pope. Therefore Philip the Handsome allying with the pope got rid of the organization considered to be dangerous.

The order of St. Lazarus, the Anthonites and the order of the Holy Spirit primarily really dealt with the curing and nursing of ill, disabled people. Because of this, their wealth and political power was more limited, since they did not make themselves inevitable for the rulers and the society neither by their national defence-public security battle deeds, nor by their administrative role in official literacy. In the course of embourgeoisement and reformation these became unnecessary, since the urban bourgeoisie could operate their infirmaries more effectively.

The fate of the Stephenites – the only one nursing crusade order, which was founded in Hungary – proved to be individual. After the fall of the Holy Land their houses, infirmaries were lost, therefore they continued their public beneficiary activities solely on the territory of the Kingdom of Hungary with the centre of Esztergom. They achieved the acknowledgement and pecuniary support of the kings and the society by their nursing-curing work in their infirmaries, their reliable and professional treatment at their offices “locus credibilis authenticus” and their courage and unconditional loyalty towards the ruler in the battles. Whereas they did not have extended international organization unlike the other orders, they did not have reinforcements for the case of loss of men either. Therefore the structure was weakened already at the battle of Mohi, however, due the support of Béla IV, they managed to reorganize themselves at that time. After strengthening themselves they founded a new house and infirmary at the new seat of the kingdom, at Buda. But the battle of Mohács meant the end of the order, since after the division of the country into three parts and due to the confusing inland political relations, there were no more such strength, power and will of a ruler behind them, which could have saved their organization from the termination.

The survivor of the history is undoubtedly the order of Hospitallers, which have been operating continuously and successfully without suspension throughout the centuries even until nowadays. It is an individual international legal entity under the name of “Sovereign Military Hospitaller Order of Saint John of Jerusalem”.

13. FORRÁSOK, IRODALOM

Acsády, Ignác: Pozsony város története. IN: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 11. évf. 1904/1. szám.

Ágoston, István -Vas, Gábor - Endrei, Dóra- Zemplényi, Antal – Molics, Bálint – Szarka, Evelin - Cs. Horváth, Zoltán – Boncz, Imre: A magyarországi ispotályok kialakulásának és fejlődésének történelmi áttekintése a 11–18. század kezdete közötti időszakban. IN: Egészségügyi Gazdasági Szemle. 50. évf. 4. szám 2012. november.

Balanyi, György: A szerzetesség története. Szent István Társulat. Budapest. 1923.

Bálint, Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza Szent István Társulat. Budapest. 1938.

Balló István: A hiteleshelyek néhány kérdése hazánk okleveles gyakorlatában, 13–14. század. Turul, Budapest. 1994.

Barber, Malcolm: The Trial of the Templars. Cambridge University Press. Cambridge. 1978.

Barber, Malcolm: The New Knighthood: A History of the Order of the Temple. Cambridge University Press. Chambridge. 1994.

Bárdossy, János: Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Lőcse. 1802.

Beer, Miklós: Mindenhol pap vagyok. Szent István Társulat. Budapest. 2009.

Beér, János – Csizmadia, Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében 1001-1949. Sarkalatos honi törvényeinkből. Nemzeti könyvtár sorozat. Gondolat Kiadó. Budapest. 1966.

Bél, Mátyás: Compendium Hungariae geographicum. Pozsony. 1753.

Béli, Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009.= Béli 2009/A.

Béli, Gábor: Women's Acquisition of Property during the Era of the Arpad Dynasty in Hungary. IN: Béli, Gábor-Herger, Csabáné-Peres, Zsuzsanna (Szerk.): Jogtörténeti tanulmányok X. Publikon Kiadó Pécs. 2009.= Béli 2009/B.

Béli, Gábor: Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law. IN: Béli, Gábor-Duchanova, Diana-Fundárkova, Anna-Kajtár, István-Peres, Zsuzsanna (Szerk.): Institutions of Legal History with Special Regard to Legal Culture and History. Faculty of Law, University of Pécs – Institute of History of Slovak Academy of Sciences. Pécs- Bratislava. 2011.

Benkő, Elek: Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei. IN: Erdélyi Tudományos Füzetek (248). Kolozsvár. 2004.

Benson, Michael: Inside Secret Societies. Kensington Publishing Corporation. 2005.

Berde, Károly: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest. 1940.

Boas, Adrian J.: Jerusalem in the Time of the Crusades: Society, Landscape and Art in the Holy City under Frankish Rule. Routledge. 2001.

Boltizsár Ágoston: A keresztes lovagok regestái hazánkban az árpádkorszak alatt. IN: Magyar Sion. 1863. 1. szám.

Boroviczény Károly-György: Cruciferi Sancti Regis Stefani. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. IN: Orvostörténeti Közlemények. 1991-92.

Borsa, Gedeon : A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1960.

Borsa, Gedeon: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506). IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1961-1962.

Borsa, Gedeon: Legújabbban előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1968-1969.

Borsa, Gedeon: A Szentlélekről elnevezett ispotályosrend búcsúlevele Esztergomban. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1982-1983.

Borsa, Gedeon: Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1984-1985.

Borsa, Iván: A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés. Levéltári Közlemények. 1987.

Borsa, Iván: Ügyintézési törekvések a leleszi hiteleshelyen a 14. és a 15. század fordulóján. IN: Kalmár János (Szerk.): *Miscellanea fontium historiae Europae*. Emlékkönyv H. Balázs Éva történész professzor 80. születésnapjára. Budapest. 1997.

Bozsóky, Pál Gerő: Keresztes hadjáratok. Agapé Ferences nyomda és Könyvkiadó Kft. Szeged. 1995.

Buda, József: Szemelvények a szegénygondozás történetéből. POTE. Pécs. 1999.

Buda, József: A betegápolás története. PTE. Pécs. 2004.

Bull, Marcus, - Housley, Norman (Szerk.): *The Experience of Crusading I.: Western Approaches*. Cambridge University Press. Cambridge. 2003.

Cantor, Norman Frank: *The Civilization of the Middle Ages*. Harper Collins Publishers. New York. 1993.

Charpentier, Louis: *A templomos lovagok titkai*. Holnap Kiadó Kft., Budapest. 1992.

Clairvaux-i Szent, Bernát: A templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről .
IN: Az első és második keresztes háború korának forrásai. Szent István Társulat. Budapest.
1999.

Constable, Giles: Monastic tithes from their origins to the twelfth century. Cambridge
University Press. Cambridge. 1964.

Czagány, István: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. IN:
Orvostörténeti Közlemények. 1974. 71-72. szám.

Czagány, István: Az európai orvos- és gyógyszerésztudomány feudalizmuskori befolyása a
magyarországi orvoslásra. IN: Orvostörténeti Közlemények 1976. 77. szám.

Czinár, Mór: Damiani Fuxhoffer benedictini Pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae
libri duo. Recognavit, ad fidem fontium revocavit et auxit Maurus Czinár. Pest. 1858-1860.

Csomor, Lajos: Szent István koronája nyomában. Panoráma Kiadó. Budapest. 1987.

De Cevins, Marie-Madeleine: L' Eglise dans les villes hongroises aux 14 et 15 siècles. Thèse
de Doctorat de l' Université de Paris-Sorbonne. Paris. 1995.

De Cevins, Marie-Madeleine: A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar
városokban. IN: Korall 11-12. szám. 2003.

Debreceni-kódex. 1519. E. Abaffy Csilla tanítványainak másolása eredményeként kiadta:
Argumentum Kiadó- Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 1997. = DK

Decreta regni Hungariae. 1301-1457. Magyar Országos Levéltár. Akadémiai Kiadó.
Budapest. 1989.= DRH

Dedek, L. C. (Szerk.): Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Esztergom. 1924. = MES

Degré, Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51.
tanévben tartott előadásai nyomán. (Szerk: Béli, Gábor) PTE ÁJK. Pécs. 2010.

Dizionario degli istituti di perfezione. VI. Edizioni Paoline. Roma. 1980. = DDIP

Dobronić, Lelja: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. IN: Mohorovicic, Andre: RAD tanulmányok. IX. könyv. Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia. Zágráb. 1984.

Dragóner, Béla: Adalékok a kassai Szent Lélekről nevezett ősrégi kórház történetéhez. IN: Magyar Sion. 1904.

Dreska, Gábor: A templomos rend Magyarországon. IN: Vigília. 64. évf. 1999. 2. szám.

Dudík, Beda (Szerk.): Iter Romanum. Wien. 1866.= IR

Entz, Géza: Erdély építésze a 14-16. században. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 1996.

Ernyey, József: Szerzetesrendjeink gyógyszertárai. IN: A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője 8. évf. 1932. 3. szám.

Ernyey, József: A Magyarországon letelepedett bencések, ciszterciták, johanniták, dominikánusok, jezsuiták és más szerzetesrendek gyógyszertáraitól. IN: V. Molnár László (Szerk.): Ernyey József életműve. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Budapest. 2008.

European Drug Index: European Drug Registrations, Fourth Edition. European Society of Clinical Pharmacy. Amsterdam. 1997.= EDI

Falus, Orsolya: Lepre - stigma a XXI. században IN: Orvosi Hetilap 152. évf. 7. szám. 2011.

Falus, Orsolya: A stefanita lovagrend hiteleshelyi gyakorlata. IN: Jogász doktoranduszok II. pécsi találkozója. Tanulmánykötet. PTE ÁJK Doktori Iskola, Pécs. 2012.

Falus, Orsolya: A templomosok hitelezési tevékenységéről - IN: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem. Kaposvár. 2013.= Falus 2013/A.

Falus, Orsolya: Chapters from the legal history of leprosy. IN: Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies. Volume 2. Number 1. 2013. Scientia Hungarian University-Scientia Publishing House. Kolozsvár.= Falus 2013/B.

Fedeles, Tamás: A pécsi ispotály igazgatói a 14-16. században. IN: Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historia Artis Medicinae, 182-185. szám. 2003.= Fedeles 2013/A.

Fedeles, Tamás: Gilebertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése. Pécsi Szemle, 6. évf. 2003. 3. szám.= Fedeles 2013/B.

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Buda, 1829-1844. = CD

Forey, Alan: The Military Orders and Holy wars against Christians in the thirteenth century. IN: English Historical Review. 1989. 104. szám.

Forey, Alan: The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries. London. Macmillan. 1992.

Forey, Alan: Military Orders and Crusades. Variorum Reprints. Michigan University Press. Michigan. 1994.

Forstner, Gyula : III. Béla Magyar király emlékezete. V. Hornyánszky Kiadó. Budapest. 1900.

Fraknói Vilmos–Lukcsics József (Szerk.): Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Budapest. 1896–1907. I-IV. kötet.= MRV

Fügedi, Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Magvető Kiadó. Budapest. 1981.

Házi, Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Székely és Tsa. Sopron. 1939.

Galsi, Árpád: Jakab, az Úr testvére. Jakab az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Doktori Iskolája. <http://hu.scribd.com/doc/14355565/Galsi-Arpád-Jakab-az-Ur-testvere-doktori-disszertacio> (letöltve: 2014.01.11.)

Geitmann, Roland: A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság. 2000.

Győrffy, György: Budapest története az Árpád-korban. IN: Budapest története I. kötet. Budapest. 1973.

Győrffy, György: István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest. 1977.

Győrffy, György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-III. 3. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1987.

Hain, Gáspár (Szerk.): Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Magvető Kiadó. Budapest. 1988. = SZK

Házi, Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Székely és Tsa. Sopron. 1939.

Heimbucher, Max: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche. I. Paderborn 1896.

Hintsch, Elek: A középkori orvostudomány. Budapest. 1930.

Holstenius, Lucas- Brockie, Marianus: Codex Regularum. Augsburg. 1759. V.= CR

Homonnai, Sára.–Hunyadi, Zsolt: A Jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája. In: Pándi Lajos (szerk.): Documenta Historica 26., Szeged 1996.

Horhi Melius, Péter: Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Heltai Gáspárné műhelye. Kolozsvár. 1578.

- Horváth, Konstantin: Zirc története. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém. 1930.
- Howarth, Stephen: A templomosok titka. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Hugo, Carolus Ludovicus: Sacri Ordinis Praemonstratensis Annales I.-II. Nanceii. 1734-36.=
Annales
- Hunyadi, Zsolt-Pósán, László: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2011.
- Illés, József: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest. 1901.
- Ipolyi, Arnold – Nagy, Imre – Véghely, Dezső (Szerk.): Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. VI. köt. Budapest. 1876. VI. 64. szám.= HO
- Iványi, Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára. Lócse. 1917.
- Jakab, Elek: Kolozsvár története. Kolozsvár. 1870.
- Jónás, Ilona (Szerk.): Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest. 1999.
- Józsa, László: A honfoglaló és árpád-kori magyarság egészsége és betegségei. A honfoglalás 1100. évfordulójára. Gondolat Kiadó. Budapest. 1996.
- Józsa, László: A kórházi ápolás kialakulása a 11-14. századi Magyarországon. IN: Debreceni Szemle. 2008. 1. szám.
- Kallós, Zoltán: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. IN: Műveltség és Hagyomány. VIII. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve. Debrecen. 1966.
- Karczag, Ákos: A templomos lovagok rendházai Nyugat-Európában. IN: Várak-kastélyok-templomok. 2012/6. szám.

Katolikus Biblia. Szent István Társulat. Budapest. 1973.

Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. (Ford.: Geréb, László) Magyar Hírlap és Maecenas Kiadó. Budapest. 1993.= KK

King, Edwin James: The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099-1310. London: Methuen, 1934. (reprint: New York: AMS Press, 1980.)

Knauz, Nándor: Az esztergomi szerzetesek története. IN: Pauli Szt. Vince leányai Esztergomban. Esztergom. 1865.

Knauz, Nándor: A jánoslovagok Esztergomban. IN: Magyar Sion. 1867. 3. szám.

Knauz, Nándor (Szerk.): Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-II. kötet 1874-1882.= MSI

Korbuly, György: Egészségápolás. IN: Domanovszky, Sándor- Ballanyi, György – Mályusz, Elemér – Szentpétery, Imre – Varjú, Elemér (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet. I. kötet. Ősműveltség és középkori kultúra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. é.n.

Kosztá, László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214-1353). Pécs. 1998.

Kosztá, László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219-1251) IN: Aetas. 1994. 1. szám.

Kőfalvi, Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. (1254-1301) IN: Kosztá László (szerk.): Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 1998. 4. szám.

Kőfalvi, Tamás: A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai. Egyháztörténeti szemle. 1. évf. 2000. 1. szám.

Körmendy, Lajos: Kalocsa orvostörténeti vonatkozásai az államalapítástól Hollós Mátyás haláláig. Bács-Kiskun megyei Kórház Évkönyve. 1985.

Kristó, Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Kiadó, Debrecen 1986.

Kubinyi, András: A király és a királyné kúriái a XIII. századi Budán. (Különlenyomat) IN: Archaeológiai Értesítő. 1962.

Kubinyi, András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 22. szám. Budapest. 1999.

Kubinyi, András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. IN: Dél-alföldi évszázadok 14. kötet. 2001.

Kubinyi, András: Ispotályok és a városfejlődés a késő középkori Magyarországon. IN: Nemumann Tibor (Szerk.): Várak, templomok, ispotályok Tanulmányok a magyar középkorról. Analecta mediaevalia II. Budapest. 2004.

Kumorovitz, L. Bernát: A leleszi konvent pecsételési- és oklevéltaxa-lajstromai. IN: Levéltári Közlemények. Budapest. 1929.

Le Goff, Jacques: Európa születése a középkorban. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest. 2008.

Lebedy, János : Szent Lázár szigete. Szigetvár. 2006.

Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. – A római Szentlélek Társulat anyakönyve. 1446-1523. Budapest. 1989. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia Series I. Relationes viatorum pontificiorum (A pápai követek jelentései). Kiadta Fraknói Vilmos. Budapest. 1885.= LSSU

Lukcsics Pál (Szerk.): XV. századi pápák oklevelei. 2. kiadás. Olaszországi Magyar Oklevéltár. Budapest. 1938.

Luther, Márton 95 tétele digitalizálva:

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/vallas/luther.hun> (letöltve: 2014-02-01)

Luttrell, Anthony: The Military Orders, 1312-1798. IN: Jonathan Riley-Smith (Szerk.): The Oxford Illustrated History of the Crusades. Oxford University Press. Oxford, New-York. 1997.

Magyar Katolikus Lexikon. XII. kötet. Szent István Társulat. Budapest. 2007.= MKL

Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1977. =MNL

Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény= DI

Magyary-Kossa, Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I-IV. Orvosi könyvkiadó. Budapest. 1929–40.

Makk Ferenc: III. Béla emlékezete. Bibliotheca Historica sorozat. Magyar Helikon Kiadó. Budapest. 1981.

Mályusz, Elemér (Szerk.): Zsigmondkori oklevéltár. Budapest. 1956.

Marcombe, David : Leper Knights. Rochester. NY. Boydell Press. 2003.

Mayer, Johannes Gottfried-Uehleke, Bernhardt-Saum, Kilian: Kolostori gyógyászat. Magyar Könyvklub. Budapest. 2004.

Mezey, László: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. IN: Székesfehérvár Évszázadai. II. kötet. Székesfehérvár. 1972.

Miklósi, Zoltán: Hiteleshely és iskola a középkorban. IN: Levéltári Közlemények. 1940–41.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Szent István Társulat. 1885. Budapest.=MVH

Müller, Freidrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625. Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg. 1855/56.

Nagy, Gyula: Az árpádházi királyok alatt alkotott törvények /1000-1301/. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Dr. Márkus Dezső. IN: Magyar Törvénytar 1000-1526. Törvenycikkek. Budapest. 1899.

Nagy, Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. Fribeisz István Kiadója. 1859. Pest.

Némethy, Lajos: Tudományos czélú ásatás az esztergomi határban, a szentkirályi földeken. IN: Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Első Évkönyve. Esztergom. 1892.

Némethy, Lajos: Egyházi vizsgálat Esztergom-vármegyében 1701-ben. Esztergom. 1896.

Ortvay, Tivadar: Pozsony város története. II. kötet. 4. rész. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete 1300-1526. 1903. Pozsony.

Pajdussák, Máté: Az iglói régi városi kórház története. IN: Scepusia Évkönyve I. évf. Igló. 1912.

Pásztor, Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1940.

Pataki, Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba. 2004.

Péntek, Eszter - Sándor, János – Tigyi, Zoltánné – Máté, Orsolya: A civil szervezetek részvételi lehetőségei az egészségügyi ellátásban. IN: Egészségügyi Gazdasági Szemle. 47. évf. 2009. 2. szám.

Pesti, János (Szerk.): Baranya Megye Földrajzi Nevei. I-II. Baranya monográfia sorozat. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 1982.

Pósán, László: Szexualitás a középkorban. IN: Debreceni Disputa. VII. évf. 6. szám. 2009. június.

Prawer, Joshua: Histoire du Royaume Latin de Jerusalem, Tome I. Paris, 1969.

Reiszig, Ede: Somogy vármegye községei IN: Borovszky, Sándor (Szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Budapest. 1914.

Reiszig, Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon. I. kötet. Budapest. 1925.

Rihmer, Aurél: Árpád-házi Szent Erzsébet és a Szent Lázár Lovagrend kapcsolata. IN: Acta Historica Turiciensia. XXIII. évf. 2. szám. A Zürishi Magyar Történelmi Egyesület 55. sz. kiadvány. Budapest-Zürich. 2008. Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére tudományos emlékülés. Esztergom. 2008.

Riley-Smith, Jonathan: A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem. IN: Bulletin of the Institute of Historical Research. 1991.

Rimely, Carolus: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Psoniensis. Instar manuscripti. 1880. Pozsony.

Robinson, J. John.: Born in Blood: The Lost Secrets of Freemasonry. M. Evans and Co. New York. 1989.

Runciman, Steven: The History of the Crusades. I-III. Cambridge University Press. Cambridge. 1951-54.

Runciman, Steven: A keresztes hadjáratok története. I-III. Osiris Kiadó. Budapest, 1999.

Rupp, Jakab: Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva: Történeti's pénztudományi kútfők után megmagyarázva. Árpádi korszak. 1841. Lócse. Digitalizálta: Harvard Egyetem, 2008. március 12.

Rupp, Jakab: Magyarország helyrajzi története - fő tekintettel az egyházi intézetekre. MTA Történeti Bizottsága. Pest. 1872.

Rüsz-Fogarasi, Enikő: Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben. IN: Pál, Judit-Fleisz, János (Szerk.): Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Teleki László Intézet. Csíkszereda. 2001.

Sinka, Ferenc Pál: A jánoslovagok temploma és rendháza Esztergom mellett. Esztergom Évlapjai. Esztergom. 1926.

Smart, George: The Knights Templar Chronology. AuthorHouse. Bloomington. 2005.

Solymosi, László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. IN: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I. köt. Pannonhalma, 1996.

Somogyi, Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra Cala Sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 1941.

Swanton, M. T. (Szerk és ford.): Anglo-Saxon Prose . London. 1993.

Sweeney, James Ross: Hungary in the Crusades, 1169-1218. The International History Review. 1981.

Szállási, Árpád: Esztergomi gyógyító rendek az Árpádok alatt. IN: Korbuly, György: Egészségápolás. IN: Domanovszky, Sándor- Ballanyi, György – Mályusz, Elemér – Szentpétery, Imre – Varjú, Elemér (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet. I. kötet. Ősműveltség és középkori kultúra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. é.n. Orvosi Hetilap, 1988. 129. szám.

Szende, Katalin: „Mindennapi kenyерünket add meg nekünk ma...” IN: Aetas. 21. évf. 2006. 4. szám.

Szent Benedek Regulája. (http://bences.hu/data/files/regula_magyar.pdf)

Szentpétery, Imre: Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Budapest, 1930. I. kötet.= Szentpéteri 1930/A.

Szentpétery, Imre: Magyar oklevéltan. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 1930.= Szentpéteri 1930/B.

Szinnyei, József: Egy XVI. sz.-i nyelvemlék IN: Nyelvőr, 1879/I.

Szovák Kornél: *Sub testimonio litterali eiusdem conventus...* Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon. In: Takács Imre (Szerk.): *Paradisum plantavit*. Bencés monostorok a középkori Magyarországon Pannonhalmi Bencés Főapátság. Pannonhalma. 2001.

Szulovszky, János: "Azra" ispotálya, avagy egy "azonosíthatatlan helység" azonosítása. IN: *Aetas* 26. évf. 2011/3. szám.

Szücs, Jenő: *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 1955.

Takács, Imre: *A magyar káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest. 1992.

Tarr, György: *Élet és egészség, orvos és beteg, jog és erkölcs, az emberi méltóság fogalom szférájában*. Püski Kiadó. Budapest. 2003.

Taurinus, Stephanus (Szerk.): *Bullarium Romanorum*. = BR

Tímár, György: *A szentisztelet Pécsett, a középkorban (patrocinium, titulus ecclesiae)*. IN: Font Márta (Szerk.) *Tanulmányok Pécs történetéből 9. Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Pécs Története Alapítvány. Pécs. 2011.

Torma, István (Szerk.): *Komárom megye régészeti topográfiája: Esztergom és a dorogi járás*. IN: *Magyarország régészeti topográfiája. V. kötet*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1979.

Török, József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

Turóczi, László: *Ungaria suis cum regibus compendio data...* Typis Academicis Societatis Jesu. Tyrnaviae (Nagyszombat). 1768.

Vámosy, István: *A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. - Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából*. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 1898.

Vargha, Károly-Kis, Dániel: Régi regék Zrínyi földjén. Szigetvári Várbaráti Kör. Szigetvár. 2006.

Vauches, André: The Religious Orders. IN: The New Cambridge History. Volume V. c.1198-c.1300. Edited by: David Abulafia. Cambridge University Press. Cambridge.1999.

Várady, Móric: A nagyszebeni és segesvári ispotályok történetéből a XV. században. IN: Új Magyar Múzeum, egyszersmind a Magyar académiá közlönye. Hatodik évf. Második kötet. Kiadja: Toldy, Ferenc. Pest. 1856.

Wagner, Carolus: Analecta Scepusii Sacri et Profani I-IV. Pozsony, Pest és Lipcse. 1802.

Wenczel, Gusztáv (Szerk.): Árpádkori új okmánytár. I-XII. Pest 1860–1874.= ÁUO

Zimmermann, Franz – Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen Hermannstadt 1892-1902. Reprint: Hildesheim . Köln. 2007.

Zolnay, László: Buda középkori vízművei. IN: Történelmi Szemle. 1961. 1. szám.

Zöllner, Walter: A keresztes háborúk története. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1980.

14. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN ÍRT PUBLIKÁCIÓK

Idegen nyelvű közlemények

Falus, O.: Leprosy – a Stigmata of the 21th Century. In: Jogász doktoranduszok I. pécsi találkozója. Tanulmánykötet. PTE ÁJK Doktori Iskola, Pécs, 2011. ISBN 978-963-642-405-3, 276-282. pp.

Falus, O.: Chapters from the legal history of leprosy. In: Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies. Volume 2, Number 1, 2013. Scientia Hungarian University-Scientia Publishing House, Kolozsvár, ISSN 2285-6293, 39-50. pp.

Magyar nyelvű közlemények

Falus, O.: Lepra – stigma a XXI. században. In: Orvosi Hetilap. 152. évf. 7. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. ISSN 0030-6002, 246-252. pp.

Falus, O.: Egy Árpád-kori oklevél és háttere. In: Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatalkutatók Szövetsége XII. Konferenciakötete. Kolozsvár – Temesvár, 2011. ISBN 978-606-8259-39-0, 219-236. pp.

Falus, O.: Jogtörténeti alapintézmények és jogi kultúrtörténeti hátterük – Nemzetközi konferencia a Pécsi Tudományegyetemen. In: Jogtörténeti Szemle. 2011:1. ISSN 0237-7284 75-77. pp.

Falus, O.: A stefanita lovagrend hiteleshelyi gyakorlata In: Jogász doktoranduszok II. pécsi találkozója. Tanulmánykötet. PTE ÁJK Doktori Iskola, Pécs, 2012. ISBN 978-963-642-490-9, 99-106. pp.

Falus, O.: A templomosok hitelezési tevékenységéről In: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2013. szerk: Molnár Gábor. ISSN: 1418-7191, 135-144. pp.

Falus, O.: A számvitel rövid története In: Parádi-Dolgos Anett- Polyák Imre - Varga József (szerk.): A magyar számvitel rendszere. A Soproni Felsőoktatásért Alapítvány. Sopron. 2013. ISBN: 978-963-89173-8-6, 6-15. pp.

Megjelenés alatt – magyar nyelvű

Falus, O.: Szent István esztergomi kereszteseinek rendje: a stefaniták. In: Jogtörténeti Szemle. 2012: 2. – már nyomdában

Falus,O.: Az antonita lovagrend ispotályainak működtetése a középkori Magyarországon In: VIKEK KÖZLEMÉNYEK VI. évfolyam 1. szám No16. B-sorozat 3. szám; megjelenik 2014. március 7.

Falus,O. – Király, L.: Iszlám és keresztény jelképek „Szigete”. In: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2013: 41. ISSN: 1418-7191

Megjelenés alatt – idegen nyelvű

Falus, O. - Horváthné Szigedi, K.: Johanniter der Arpadenzeit in Ungarn. In: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2013: 40. ISSN: 1418-7191